

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİL POLİTİKALARI, DİL HAKLARI VE
TÜRKİYE'DE UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Salim ORHAN

Ankara, 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİL POLİTİKALARI, DİL HAKLARI VE
TÜRKİYE'DE UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Salim ORHAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mithat SANCAR

Ankara, 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİL POLİTİKALARI, DİL HAKLARI VE
TÜRKİYE'DE UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mithat SANCAR

Tez Jüri Üyeleri

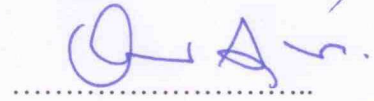
Adı-Soyadı

İmzası

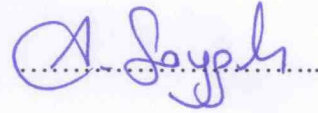
Prof. Dr. Mithat SANCAR

Prof. Dr. Suavi AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI

Tez Sınav Tarihi: 29.06.2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL POLİTİKALARI.....	4
1. DİL İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	4
1.1. Dil.....	4
1.2. Anadili.....	5
1.3. Resmi Dil-Ulusal Dil	6
1.4. Bölgesel ve Azınlık Dilleri.....	7
2. DİL POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	9
2.1. Ulusçuluk-Ulus İnşası	9
a. Ulusun Tarih Dışılığı Tezi Tartışması.....	14
b. Ulus İnşa Modelleri.....	16
2.2. Ortak Dil ve Ulusal Kimlik.....	19
3. DİL POLİTİKALARININ TANIMI VE ÇEŞİTLERİ	25
3.1. Dil Politikalarının Oluşturulmasında Belirleyici Kişiler.....	27
3.2. Dilin Maddi Planlaması-Statü Planlaması	28
3.3. Dil Politikalarının Çeşitleri	31
a. Tek Dillilik	35
b. Çok Dillilik	39

İKİNCİ BÖLÜM

DİL HAKLARI	41
1. DİL HAKLARININ MAHİYETİ VE DİĞER HAKLARLA İLİŞKİSİ.....	41
2. DİL HAKLARININ TEMELLERİ.....	45
2.1. Hak Temelli Oluşu	45

2.2. Yarar Temelli Oluşu.....	47
3. DİLİN İŞLEVLERİ ÜZERİNDEN TANINAN HAKLAR.....	49
3.1. İletişim Aracı Olarak Dil.....	50
3.2. Kimlik Olarak Dil	51
4. DİL HAKLARI İÇİN ALTERNATİF HAK KATEGORİLERİ.....	54
4.1. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar	54
4.2. Tolere Edici Haklar – Destekleyici Haklar	57
5. ÇOK DİLLİLİĞİN UYGULANMASI	61
5.1. Bireysellik Prensibi - Bölgesellik Prensibi	62
a. Bireysellik Prensibi	63
b. Bölgesellik Prensibi	64
6. DİLİN ÖLÜMÜ VE DİL HAKLARINI KORUMAK	66
7. ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLARIN DİL HAKLARI	74
7.1. Azınlık Kavramı.....	74
7.2. Anadilin Eğitimde Kullanılması	76
7.3. Değerlendirme.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİL POLİTİKALARI VE DİL HAKLARI PRATIĞİ 82

1. CUMHURİYET ÖNCESİ.....	82
1.1. Tanzimat Dönemi ve Dili Modernleştirme Tartışmaları.....	82
1.2. II. Abdülhamit Dönemi ve Tek Dilliliğin Yasallaşması	84
1.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve Türkçenin Siyasi Zafere Doğru Gidişi.....	88
2. CUMHURİYET DÖNEMİ	95
2.1. 1923-1950 Dönemi	95
a. Alfabe Devrimi.....	101
b. Türk Dil Kurumu	105
c. Güneş - Dil Teorisi	108
d. “Vatandaş Türkçe Konuş” Kampanyaları	111

e. İskan Kanunu, Soyadı Kanunu, İbadet Dili'nin Türkçeleştirilmesi	114
2.2. 1950-1980 Dönemi	119
2.3. 1980 ve Sonrası	124
a. ‘‘Türk Vatandaşı’’nın Anadili	125
b. Dil Yasakları	127
2.4. AB Süreci	132
2.5. Anadilin Eğitimde Kullanılması	137
2.6. Lozan Antlaşmasında Dil Hakları	144
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	151
EK	163
MUHTELİF ULUSLARARASI BELGELERDE DİL HAKLARIYLA İLGİLİ	
HÜKÜMLER	163
ÖZET	172
ABSTRACT	173

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
IJMS	: International Journal on Multicultural Societies
İT	: İttihat ve Terakki
KCK	: Kürdistan Topluluklar Birliği
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi

md.	: Madde
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDTC	: Türk Dili Tetkik Cemiyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Reform hareketi, kapitalist yayıncılık ve Avrupa monarşilerinin merkezileşme çalışmaları gibi etkenlerin ortaya çıkarmış olduğu ulusçuluk beraberinde ulusları meydana getirmiştir. Ulusçuluk, ulusu kurgusal bir şekilde inşa etmektedir. Ulusçuluk ulus inşa etme sürecinde politik ve etnik ulusçuluk şeklinde iki model almıştır. Ancak her iki ulusçuluk modelinde de ulusal kimliğin sağlanması ve sürdürülmesi için kültürel ve dilsel homojenleştirmeye temel bir önem atfedilmiştir. Ulus inşasının amacı, sosyal, bölgesel, politik ve kurumsal olarak farklı kültürel tabakalara ayrılmış insanları birleştirmektir. Bu birlikteliğin sağlanması dilde birliktelikte/ortak bir dilde aranmıştır. Bu bağlamda dil en etkili uluslaştırma araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Tek ve ortak bir dil, ulusal kimliğin inşası ve ulusun devamı için vazgeçilmez bir şey olarak görülmüştür. Ulusçuluğun devlet şekli olan ulus devlet, dil birliğini ulusal birliğin bir garantisi olarak görmüştür. Ayrıca modern ulus devlet toplumun bütününe organize edebilmek için de standart bir dile ihtiyaç duymuştur. Kısaca dil, ilk defa modern zamanlarda politik amaçlar için kullanılmıştır.

Dil politikaları, ulusçuluk çağının, modern ulus devletlerin ortak dil ve ulusal kimlik oluşturmak için dilin kimliksel ve iletişimsel işlevlerini kullanmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Dil politikaları, bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alanlarına, gelişmelerine ve kullanımlarına yönelik karar ve uygulamalar bütünüdür. Dil politikalarının belirgin özelliği, dıştan bilinçli bir müdahalenin olmasıdır. Bu dışsal müdahale bir dilin içyapısına yönelik olabileceği gibi statüsüne yönelik de olabilmektedir.

Ulus devletlerin en çok başvurduğu, ulusçuluk çağının ürünü olan, bir dili toplumsal hayatın her alanına hakim kılma (tek dillilik) politikası son yıllarda devletin seçmiş olduğu dilin dışında kalan dil toplulukları tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Bugün etnik grupların çoğu kendilerini dil üzerinden

tanımlamaktadırlar. Artık çoğu grup için dilin iletişim boyutundan öte kimlik için sembolik bir işlevinin olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu gerçeklik yürütülecek dil politikalarının çerçevesi için önem arz etmektedir. Ayrıca dil haklarını önemli kılan diğer bir neden de dil haklarının diğer birçok hakla olan bağlantısıdır. Günümüzde neredeyse dünya dillerinin yarısının tehlike içinde olması ve kaybolacak dillerin o dil topluluğuna ciddi zararlarının dokunması dil hakları meselesinin ciddiyetini ve önemini ortaya koyan başka bir etkidir.

Dil politikaları ve dil hakları son dönemde giderek daha fazla tartışılmakta ve birçok devletin gündemini meşgul etmektedir. Bugün dünyanın birçok yerinde görünen çatışmaların merkezini dil çeşitliliği teşkil etmektedir. Baskın gruplar veya devletler genellikle bölünme endişesiyle dil haklarına karşı çıkmaktadırlar. Ancak ulusal azınlıkların da en yoğun talepleri dil hakları üzerinden kendini göstermektedir. Türkiye’de de bu konular üzerine son yıllarda yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Disiplinlerarası bir konu olan dil politikaları ve dil hakları konusu üzerine Türkiye’de bir kısım çalışmalar olmakla birlikte, bu konularla ilintili diğer alanlarla kıyaslandığında bu konu üzerine yapılan çalışmaların daha az sayıda olduğu görülmektedir. Bu durum, bu konudaki yoğun tartışmaların sathi kalmasına neden olmakta ve daha fazla bilgi gerektirmektedir.

Bu çalışmanın amacı; dil politikaları ve dil hakları konusunda genel bir perspektif sunmak ve bu konuların Türkiye’deki uygulamalarının şekil ve niteliklerinin tespitini yapmaya çalışmaktır. Ayrıca bu çalışmada betimleyici ve yorumlayıcı bir yöntem izlenmiştir. Bundan hareketle yorumlayıcı anlayışın ortaya koymuş olduğu tek bir doğrunun olmadığı birçok algı biçiminin olabileceği gerçeği, bu çalışmanın yöntemini belirlemiştir.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dil ile ilgili temel kavramlar, dil politikalarının ortaya çıkış nedenleri, dil politikalarının tanım ve çeşitleri incelenecektir. İkinci bölümde ise, ulusçuluk çağında takip edilen dil politikalarının oluşturmuş olduğu dil sorunlarının giderilmesi için rehberlik görevini

yapabilecek dil hakları meselesi tartişılacaktır. Dil haklarının mahiyeti, diğer haklarla ilişkisi, dil haklarının nasıl temellendirileceği, dil hakları için alternatif hak kategorileri, dil haklarının bir ürünü olan çok dilliliğin uygulanış şekilleri karşılıklı bazı kuramlar karşılaştırılması yapılarak incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde bir ulus devlet örneği olarak Türkiye’de uygulanan dil politikaları ve dil hakları, öncelikle bir arka plan için Cumhuriyet öncesindeki uygulamaları kısaca anlatıldıktan sonra Cumhuriyet’in ilk yıllarında devletin temel paradigmasını oluşturan reform ve uygulamalar ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır. Daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan politikaların tarihi süreç içerisindeki uygulamaları ve değişimleri incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL POLİTİKALARI

1. DİL İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Dil

Dil, dilbilimsel olarak kısaca şöyle tanımlanmıştır: “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem.”¹ Doğan Aksan’a göre ise dil: “Düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir”.² Sözlük anlamı ile dil, “insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan” biçiminde tanımlanmaktadır.³

Dil ile toplum arasındaki ilişki üzerinden de dil tanımlanmaya çalışılmıştır. Dil ile ulusu özdeş gören Alman Düşünür Wilhelm Von Humboldt (1767-1835) dil ile ilgili olarak şunu ifade etmiştir:⁴ “Bir ulusun gerçek yurdu onun dilidir. Dil, ulusal dileği belirten güçlü bir varlıktır. Ulusal dil yok olunca ulusal duygu da çok geçmeden yitirilebilir.” Bir dil ile o ulusun kültürüne, dünya görüşüne ve çeşitli niteliklerine inilebileceğini savunan Humboldt, dilin bir ulusun ruhunun dış görünüşü olduğunu belirtmekte ve “ulusun dili ruhudur; ruhu da dili”⁵ demektedir. Bu

¹ Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, “Dil”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 43.

² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Yayınları: 439, 5. Baskı, Ankara, 2009, s. 55.

³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 526.

⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Tekağaç Yayınları, Ankara, 2007, s. 25.

⁵ Aksan, *a.g.e.*, s. 65.

düşünüre göre diller, uluslarla birlikte gelişirler; onların tinsel özelliklerinden kurulurlar.

1.2. Anadili

Öncelikle burada kullanılacak kavramın isimlendirilmesi (anadil mi yoksa anadili mi) üzerinde bir tartışma yapılmaktadır. Necmiye Alpay “anadil” yerine “anadili” kavramının kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir. Alpay, annenin dili anlamındaki anadil kavramının pek çok yerde “başlıca dil” anlamında yanlış olarak kullanıldığını saptamıştır. Bu yanlış anlaşılmanın giderilmesi için “anadil” yerine “anadili” kavramının kullanılmasını önermektedir.⁶ Bununla birlikte her iki kavram sıklıkla bir birinin yerine/aynı anlamda kullanılsa da, böyle bir yanlış anlama mahal vermemek için bu çalışmada “anadili” kavramı kullanılmıştır.

Anadili, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır: Kişinin ilk öğrendiği dil, kişinin en iyi bildiği dil, kişinin en çok kullandığı dil ve kişi ile özdeşleşen dil (dahili tanımlama) ya da başkaları tarafından bir anadili konuşanı olarak tanımlanan kişinin dili (harici tanımlama) anadilidir.⁷ Aksan’a göre “anadili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dil”dir.⁸ Dilbilimsel açıdan anadili genelde çevrenin dili olarak benimsenmiştir. Sözlük anlamı ile anadili, “insanın çocukken ailesinden ve soyca bağlı olduğu topluluktan öğrendiği dil”⁹ olarak tanımlanmıştır.

Kısaca anadili, bireyin içinde doğup büyüdüğü aile veya toplum çevresinde ilk öğrendiği dildir. Anadili, insanın bilinçaltına inen, kimliğinin temel taşı sayılan ve

⁶ Müge Ayan Ceyhan ve Dilara Koçbaş, *Çift Dillilik ve Eğitim*, Eğitim Reform Girişimi Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 13.

⁷ Süleyman S. Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlık ve Anadilde Eğitim Hakkı*, Ankara, Alp Yayınları, 2007, s. 92.

⁸ Aksan, *a.g.e.*, s. 81.

⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 93.

kişilerin topluma en güçlü bağlarını oluşturan öğedir.¹⁰ Bireylerde en evvel anadili – bu aile dili, ataların dili, doğuştan kazanılan dil olarak da nitelenebilir – varlığı fark edilir. Bu evdeki çocukluğun ilk yıllarındaki; sözün, temel kavramların formüleştirilip öğrenildiği yaştaki dildir. Bu ilk dil konut değişikliklerinin ya da aile dışı ilişkilerin neden olduğu, başka dillerin olası öğreniminden önce vardır ve akli biçimlendirir.¹¹ Anadili, kişinin onu öğrenme ilişkisi üzerinden de tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu ilişki çerçevesinde Kadir Cangızbay anadili şöyle tanımlamaktadır: “Kişinin anadili, öğrenerek edindiğini hissetmediği, kendisi tarafından öğrenilmeye konu olduğunu hiçbir zaman aklına getirmediği/öğrenmeyi düşünmediği dildir. İnsanın bir dille olan ilişkisi bu şekilde kaldığı sürece/ölçüde ve böyle kalması şartıyla, o dil insanın anadilidir.”¹² Anadili, insanın kişiliğinin bir parçasıdır. İnsanın anadili ile karakter ve tavrı arasında sıkı bir ilişki vardır.

1.3. Resmi Dil-Ulusal Dil

1999 tarihli AGİT Raporu’na göre, dilsel haklara ilişkin evrensel veya bölgesel belgelerin hiçbirinde resmi dil ya da devlet dili tanımı yapılmamaktadır. Bu terimler bazen devletler tarafından birbirinin yerine kullanılabilir. Bazen de devletler devlet dili terimini, tarihi, milli dili ifade etmek için; resmi dil terimini ise günlük yaşamda kullanılan, yönetim tarafından vatandaşları ile resmi bir iletişim aracı olarak kabul edilen dili ifade etmek için kullanabilmektedirler. Uluslararası

¹⁰ Pulat Tacar, “Anadil Yönünden Çeşitlilik Arzeden Toplumlar Çokdilliliğin Yönetimi”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, 2003, s. 21.

¹¹ Roland Breton, *Dünya Dilleri Atlası*, çev: Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 44.

¹² Kadir Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 49.; Ayrıca Cangızbay, kişinin ana dilinin onun için çok önemli olduğunu ve buna bağlı olarak ana dilin yasaklanmasını, kişi dokunulmazlığına tecavüz eden bir insan hakları ihlali olarak şöyle değerlendirmektedir: “İnsanın anadili, kendisi için bir dil değildir: Konuşmak, tıpkı dört değil de iki ayak üzerinde yürüyebilmek gibi, insanın temel, asli ve ayırıcı fonksiyonlarından belki de en başta geleni olduğuna göre, kendi kendisini beşeri bir varlık olarak üretmesinin en temel araçlarından birisidir; yani insanın yürüyebilmesi için bacakları ne ise, konuşmak için de anadili odur; dolayısıyla da anadili yasağı, doğrudan doğruya ‘habeas corpus’ ilkesine aykırıdır, kişi dokunulmazlığına tecavüz eden bir insan hakları ihlali; tıpkı insanın bacağına koparmak, bedensel bütünlüğünü parçalamak gibi.” Bkz. Cangızbay, *a.g.e.*, s. 48-49.

hukukta devletlerin resmi dil ilan etmek gibi bir zorunluluğu olmadığı gibi azınlıklara mensup kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için birden fazla resmi dil belirlemek gibi bir yükümlülüğü de yoktur.¹³ Resmi dil, kamu makamlarının dahili iletişimde ve vatandaşlarla ilişkilerinde tam bir meşru geçerlilik ve etki ile kullandığı dildir. Resmi dil teriminden, devletle ilgili işlerde ve bazı örneklerde, eğitimde kullanma gibi, kullanılan dil anlaşılabilir. Sözlük anlamı olarak “bir ülkede kanunla kabul edilen dil”dir.¹⁴

Devletler açısından bir dili “resmi dil” olarak kabul etmenin bazı sonuçları vardır: 1) Birden çok dili resmi dil olarak belirlemiş devletlerde bu dillerin hukuki etkileri aynı olup biri diğerine göre daha resmi ya da öncelikli değildir. 2) Resmi dil kamu makamları arasında ve idari makamlarla vatandaşlar arasındaki iletişimin aracıdır. 3) Resmi dilin kullanımı bölge ya da sektör ayrımı yapılmaksızın, kamusal ya da özel olsun, her yerde geçerlidir. 4) Kamu makamlarının bu dili bildiği varsayılır. Tercüme ile desteklenmeye konu olmaz. 5) Vatandaşların bir iletişim aracı olarak resmi dili asgari düzeyde bildiği kabul edilir. Mahkemelerde savunma yetersizliği hariç, aksi durum resmen ispat edilmelidir. 6) Kamu eğitim sistemine zorunlu bir ders olarak resmi dil dahil edilir.¹⁵

Birden fazla dil, resmi dil olarak kabul edildiğinde iki farklı model söz konusu olmaktadır: Bölgesellik ilkesi ve bireysellik ilkesi. Bu modeller aşağıda incelenecektir.

1.4. Bölgesel ve Azınlık Dilleri

Uluslararası belgelerde dilden bahsedilmekle birlikte dilin tanımı yapılmamış ve dilin nelerden müteşekkil olduğu belirtilmemiştir. Devletler dil politikalarını oluştururken yer-yer uluslararası normları dikkate almaya çalışsalar da, hangi

¹³ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 1654.

¹⁵ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 94.

topluluğun ulusal azınlık, hangi grubun etnik veya kültürel azınlık olduğu sorularına halen kendileri cevap vermektedir. Henüz nesnel bir kıstas da bulunmamaktadır. Ayrıca, kullanılan dilin ağız mı, şive mi, lehçe mi, bölge dili mi, azınlık dili mi, ulusal dil mi olduğu üzerinde mutabakat sağlanan ölçütlerle tanımlanmış ayrımlar mevcut değildir.¹⁶ Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı resmi dil veya lehçe tanımını yapmamakla birlikte bölgesel veya azınlık dillerinin tanımını yapmıştır.

Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı şöyle bir tanım getirmiştir:

a) “Bölgesel veya azınlık dilleri” şu dilleri tarif eder: i) Bir devletin toprakları içinde bu devletin geriye kalan nüfusundan sayıca daha az bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan ve ii) Devletin resmi dil(ler)inden farklı olan dillerdir; Devletin resmi dilinin diyalekti ve/veya göçmen dillerinin diyalekti kapsam dışındadır;

Tanıma baktığımızda ilk olarak bir bölgesel veya azınlık dilinden söz edebilmek için bu dilleri konuşanların ilgili devletin vatandaşı olması gerekmektedir. Zaten maddenin devamında göçmenlerin dilinin kapsam dışı olduğu açıkça ifade edilmektedir. Örneğin Almanya’da işçi olarak bulunan Türklerin dili, bu kapsama girmemektedir.

Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı’nda azınlık dilinden tek bahsetmemesinin sebebi, bazı ülkelerin (örneğin Fransa, Türkiye) Anayasal nedenlerle, çeşitli kültür ve dil topluluğunu azınlık olarak tanımamalarıdır. Bunlar bölge kültürleri, dilleri veya ağızları çerçevesinde değerlendirilmek suretiyle anayasal engellerin aşılması amaçlanmaktadır.¹⁷

Ayrıca Şart’ta bölgesel veya azınlık dilinin kullanıldığı bölge ile bölgesel olmayan dillerin tanımı yapılmıştır. Buna göre,

b) “Bölgesel veya azınlık dilinin kullanıldığı toprak”, belirtilen dil grubunun bu Şart tarafından sağlanan çeşitli koruyucu ve destekleyici önlemlerin alınmasını

¹⁶ Ersin Erkan, “Giriş”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

¹⁷ Tacar, “Anadil Yönünden Çeşitlilik Arzeden Toplumlarda Çokdilliliğin Yönetimi”, *a.g.e.*, s. 21.

mazur gösterebilecek sayıda kişi tarafından ifade aracı olarak kullanıldığı coğrafi alandır;

c) “Toprağa bağlı olmayan diller” o devletin vatandaşları tarafından kullanılan ve devletin geri kalan nüfusu tarafından kullanılan dil(ler)den farklı olan, geleneksel olarak o devletin sınırları içinde kullanılmakla birlikte belirli bir alan ile tarif edilemeyen dillerdir.

Görüldüğü gibi, bölgesel ve azınlık dillinin kullanıldığı bölgenin tanımı, bölgesellik esasına; bölgesel olmayan dillerin tanımı ise, kişisellik esasına dayanmaktadır.¹⁸

2. DİL POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. Ulusçuluk-Ulus İnşası

Ulusçuluğun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte; yani ihtilaf arz etmekle birlikte, pek çok bilim adamına göre, ulusçuluğun tarihini 18. yüzyılın sonlarında başlatmak mümkündür.¹⁹ Ulus kavramı ise Ortaçağ Avrupa’sında da kullanılmış olduğu görünse de, bugünkü modern ulus anlamından oldukça uzaktı. Ulusçuluk ile doğrudan ilgili olan “Ulus” kavramı çeşitli sosyal bilimler alanında –doğal olarak her bilimin kendi temel sorunsalı çerçevesinde- tanımlanmıştır. Habermas’a göre, siyasi terminolojide, “ulus” ile “devlet halkı” aynı kapsamda düşünülmektedir. Fakat hukuksal tanımlamanın ötesinde “ulus”, ortak köken, en azından ortak dil, kültür ve tarih ile şekillenmiş siyasi bir topluluk anlamına da gelir.²⁰ Sosyolojik olarak “ulus”, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren -kurumsallaşmış siyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun

¹⁸ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁹ Bkz. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009, s. 77, 137.; Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2010, s. 30 vd.; bkz. Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksü Ezdoğan, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

²⁰ Jürgen Habermas, *“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak*, çev: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s. 16.

veya olmasın- insan topluluğu anlamına gelmektedir. Hukuki olarak ise, bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu anlamına gelebilmektedir.²¹

Anderson'a göre, antropolojik olarak ulus tanımı şöyle yapılabilir: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ancak yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmemektedir. Ayrıca ulus hem egemen hem de bir cemaat olarak hayal edilir.²²

Avrupa'da monarşilerin güçlenmesi ile ortaya çıkan siyasal farklılaşma, uluslaşmaya adım atmanın başlangıcı olmuştur. Smith, Fransız ulusunun yaratılma sürecinde 15. yüzyılda başlayan türdeşleştirme ve merkezileştirme politikalarının da etkili olduğunu belirtmektedir.²³ Daha önce var olan imparatorluklar kendi tebaalarını türdeşleştirmeye çalışmazlardı. İmparatorluklar için önemli olan tebaanın vergi vermesi ve sadakatiydi.²⁴ O dönemde bireylerin sadakat noktası ulus değildi. Bireyin kendi ulusunu en üst sadakat noktası olarak görmesi daha sonraki bir dönemde olmuştur. Kohn'a göre ulusçuluktan önce bireyin merkeze bağlılığı ulusa değil, hanedanlığa bağlılıktı.²⁵ Bireyin kendi ulusunu en üst sadakat noktası olarak görmesi ise ulusçuluk ile olmuştur. 16. yüzyıla kadar Avrupa'da bireyin kendisini atfettiği temel noktalar Kilise ve feodalite idi. Bu her iki sadakat noktası –ki bunlar

²¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 5.

²² Benedik Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009, s. 21.

²³ Smith, *a.g.e.*, s. 158.

²⁴ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 93-94.

²⁵ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010, s. 8.

hiçbir şekilde ulus olarak nitelenemezdi- da daha sonraki gelişmelerle aşındı. Batı monarşisi, laikleşme adına Kilise'yi ve merkezileşme adına feodal güçleri siyasal yaşamın dışına çıkararak modern devlet formunu tamamlamaya çalışmıştır.

Ulusçuluğun doğuşunu etkileyen önemli faktörlerden biri kapitalist yayıncılıktır. Anderson, ulusçuluğun doğuşunu genelde kültürel alanda yaşanan gelişmelere bağlar. Anderson, matbaanın kapitalist yayıncılığı yaygınlaştırdığını, kapitalist yayıncılığın ise halk dillerini Latince'nin aksine geliştirdiğini ifade etmektedir. Kapitalist yayıncılık, sayıları hızla artmakta olan insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkan verdi. Kapitalizmin halk dillerinin yaygınlaşması yolunda devrimci bir etki yarattı. 1517'de Martin Luther tezlerini Wittenberg Katedrali'nin kapısına çiviledikten hemen sonra tezlerin Almanca çevirileri yayımlanmış ve "15 günde tezlerin görülmediği bölge kalmamıştı."²⁶ Kapitalist yayıncılık kar elde etme dürtüsüyle, fazla pazar elde etmek için, pazarın anlayabileceği yayınları basmayı tercih ederdi. Ayrıca Anderson'a göre Protestanlıkla kapitalist yayıncılık arasında sıkı bir ittifak vardı. Bu ittifak yeni okur kitlelerini yaratırken, aynı zamanda bu kitleleri kendi siyasal algısı içerisinde şekillendirmek istiyordu. Protestanlık için halk dilleri, yeni kitlelere ulaşmak amacıyla dolaylı bulunmaz bir fırsattı.²⁷ Böylelikle halk dillerinin öne çıkması ulusçuluğun gelişimini sağladı.

Protestanlığın yayılmasına karşı çıkan Roma, hem Latince'yi hem de Katolikliği savunmak amacıyla bir kısım yasak yayınlar listesini çıkarmıştır. Ancak daha sonra Protestan yayınların saldırısı karşısında, Katolikliği korumak amacıyla, Latince'den vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kapitalist yayıncılık, kendi iç

²⁶ Anderson, *a.g.e.*, s. 51-54.

²⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 52, 56-57.

dinamikleriyle halk dillerini öne çıkarmış ve daha sonra onları ulusal diller haline getirmiştir.²⁸

Yerel dillerin yaygınlaşmasını etkileyen bir diğer önemli faktör de Batı Avrupa monarşilerinin, halkları üzerinde mutlak egemenlik kurmak gayesiyle yerel dilleri kullanmaya çalışmalarıdır. İdari dillerin oluşmasında genelde halk dillinden yararlanmışlardır.²⁹ Merkezi idari dillerin yerleştirilmesine, matbaanın yaygın olarak kullanılması önemli derecede yardım etmiştir.

Gellner'e göre ise ulusçuluğun doğuşunu Reformasyon etkilemiştir. Reformasyon'un okur-yazarlık ve kitaba bağlılık yönünde yaptığı baskı, tekelci rahipliğe saldırısı, bireyciliği ve hareketli kentli nüfusla olan bağları; bütün bunlar, Reformasyon'u, ulusçuluk çağına yol açan toplumsal özellik ve davranışların bir tür habercisi yapmıştır. Sanayi dünyasının ortaya çıkışında Protestanlığın oynadığı rol çok büyük olmuştur ve sanayileşmeye geçiş çağı ise beraberinde ulusçuluk çağını getirmiştir.³⁰ Ulusçuluk gerçekten sınıai toplum örgütlenmesinin ortaya çıkardığı bir gelişmedir. Gellner, ulusçuluğun, iletişimin yaygınlaşmasıyla ilgili olduğunu göstermeye çalışır. Sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri kültür homojenleşmesi, kitlesel okur-yazarlık ve "oldukça yekpare bir eğitim sistemine" dayanır.³¹ Ulusçuluk yalnızca grup kimliğine bir baz oluşturmaz, bunu bu kimliği farklı ve değerli başarıların sonucu olarak göstermek bağlamında yapar.

Elie Kedourie'ye göre de ulusçuluk 19. yüzyılın başlarında icat edilen bir doktrindir. Bununla birlikte Gellner'in yukarıdaki çözümlmelerine tarihsel itirazlarda bulunur: Zaman ve mekan içinde, ulusçu hareketlerin doğup yayılması sürecine, sanayileşmenin ve buna bağlı düşünsel oluşum gereksinimlerinin evreleri eşlik etmemiştir. Ulusçu talepler, hiçbir iktisadi ya da siyasal ayrımcılığın bulunmadığı yerlerde ortaya çıkmıştır. Bu duruma, İngilizler ile İskoçlar arasındaki

²⁸ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.12.

²⁹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 10.

³⁰ Gellner, *a.g.e.*, s. 119.

³¹ Gellner, *a.g.e.*, s. 131, 219.

çatışmaları örnek göstermektedir.³² Kedourie'ye göre ulusçuluk, gerçek siyaset dünyası karşısında ortaya koyduklarıyla birlikte düşünüldüğünde, her şeyden önce siyasetin bir biçimiydi ve bunu ideoloji olarak niteliyordu. Ayrıca Ona göre, Gellner ulusçuluğu yalnızca maddi örgütlenmenin gerekleriyle açıklamış ve onun ideolojik boyutunu azımsamıştı.³³

Giddens'e göre ise, "ulusçuluk" ile asıl olarak psikolojik bir olay – bireylerin bir politik düzenin üyeleri arasındaki toplumsallığı vurgulayan semboller ve inançlar dizisiyle ilişkisi - kastediliyor. "Ulus" ile hem dahili ve hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık kastediliyor. Hem ulus ve hem de ulusçuluk modern devletin belirgin özelliklerindedir. Aralarında rastlantısal olmanın ötesinde bir bağlantı vardır. En azından modern biçimiyle uluslar oluşmadan ulusçuluk olamaz.³⁴

Smith'e göre, "ulus" modern bir oluşumdur ve ulusçuluk sayesinde var olmuştur. Smith, "etnik kategori", "etnik topluluk" ve "ulus" arasında kavramsal ayırım yaparak, ulusçuluğun amacı önce etnik kategoriyi etnik topluluğa dönüştürmek, sonra da ulusu yaratmak olarak nitelemektedir.³⁵ Ona göre, etnik kategoride bir bilinç bulunmamaktadır, dışsal niteleme bulunmaktadır. Etnik toplulukta bilinç bulunmaktadır ve niteliği ise; kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, özel bir yurtla bağlı, ortak kültürü farklı kılan unsur, nüfus arasında dayanışmadır.

Ulusçuluk dünyanın her yerinde aynı zamanda ortaya çıkmamış, dünyanın değişik yerlerinde farklı zamanlarda görülmüştür. Batı Avrupa ulusları, çok daha önceden şekillenen ekonomik ve siyasal faktörlerle tesadüfen oluşmuşlardır. Fakat buralar dışında kalan uluslar, öncekileri örnekleyerek tasarlanmış planlı

³² Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev: Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 429.

³³ Schnapper, *a.g.e.*, s. 430.

³⁴ Giddens, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵ Smith, *a.g.e.*, s. 41-42.

oluşumlardır. Ancak hiç şüphesiz bu kıyaslama yapıldığında böyle anlaşılır. Yoksa Batı'daki gelişmeler de tamamen tesadüfi değildir.³⁶ Anderson, ilk ortaya çıkış şekliyle ulusun tamamen rastlantısal olduğunu, daha sonra bir modele dönüştüğünü vurgulamıştır. 18. yüzyıl sonuna doğru yaratılmalarının farklı tarihsel güçlerin kesiştiği noktada meydana gelen bir kendiliğinden damıtım ürününün sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ancak bir kez yaratıldıktan sonra “modüller” haline geldiklerini ve dolayısıyla çok farklı coğrafyalara, farklı bilinçlilik dereceleriyle aşılabilir, farklı siyasal ve ideolojik kümelenmeleri içerebilir ya da onlar tarafından içerilebilir.³⁷

Ulus ve ulusçuluğu modernleşme süreci ile açıklamaya çalışan çok sayıda düşünür bulunmaktadır. Ancak ulusun tarih dışılığını savunanlar da olmuştur.

a. Ulusun Tarih Dışılığı Tezi Tartışması

Yukarıda aktarıldığı gibi, ulusal bilincin ya da ulusçuluğun modern dönemin bir ürünü olduğu tezlerine karşılık, ulusun tarih dışı olduğu tezini ileri sürenler de bulunmaktadır. Genel olarak ifade edilirse ulusun tarih-dışılığını ileri sürenler ulusal bilincin tarih boyunca insan topluluğunda bulunduğunu ifade etmektedirler. Aslında bu tezlerin “etnik grup” a yüklediği anlam değişmektedir.

Ulusun tarih-dışı oluşunu savunanları başlıca iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta yer alan savunmalarda etnik grubun sürekliliği unsuru ön plana çıkarılmaktadır. Mesela Connor'a göre ulus, eski anlamında ortak bir atadan geldikleri inancına sahip insan topluluğu anlamına gelmektedir. Bu düşüncesini ileri sürerken; öncelikle çağdaş toplumlarda mevcut çatışmaların etnik nitelikte çatışmalar olduğuna ilişkin saptamalar yaparak gerekçelendirmektedir. Bu yaklaşım etnik grup ile ulusu eşleştiren bir yaklaşım tarzıdır. İkinci gruptaki savunmalarda ise, etnik gruplar yine inceleme kapsamına alınmakla birlikte, asıl ağırlık siyasi

³⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 158-159.

³⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 18-19.

yapılanmalarda gözlenen sürekliliğe verilmektedir.³⁸ Bu iki yaklaşım tarzında da etnik ile ulus ayrımına gidilmemektedir.

Ulusçuların savunduğu, “uluslar” kendiliğinde var olmakta ve yalnız ulusçu bir uyarıcı tarafından uyandırılmayı beklemektedirler. Ulusçuluk varsayımını kabul edenler, aynı zamanda bunu her çağda bütün insanlığa mal etmeye çalışmaktadırlar.³⁹ Ulusçuluk sürekliliği telkin eder ve savunur. Ulusçuluk gerçekte bir yüksek kültürü veya anonim bir kültürü biçimlendirirken daha eski bir folk kültürüne dayandığını da ileri sürer.

Eğer ulusçuluk sadece kültürel ve hariçtekilere direniş anlamına geliyorsa, ulusçuluk her çağda ve iklimde görülebilecek bir şeydir. Şayet ulusçuluk her biri kendine özgü bir karakter taşıyan uluslardan müteşekkil bir dünyayı varsayan ideoloji ve hareketleri, yegane siyasi iktidar kaynağı ve dünya düzeninin temeli olarak ulusa karşı duyulan asli bir sadakati düşünüyorsak, o zaman yeni bir olgu olarak değerlendirilir.⁴⁰ İlk ve Yüksek Orta Çağlar’da etno-merkezci duyguların yansıdığı yığınla malzeme vardır. Ancak bir ideolojik hareketten, bir ulus kuracağı farz olunan bir toplumsal grup için birlik ve kimlik temin etmeyi amaçlayan bir şey anlaşılıyorsa, ulusçuluk 18. yüzyılda görülen bir olgudur.

Ulusun tarih dışılığı tezini savunanlar olmakla birlikte yaygın kanaat ulusun modern bir oluşum olduğudur. Yukarıda görüşlerine değindiğimiz, bu konu üzerine çalışmaları bulunan düşünürlerden Anderson, Gellner ve Hobsbawm ulusçuluğun yeni/modern bir fenomen olduğunu açıkça ileri sürmektedirler. Ulusçuluk, hammadde olarak açıkça ulusçuluk öncesi dünyanın kültürel, tarihsel ve öteki miraslarını kullanmakla birlikte, aslında yeni koşullara yeni birimlerin kristalleşmesidir.⁴¹ Ulusçuluk, ulusların kendi bilinçlerine vararak uyanışları değildir. Ulusçuluk, ulusları yoktan var eder – ancak, işlevsel olabilmek için, tamamen negatif

³⁸ Erözden, *a.g.e.*, s. 61.

³⁹ Gellner, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁰ Smith, *a.g.e.*, s. 80.

⁴¹ Gellner, *a.g.e.*, s. 129.

yönde olsalar da, daha önceden var olan ayırt edici özelliklere ihtiyaç duyar.⁴² Ulusçuluk bazen önceden var olan kültürleri alır onları ulusa dönüştürür, bazen de ulusları kendi icat eder ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri ortadan kaldırır. Gellner'e göre "Ulusçuluk ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir"⁴³ Ulusların doğal, Tanrı vergisi, başından beri ortak bir kadere sahip olan bir topluluk olduğu iddiası Hobsbawm'a göre bir mittir.⁴⁴ Ve Gellner gibi Hobsbawm da, "milletin oluşumu alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını" vurgulamaktır.⁴⁵

Kısaca ulusun modern bir fenomen olduğunu savunanlara göre, ulus kavramı gerçek değil kurgusal bir kavramdır, adeta bir bina inşa edilir gibi inşa edilir. Ulus inşa edildiğinde farklı şekillerde olmuştur.

b. Ulus İnşa Modelleri

Ulus inşa edilir iken, iki ana esasa dayanarak inşa edilir: ya toprak ya da kan/dil veya her ikisine. Toprak esaslı olan Fransa modeli, dil esaslı olan ise Alman modelidir. Meinecke'ye göre, bir ulusun varlığının kabul edilebilmesi için beş unsur gerekmektedir. Bunlar ortak ülke, ortak kan bağı, ortak dil, ortak entelektüel yaşam ve ortak bir devlet veya bir devletler federasyonuna sahip olma unsurlarıdır.⁴⁶ Ancak, bir ulusun varlığından söz edebilmek için bu unsurların mutlaka hepsinin bir arada bulunması gerekmez. Bu unsurlardan ikincil derecede önemli olanlarının eksik olması ulusun varlığını engellemez; ancak, kan bağı ve ortak ülke unsurları temel unsur olmaları nedeniyle vazgeçilmez bir öneme sahiptirler ve ulus oluşturmanın "olmazsa olmaz" koşuludurlar. Bu iki unsurdan birinin veya diğerinin ön planda olmasına bağlı olarak, iki değişik ulusal oluşum türü arasındaki ayrım ortaya çıkmaktadır. Meinecke'nin bu tanımına göre, kültürel (etnik) uluslar ortak bir

⁴² Erözden, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁴³ Gellner, *a.g.e.*, s. 205.

⁴⁴ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 24.

⁴⁵ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 24.

⁴⁶ Erözden, *a.g.e.*, s. 32.

kültürel miras üzerinden yükselen uluslardır ve bu kültürel mirasın ortak paydası olarak da ortak kan bağı önem taşımaktadır. Siyasi uluslar ise, ortak bir siyasi geçmiş ve örgütlenmenin doğurduğu bir arada tutucu güce dayalı uluslardır ve bu bağlamda ortak ülke unsuru ön planda yer almaktadır.⁴⁷

Smith'e göre, günümüzde var olan tüm ulus-devletler ulusal kimliklerini iki farklı kategoride inşa etmişlerdir. Bu kategoriler “teritoryal-organik”, “Batılı-Batılı olmayan” veya “siyasi-etnik” şeklinde ayrılarak adlandırılabilir. Politik ulus modelinde uluslar, mensupları ortak tarihi anılar, mitler, simge ve geleneklerle bağlanmış, ama türdeş bulunmamış kültür toplulukları olarak görülmekteydi.⁴⁸ Kısaca; tarihi ülke, yasal-siyasi topluluk, topluluk fertlerinin yasal-siyasi eşitliği ve ortak sivil kültür ile ideoloji- bütün bunlar ulusun bu modelini oluşturur. Diğer model (etnik) ulus modelinin özelliği doğuştan, fitri bir topluluk fikrini öne çıkartmasıdır. Etnik ulus, ortak bir ata inancı ve ortak bir kültüre yaslanan grubun kimlik bilincidir.⁴⁹ Başka bir ifadeyle bir millet evvel emir ortak soydan gelen bir topluluktur. Özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinde çetelesi tutulan soy ve şecerecilik etkin kullanım arz etmektedir. Carl Schmitt; ulusal homojenliği, siyasi egemenliğin demokratik uygulanışı için zorunlu bir koşul olduğunu ileri sürer: “Vatandaşların ulusal soydaşlığında demokrasinin önkoşullarını bulan demokratik devlet, bir ulusu devlet, bir devleti de ulus yapan milliyet ilkesine karşılık gelir.”⁵⁰ Schmitt, siyasi irade oluşturabilmek için vatandaşların eşit orandaki siyasi katılımını, az çok homojen bir halka ait, aynı beklentideki mensupların anlık geliştirdikleri ortak irade beyanı gibi algılar. Haktaşların soydaşlığına varmak için onu nesnelleştirir. Eşit davranma normu, aynı milli kökenden gelme olgusuna dayandırılır.

Siyasal ulusçuluk bireyi ve kolektif hür iradeyi temel alır. Siyasal ulusçuluk gücünü bireyin özgür isteğinden ve ulusa öznel bağlılığından alır. Ernest Renan'ın

⁴⁷ Erözden, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁴⁸ Smith, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁹ Smith, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁵⁰ Habermas, *a.g.e.*, s. 42.

eserinde ifade ettiği gibi ulusun varlığı bireyin istekliklerine bağlıdır. Politik ulus kavramının somut tarihi referansları Fransa, İngiltere ve Amerika'da görölmektedir. Bu üç ölkede de öлке içindeki transformasyon, ekonomik statüleri, etnik kökenleri farklı olan vatandaşların kanun önünde eşit tutulacağı şekilde bir topluluk meydana getirdi. Etnik ulusçulukta topluluk ruhu ortak miras ve dil; din ve tarihe dayanır. Birlik bilinci ve bir araya gelme isteği devletten bağımsız gelişir. Ortak kültürel miras ve dili önemseyen etnik ulusçuluk Merkez Avrupa ve İtalya'da ortaya çıkan ulusların karakteristik özelliğidir.⁵¹ Hobsbawm'a göre Alman ve İtalya liberal sınıflarının gözünde dil, birleşik bir ulus için önemli bir argümandı.⁵² Burada bireyin hangi ulusa mensup olduğu konusunda söyleyeceği pek fazla şey yoktur. Adeta bir ulusa mensup olma, doğa ve tarih tarafından belirlenmiş bir kaddedir. Ancak her iki durumda da ulus inşasına veya uluslaşmaya, siyasal birlik için farklı derecelerde de olsa başvurulmuştur. Smith'e göre, aslında her ulusçuluk, kendi içinde, değişen derecelerde ve farklı biçimlerde sivil ve etnik unsurlar barındırır. Kimi zaman sivil ve teritoryal unsurlar hakimdir, kimi zaman da etnik ve yerli unsurların öne çıktığı görölür⁵³.

Alter'in belirttiği gibi, ulus inşasının amacı sosyal, bölgesel, politik ve kurumsal olarak farklı kültürel tabakalara ayrılmış insanları birleştirmektir. Ulusçuluk, yakın zamanlarda ulus inşasının oluşumunda kullanılan bir ideoloji ve politik hareket oldu. Yalnız politik birliğin ulusun varlığını garanti edemeyeceğini anlayan siyasal ulusçuluk da türdeş/homojen bir kültür oluşturmaya yönelmiştir.⁵⁴ Böylelikle bütün kimlikler elde edilmeye çalışılmıştır. Ulusçuluk sürecinde, elde edilmemiş bir kimliğe kavuşma düşüncesi, ister yabancı unsurların zorunlu özümlemesi biçiminde, isterse ırkçılık politikası ya da arıtmayla halkın

⁵¹ Peter Alter, *Nationalism*, Edward Arnold Publisher, Londra; New York, 1994, s. 8-9.

⁵² Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 127.

⁵³ Smith, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁴ Alter, *a.g.e.*, s. 14.

saflaştırılması biçiminde olsun bastırıcı politikaları zorunlu kılmıştır.⁵⁵ Bu durum bazen – soykırıma kadar varan – fiziksel yok etme biçiminde ortaya çıkmış ve korkunç izler bırakmıştır.

Ulus inşa sürecinde, ulusal kimliğin sağlanması ve devam ettirmesi yolunda dilsel homojenleştirmeye temel bir önem atfedilmişti. Adeta ortak bir dil (ki bu durumlarda genellikle çoğunluğun dili esas alınmaktaydı) sağlanmadan ulusun devam edemeyeceği düşünülmekteydi. Ulus devletler ortak dil üzerinden ulusal kimliği oluşturmaya çalışmışlardır. Ulusal dil, ulusal kimliğin garantisi olarak görüldüğünden, dil birliği de ulusal birliğin garantisi olarak görülmüştür.

2.2. Ortak Dil ve Ulusal Kimlik

18. yüzyılda ulusçuluk çağının başlamasından itibaren ulusun temelini ortak bir dil olduğu ileri sürülmüştür. Zira dil, bireysel bir icat değil, ancak bütün bir ulusun müşterek katkısıyla oluşur. Bundan hareketle ortak dil, hem ulusun varlığının temel kanıtı hem de ulusal birliğin önemli göstergesi durumundaydı. Ulusçuluk kuramcılarında Hayes de ulus olmanın en temel koşulunu ortak bir dil olarak belirlemektedir. Ona göre bir ulusun geçmişi ile geleceği arasında açık bir bağlantı kuran, ulusun fertlerini duygu ve düşüncede bir kılan dil; “zengin olsun fakir olsun, iyi olsun kötü olsun, zeki olsun aptal olsun, bir ülkedeki tüm kişilerin ortaklaştığı ve diğer kişilerden ayrıldığı tek şeydir.”⁵⁶

Ortak dil; “farklı ağızları, lehçeleri (diyalekt) ve sınıf dillerini (jargon) daha üst bir birimde birleştiren, herkesin kullandığı dildir.”⁵⁷ Eğer ortak dil, bir devletin sınırlarına denk gelirse doğal olarak “ulusal dil” olur. Ancak ekseriyetle durum böyle olmamaktadır. Durumun böyle olmasını sağlamak için ulus devletler kolları sıvadılar ve ortak dilin dışında kalan dilleri tedrici olarak dışlamaya çalıştılar.

⁵⁵ Habermas, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁶ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 25. ; Kamile İmer, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 166-168.

Devletler tarafından uluslaştırma aracı olarak kullanılmadan evvel bile, ortak dilin bir topluluk bilincinin oluşmasındaki rolü kısmen olmuştur. Gerçek dil bilinci sınırlar arasında ticaretin ve seyahatin yoğunlaşmasıyla oluşmuştur. Burada kendinden farklı bir dil konuşan gruplarla karşılaşan topluluklar, o grupları “öteki” olarak nitelendirdiler ve adlandırdılar. Nitekim Yunanlılar Yunanca konuşmayan insanlığın geri kalan bölümünü, barbar şeklinde tanımladılar.⁵⁸ Zaten bu barbarlık nitelemesi de anlaşılabilir bir iletişim dilinden yoksun olmayı ifade etmekteydi. Kısaca bir grubun dilinin bilinmemesi, iletişim kurmanın en kesin engeli ve grupları ayıran en kesin çizgilerin tanımlayıcısıydı. Ancak dilin eski topluluktaki bu rolü, kesinlikle modern ulus çağındaki “ortak dil” gibi değildi.

Ulusçuluğun belirgin özelliği sanal birlikleri oluşturmak için temel öge olarak dil birliğini öne çıkarmasıdır. Bu durumda, yine kapitalist yayıncılık devreye girmiş ve gelişen dilbilim çalışmalarının da yardımıyla ortak dil esasına dayalı topluluk bilinci oluşturmuştur.⁵⁹ Milli diller, hemen hemen daima yarı yapay kurgular ve yer yer neredeyse basbayağı, uluslar gibi, icat edilmiş şeylerdi.⁶⁰ Şöyle ki, milliyetçi mitolojinin varsayımının tersine, milli kültürün ilk temeli ve milli düşünce yapısının dayanağı olmayan milli diller, genellikle, fiilen konuşulan çeşitli deyişlerden, standartlaşmış bir deyiş geliştirmeye yönelik girişimlerden hayat bulmuştur. Ortak dilin oluşmasında eğitimli elit kitlenin seçimi çok önemliydi. Zira onların belirlediği dil öne çıkmaktaydı.

Yayın piyasasından para kazanmak isteyen kapitalistler ile düşüncelerini halklara ulaştırmak isteyen Protestanlık arasında doğal bir birlik vardı. Dil sorunu Protestanlar için bir iletişim aracı iken, kapitalistler için bir pazardı.⁶¹ Her ikisi de, adeta bir birlik içerisinde, ulusal dillerin oluşmasında temel rol aldılar. Matbaanın yanı sıra ulusal dillerin oluşmasına katkıda bulunan diğer bir olgu da, merkezi

⁵⁸ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 70.

⁵⁹ Anderson, *a.g.e.*, s. 58 vd.

⁶⁰ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 73.

⁶¹ Anderson, *a.g.e.*, s. 57-58.

monarşilerin ortaya çıkmasıdır. Bu monarşilerde, bürokrasi ve eğitim alanlarındaki iletişim ihtiyacını karşılamak amacıyla gerçekleştirilen dil sadeleşmeleri kültürel bir değer olmaktan çok, yöneticilerin halka ulaşma ve halkı yönetime bağlama kaygısından doğan bir olgudur.⁶²

Gellner'e göre, modern toplumlarda bireyler arası ilişkiler yoğun düzeyde bir iletişim gerektirdiğinden bu toplumlarda kültür oldukça önemli bir yer kazanmakta ve kültürün edinebilmesi için de "aynı dili konuşuyor olma" olgusu zorunlu bir nitelik haline gelmiştir.⁶³ Adeta modern toplumdaki iletişim ihtiyacı ortak bir dili doğurmuştur. Hobsbawm da, bugün konuşulan ya da yazılan standart milli dillerin, matbaa, kitlesel okuryazarlık ve dolayısıyla kitlesel eğitimin zorunlu bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴ Dolayısıyla, modern toplumlarda eşit haklara sahip bir vatandaş sayılabilmek için, o toplumda geçerli kültürel değerlere ve bu değerlerin aktarıldığı araç olan dile sahip olmanın gerekli olduğu düşünülürdü.

Ulusçuluk sürecinde eğitim, ulusal dili halka yaymanın en önemli aracı olarak kullanıldı. Gellner'e göre, devlet meşru eğitimi, neredeyse meşru şiddet kadar, belki de daha fazla tekelleştiriyordu. Devletin merkezileşmesi öncelikle, eğitimin merkezileşmesinin bir sonucuydu.⁶⁵ Adeta altyapı, eğitim sistemiydi. Ulusçulukla standart bir eğitim geliştirilerek, beraberinde dil standartlaştırılır. Ulusalcılar devleti kontrol etmek için standart bir dil ve yazı geliştirirler. Bu durum, gazete ve okul gibi birçok aracın çoğalmasını sağlar. Merkezi okullar gibi kurumların yaygınlaşması çoğulculuğu bitirir. Devlet artık bazı dilleri veya okulları destekler, bazılarını da yasaklar. Ayrıca modern ulus-devletlerin gerekliliklerine farklı diller engel teşkil ettiklerinden dolayı asimile edilmeliydiler.⁶⁶

⁶² Eric J. Hobsbawm, "Language, Culture and National Identity", *Social Research*, 63(4), 1996, s.1069.

⁶³ Erözden, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁴ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 25.

⁶⁵ Gellner, *a.g.e.*, s. 140.

⁶⁶ Jacob T. Levy, "Language Rights, Literacy, and the Modern State", *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka - Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, s. 233.

Ulus-devletin gelişiyle devletler daha önce sahip olmadıkları, idari ve bölgesel olarak düzenlenmiş bir birliğe sahip oldular. Ancak bu birlik sadece idari olarak kalmaz, çünkü gereken faaliyetlerin esas koordinasyonu kültürel homojenlik unsurlarını varsayar. İletişimin yayılması, bilgili yurttaşlar olarak bütün toplumun “kavramsal” ilgisi olmadan gerçekleşemez. Ulus-devlet, geleneksel devletlerin olmadığı şekilde bir “kavramsal toplum”dur.⁶⁷ Ortak bir dilin paylaşılması ve ortak sembolik tarihsel mahiyet, bunu başarmanın en kestirme yoludur.

Ulusal dil, ulusal kültürün en kritik unsuru olarak, ulusal kültürün oluşumunda ve yaygınlaşmasında ve daha sonraki kuşaklara aktarılmasında en önemli araçtır. Ayrıca ulusal farklılıkların yansıtılmasında da temel işleve sahiptir.

Immanuel Wallerstein, ortak dilin ulusal kimlik garantisi olarak görüldüğünü şöyle ifade etmektedir: “Sakinlerin oluşturduğu grubun birliği genellikle dilsel bir örneklığe doğru gidilmek suretiyle takviye edildi: Devlet içinde tek bir dil ve oldukça sık olarak, komşu devletlerinkinden farklı bir dil- zaten önemli olanda buydu. Bu, tüm devlet faaliyetlerinin tek bir dilde yürütülmesinin zorunlu kılınmasıyla, dilin birleştirilmesine ilişkin bilimsel faaliyetin (mesela sözlükleri kontrol altında tutan ulusal akademiler) desteklenmesiyle ve bu dilin farklı dilleri olan azınlıklarca iktibasını dayatarak tamamlandı.”⁶⁸

Dil ortak kimliğin inşasında iki yönlü bir işleve sahiptir. İlk olarak dil, diğer dillerden ayrılarak kimliği de diğer kimliklerden farklılaştırır. İkinci olarak da dil, aynı grubun üyelerinin sahip olduğu geleneğin taşıyıcısı olarak, grup üyelerini benzeştirerek kimliği oluşturur. Dolayısıyla dil, kolektif kimliğin inşa aşamasında ötekenden farklılaşmanın sağlanmasında temel bir esastır. Ulusal kimlik bireyin ait olduğu ulusla kendini tanımlaması veya aynılaştırmasını doğurmuştur. Bu bir gereklilik olarak “Biz” ve “Ötekiler” ayırımını beraberinde getirmiştir. Uluslaştırmanın etkili araçları olan okul, ordu, siyasallaşma ‘biz’ ve ‘öteki’ nin var

⁶⁷ Giddens, *a.g.e.*, s. 287.

⁶⁸ Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, çev: Erol Öz, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009, s. 131.

edilmesini amaçlamıştır. En başta da zorunlu askerlik. Ve bu dışsal tanımlama “ötekinin” varlığını her daim zorunlu kılmaktadır.⁶⁹

Ulusçulukta, “ulusal kimlik”, ulusçular asimile edemediği (yutamadığı) etnik, ırksal ve dinsel azınlıkların haklarını çiğnemeye amadedir. Ulusçuluğun asimile etme politikasına dilsel topluluklar karşı çıkmışlardır. Dilsel topluluklar da, kendilerine dil üzerinden kimlik oluşturmaya çalışmışlardır.

Etnik veya politik, her iki ulusçuluk modelinde de kültürel homojenleştirme çalışmaları yapılmıştır. Her iki durumda da dilsel homojenlik ulusal bütünlüğün taahhüdü olarak görülmüştür. Bu türdeşleşme ve homojenleştirme çalışmaları, genellikle çoğunluk grubunun etrafında sağlanmıştır.⁷⁰ Yani “ortak dil” olarak seçilen dil her zaman olmasa da ekseriyetle çoğunluk grubunun dili olmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi, bu durumda okuryazar olanların seçimi çok önemliydi.⁷¹ Çünkü ortak dilin oluşum ve yaygınlaşması onların elleriyle sağlanmaktaydı.

Modern devletlerin uyguladığı ulusal dilde zorunlu eğitim, kamu makamları önünde ulusal dilin kullanılma gerekliliği ve zorunlu askerlik gibi uygulamalar bir ülkede ortak bir dil yaratmak için kullanılan etkili politikalarlardır. Güvenlik gücü olan ordu ile ulus inşası arasında direk bir ilişki vardır. Ordu ulusun inşasında yardımcı bir aygıt olarak vazife görmüştür. Ayrıca ulus-devletler ordu üzerinden de tek dille eğitim vererek asimilasyonu hızlandırmış, ortak dilin oluşmasını hızlandırmaya çalışmışlardır.⁷² Merkeziyetçi devletler, etnik, dinsel, dilsel ayrılıkları homojenleştirmeye çalıştılar. Zira merkezi yapı ancak o şekilde sağlanabilirdi. İletişimde ve bireysel/toplumsal kimliğin oluşmasında dil önemli bir rol oynar.

⁶⁹ Erözden, *a.g.e.*, s. 125 vd.

⁷⁰ Smith, *a.g.e.*, s. 70.

⁷¹ İtalyan dili, her ne kadar birliğin kuruluşunda (1860) halkın yalnızca yüzde 2,5’inin İtalyancayı gündelik konuşma dili olarak kullandığı tahmin edilse bile, yarımadaanın eğitilmiş elit kesimini oluşturan okur ve yazarları birleştiren unsurdu. Bu kesim sayesinde ulusal dil formunu almıştır. Bkz. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 81.

⁷² Levy, *a.g.e.*, s. 234.

Modern zamanlarda ulusçular iletişim aracı olan dili, ulusun temel kurucu ve sürdürücü unsuru olarak ele alıp siyasallaştırdılar.⁷³

Modern devletin dil ile olan ilişkisi sadece ortak aidiyet kimliği oluşturma bağlamında olmamıştır. Zira her şeyden evvel dil, bir iletişim aracıdır. Merkezileşmiş modern devlet bütün vatandaşlarını ortak programlar çerçevesinde organize etmeyi düşünmektedir. Bu durum beraberinde ortak-standart bir dil oluşturmayı zorunlu kılmıştır.⁷⁴ Yani siyasal bütünleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı “ulusal dil-yerel dil”, resmi ilişkilerin belirlediği “üst değişke-alt değişke”⁷⁵ ayrımlarıyla somutlaşır. Kısacası modern devletin dil ile ilgili “iletişimsel” ve “siyasal” olmak üzere iki meselesi bulunmaktadır.

Ortak bir dil seçip bunu kurmak iki şekilde gerçekleşti: Meşrulaştırma ve kurumsallaştırma. Meşrulaştırma, genellikle ulus-devlet tarafından dilin resmi bir statü kazanması şeklinde anlaşılmaktadır. Kurumsallaştırma, belki de en önemli boyutu, resmi veya gayri resmi bağlamlarda dilin geniş bir sosyal, kültürel ve dilsel zeminde kabul edildiği, “bahsedildiği” durumu ifade eder. İki unsur da (meşrulaştırma ve kurumsallaştırma) sadece ulus-devletlerin esas gerekliliklerini gerçekleştirmede başarılı olmadı - kültürel ve dilsel homojenlik – aynı zamanda azınlık dilleri ve lehçelerinin de uzaklaştırılmasında da başarılı oldu.⁷⁶

Bir derece kültürel homojenliğe bağlı dil birliği haklı olarak klasik ulus-devletin ayırt edici özelliklerinden birisi olarak görülmektedir. Ulus yaratma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ortak bir dil oluşturma çalışmaları, dil politikalarının doğmasına kaynaklık etmiştir. Modern ulus devletin herhangi bir şekilde, ister iletişimsel isterse siyasal olsun, dil ile ilişkisi dil politikalarının merkezini teşkil etmektedir.

⁷³ Hobsbawm, “Language, Culture and National Identity”, s.1069

⁷⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁵ İmer, *Dil ve Toplum*, s. 149-150.

⁷⁶ Stephen May, “Language Policy and Minority Rights”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s. 261.

3. DİL POLİTİKALARININ TANIMI VE ÇEŞİTLERİ

Bugün neredeyse bütün ulus-devletler birden fazla dili bünyelerinde barındırmaktadırlar. Esmen'in ifade ettiği gibi farklı etnik kimlikleri bünyesinde barındıran devletler, neredeyse aynı sayıda dil topluluğu ile de karşı karşıyadır. Dolayısıyla da dil farklılıkları önemli bir sorun olarak siyasal otoritenin gündeminde bulunmaktadır. Etnik kimliklerin canlılığını koruduğu kimi devletlerde farklı dillerin statüsü bazen etnik çatışmanın kaynağını teşkil etmekte, bazen de söz konusu çatışmanın asgariye indirilmesinin etkili bir aracı olarak kullanılmaktadır. Politik elitler, dili toplumun görünmesini arzu ettikleri şekli sağlamak için kullanabilirler. Bu çoğunlukla toplumları kendi hegemonyalarına almak anlamına gelmektedir. Fakat bazen uygulamalarına çoğulcu bazı fonksiyonlar da katabilirler. Onlar ayrıca dili problem çözme aracı olarak kullanabilirler, barış (huzur) içinde yaşanacak bir ortam oluşturmak ve devlet ile etnik grubun arasını bulmak için de kullanabilirler.⁷⁷

Dil politikaları, bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alan ve bölgelerine, gelişmelerine ve kullanımlarına ilişkin haklara yönelik ilke, karar ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir.⁷⁸ Dil politikalarını salt yasal çerçevede düşünmemek gerekir. Dil politikaları sadece kitaplardaki kanunlar veya resmi politik söylemlere göre değerlendirilmemeli, ayrıca yerleşmiş dil davranışları ve özellikle de kurumsal bağlamlara göre değerlendirilmelidir.⁷⁹ Bu nedenle dil politikalarını, dil haklarını belirleyen dil yasalarıyla eş tutmamak gerekir. Bazı politikalar hiçbir yasada olmadığı gibi, bazı uygulamaların da yasadan farklı olduğu durumlar söz konusu olabilmektedir. Dil politikaları doğrudan devlet tarafından, yarı resmi kurumlar veya devlet politikasını izleyen etkili kişiler tarafından oluşturulabilir.

⁷⁷ Milton J. Esmen, "The State and Language Policy", *International Political Science Review*, Vol: 13, Number: 4, 1992, s. 382.

⁷⁸ Özlem Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, 2003, s. 18.

⁷⁹ Christina Bratt Paulston, "Language Policies and Language Rights", *Annual Review of Anthropology*, Vol: 26, 1997, s. 79.

Dil politikalarının belirgin özelliği bilinçli yürütülmeleridir. Devletler, nüfuzlarını artırmak, meşruiyet kazanmak, katılımı teşvik etmek ya da kısıtlamak, milli bir kimlik oluşturmak ve bunu pekiştirmek ve gelir dağılımını belirlemek gibi amaçlarla halkın konuştuğu dilleri etkilemeye çalışabilirler. İzlenen dil politikaları devletin iç ve dış politikalarından etkilenebilir. Örneğin uluslararasılaşma, kökenlere dönme, izolasyon ve modernleşme politikaları dil politikalarına doğrudan yansiyabilir. Dil politikaları sadece azınlık dillerine ilişkin politikalarla sınırlanamaz. Resmi dilin veya çoğunluk dilinin kimlikle ilişkisi ve yabancı dilin öğretimi gibi konularda dil politikalarının kapsamında yer alır.⁸⁰

Bu konuda literatür taraması yapıldığında çeşitli yazarlar tarafından, dil planlaması, dil mühendisliği, dil politikası, dil düzenlemesi ve dil siyaseti gibi terimlerin birbirine yakın anlamlarda veya aynı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.⁸¹ Ancak bu kavramların aynı şeyleri ifade etmediğini, farklı anlamlar barındırdığını düşünenler de olmuştur. Mesela Virtanen'e göre dil politikalarına ilişkin literatür tarandığında, 1960'lardan sonra sayıları giderek artan bilimsel eserlerde kullanılan terimin "dil planlaması" olduğudur. Planlama daha objektif, ileriye yönelik ve teknik bir yaklaşımı ifade ederken, politika kelimesi ise birbiriyle çatışan istek ve gereksinimler arasında ödüne dayalı bir seçimi ifade eder.⁸² Yani planlama çoğunlukla dilin maddi/içsel planlaması için kullanılırken, politika ise dilin statü planlaması için kullanılmaktadır. Bununla birlikte çalışmaların hemen hemen hepsinde bu iki kavram aynı anlamda ve bir birinin yerine kullanılmıştır. Bundan hareketle bu çalışmada her iki kavram da kullanılacaktır.

Fishman dil planlamasını, "ulusal alanda bulunan dil sorunlarına örgütlü bir biçimde çözüm arama" şeklinde tanımlamaktadır.⁸³ Ancak dil planlaması, yalnızca dil standartlaşması olarak anlaşılmalıdır. Dil standartlaşması, daha çok terimlerde

⁸⁰ Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", s. 19.

⁸¹ Kamile İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 8.

⁸² Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", s.18.

⁸³ İmer, *Dil ve Toplum*, s. 155

standartlaşmayı ifade etmektedir. Ancak dil planlaması, bunun yanı sıra, özellikle çok dilli siyasal birimlerde bir tane normun seçimi, değiştirilmesi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını ifade eder.⁸⁴ Dil planlaması terimi önceleri Haugen tarafından homojen olmayan bir dilsel toplulukta konuşan ve yazanlara yol göstermesi için sözlük, dilbilgisi ve yazım kılavuzu hazırlanması amacıyla kullanılmışken daha sonra tüm dil sorunlarının çözümü için kullanılır olmuştur.⁸⁵ Kısaca dil planlaması, dil sorunlarını çözmek için siyasal ve yönetsel bir etkinlik olarak tanımlanabilir. Dil politikalarının belirgin özellikleri bilinçli yürütülmeleridir. Bu bilinçli yürütmeyi gerçekleştirmede, yönetimlerin yanı sıra kimlerin etkin olduğu ise ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

3.1. Dil Politikalarının Oluşturulmasında Belirleyici Kişiler

Dil politikası, yukarıda değinildiği gibi, bilinçli bir müdahale ile oluşabildiğine göre, bu müdahaleyi kim, nasıl yapacak? Kimi yerlerde hükümetler, kimi yerlerde kişiler, kimilerinde ise akademiler, özel ya da resmi kuruluşlar dil politikaları noktasında karar verebilmektedirler. İmer, yönetimlere ve hükümete ek olarak dil politikasında etkili olan başka etmenleri kısaca şöyle sıralamaktadır: 1) Ulusal, ama hükümete bağlı olmayan kuruluşlar; 2) Ne ulusal ne de hükümete bağlı olan kuruluşlar; 3) Gazetelerdeki düzelti amaçlı okuma işlevi; 4) Yazarlar, yorumcular vb.⁸⁶ Fishman da benzer şekilde dil politikasını; dil akademileri, dil kurulları/heyetleri, dil komiteleri ve özel yazarlar, eğitimciler, sözlük derleyicileri, uzmanlar veya din adamları vb. kişi ve kuruluşların belirlediğini ifade etmektedir. Yetkili olan dil kurumlarının etki ve zorlamaları ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir.⁸⁷ Bazı yerlerde bu kurumların belirlediği dil politikaları mutlak geçerlidir. Bazılarında ise daha esneklik göstermektedir. Bir kısım ülkelerde

⁸⁴ İmer, *Dil ve Toplum*, s. 155-156.

⁸⁵ İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 10.

⁸⁶ İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 14.

⁸⁷ Joshua A. Fishman, "Language Policy and Language Shift", *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s. 311-312.

belirlenen dil politikalarına uyulmadığında herhangi bir yaptırım uygulanmazken, diğer bir kısım ülkeler de ise çok ciddi cezalar verilebilmektedir.⁸⁸

Ulus devletlerin dil politikalarında etkin olan kuruluşlar farklılık arz etseler de temelde devletin politikasına yardımcı olmaktadır. Dil politikacılarının, var olan veya var edilen dil sorunlarını gidermek için oluşturdukları dil planlaması “maddi planlama” ve “statü planlaması” olarak, bir birinden tamamen bağımsız olmayan iki şekilde, tezahür etmiştir.

3.2. Dilin Maddi Planlaması – Statü Planlaması

Modern devlet karşılaştığı dil sorunlarını gidermek için çeşitli planlar yapmaktadır. Bu durumda bir yandan ulusal kimliği güçlendirmek, diğer yandan ise sağlıklı bir iletişim sağlamak için devlet, “maddi planlama (corpus planing)” ve “statü planlaması (status planing)” ya da “içsel planlama” ile “dışsal planlama” seçimlerinden ya birisini ya da her ikisini yapmak durumundadır.⁸⁹

“Dil mühendisliği” olarak da adlandırılan maddi/corpus planlama, bir dilin daha çok iletişimden kaynaklı sorunlarını gidermeye yöneliktir. Bu planlama dilin iç dinamiklerine dışarıdan sistematik olarak müdahalesini gerektirmektedir. Bu durumda da çeşitli yöntemlerle müdahale edilmektedir. Dilin durumu ve yaygınlığı göz önünde bulundurularak “yaratıcı” veya “sınırlandırıcı” şekilde olabilmektedir.⁹⁰

Fierman’a göre maddi planlama, “dilinin yapısı, kelime dağarcığı, ses ve telaffuzu gibi içsel özelliklerini değiştirmeye yönelik yeniliklerdir.” Statü

⁸⁸ Muhtelif ülkelerde, okulda öğrenciler kendi dilleriyle konuştukları için nasıl cezalara çarptırıldığıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. David Crystal, *Dillerin Katli*, çev: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 105-106. Bu durumu Harold Pinter *Dağlı Dili* (1998) oyununda mükemmel bir şekilde yakalamış, oyunun ilk sahnesinde bir subay, bir grup kadına şöyle hitap eder: “Dinleyin şimdi. Siz dağlısınız. Duyuyor musunuz? Diliniz öldü. Yasaklandı. Dağlı dilinizi burada kullanamazsınız. Yasak. Anladınız mı? Konuşamazsınız. Kanuna aykırı. Sadece başkentin dilini konuşabilirsiniz. Burada izin verilen tek dil o. Dağlı dilinizi burada konuşmaya kalkarsanız çok fena cezalandırılırsınız. Bu askeri bir emir. Kanun bu. Diliniz yasak. Ölü. Kimsenin sizin dilinizi konuşmaya izni yok. Sizin diliniz artık yok.” Bkz. Crystal, *a.g.e.*, s. 106.

⁸⁹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

planlama(sı) ise “bir bölge ya da devlette hangi amaçlar için kullanılacağıın belirlenmesi ya da tanınması ile ilgili politika kararları”dır.⁹¹ Bu planlama bir dilin “ulusal ya da resmi dil olarak tüm ulusta veya devlette bir bölgede kullanılmasını, hangi dilin hangi işlevde kullanılacağıın belirlenmesini de kapsar.”⁹²

“Statü planlaması”, aynı siyasal sınırlar içerisinde bulunan ve birbiriyle ilişki halindeki dillerin yasal statüsünü düzenlemeye yönelik bir müdahaledir. Pratikte bu müdahale kamusal alanın çeşitli alanlarında yalnızca bir dilin (çoğunlukla bir dilin) ya da birden çok dilin kullanılması kararının uygulanmasıdır.⁹³ Siyasal iktidar çeşitli dil planları arasında tercih yapar iken ideolojik-siyasal tercihler etkili olmaktadır. Bununla birlikte bu planlar üzerinde etkili olan bir kısım objektif kriterler de bulunmaktadır. Bu ölçütlerin en önemlisi, bir devletin teritoryal alanı ile bu alan üzerinde yerleşik dil toplulukları arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

Dilin içsel özelliklerine; yazma sistemi, imla kılavuzları, sözlükler, dilbilgisi, noktalama kuralları vb. noktalarda yapılan maddi planlama ile statü planlama arasında birbirini destekler mahiyette bir ilişki bulunmaktadır. Fishman, maddi planlama ile statü planlamayı aynı madalyonun iki tarafı olarak değerlendirmektedir. Bir dilin maddi planlaması yapılmadan, o dile yükseltici bir statü planlaması (hükümet, mahkeme, yükseköğretim, askeriye vb makamlarda hakim kılmak) yapmaya çalışmak akıllıca bir girişim değildir. Benzer şekilde bir dil maddi planlama ile genişletilecek ve modernize edilecek ise statü planlama olmadan sağlıklı bir sonuç veremez.⁹⁴

⁹¹ H. Aliyar Demirci, “Osmanlı Modernleşmesinde Dil Politikaları ve Mebusan Meclisi”, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı: 16-17, Bahar-Yaz 2008, s. 189.; Eraydın Virtanen, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri”, s. 19.

⁹² İmer, *Türkiye’de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 52.

⁹³ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

⁹⁴ Fishman, *a.g.e.*, s. 316.

Christina Bratt Paulston - Kai Heidemann⁹⁵ ile Nancy H. Hornberger⁹⁶ dil politikalarının model ve çerçevesini aşağıda gösterilen tablo şeklinde çizmektedirler:

Dil Planlama Hedefleri: Bütünleştirici Yapı

Yaklaşımlar	Politika Planlaması (Formda)	Terbiye (Yetiştirme) Planlaması (Fonksiyonda)
Türler	Hedefler	Hedefler
Statü planlaması (Dilin kullanımı hakkında)	Standartlaşmış Statü Resmileştirme Ulusallaştırma Yasaklama	Diriltme Onarım Dillerarası iletişim: Ulusal ve Uluslararası Yayıma
Öğrenim/edinim Planlaması (Dil kullanıcıları hakkında)	Grup Eğitim/Okul Edebiyat Din Kitlesel Medya İş	Tekrar Öğrenim/edinim Onarım Yabancı Dil /İkinci dil Değişimi (dil kayması)
Maddi /Corpus Planlaması (Dil Hakkında)	Standardizasyon: Gövde/ Corpus Yardımcı Kodlar Grafikleştirme	Modernizasyon: Sözcüksel Biçimsel Yenileme: Arıtma Reform Biçimsel Kolaylaştırma Terminoloji Birleşimi

⁹⁵ Christina Bratt Paulston - Kai Heidemann, “Language Policies and the Education of Linguistic Minorities”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s. 293.

⁹⁶ Nancy H. Hornberger, “Frameworks and Models in Language Policy and Planning”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s. 29.

Dil planlaması olarak değerlendirilebilecek etkinlikler çok farklılık arz etmektedir. Bir yöre dilinin ulusal dil olarak geliştirilmesinden (Endonezya ve Filipinler’de olduğu gibi) eski dillerin canlandırılmasına (İsrail ve İrlanda’da olduğu gibi), çatışma halindeki dile bağlılıktan (Norveç ve Hindistan’da olduğu gibi) yazı değişimi, sözvarlığının genişletilmesi ve özleştirilmesini içeren geniş çaplı dil devrimine (Türkiye’de olduğu gibi) ve yalnızca sözvarlığının genişletilmesi yolundaki örgütlü çabalara (19. yüzyıldan beri Mısır’da olduğu gibi) kadar pek çok etkinlik dil planlaması kapsamında düşünülebilir.⁹⁷ Var olan yazılı ve kültür dillerini basitçe “düzeltme” ve standartlaştırmadan tutun, birbiriyle örtüşen lehçeler karmaşasına ve ölü ya da neredeyse tükenmiş dillerin diriltilmesine kadar uzanabilecek olan dil kuruluşu sürecinde politik-ideolojik unsurun yeri açıkça ortadadır.⁹⁸

3.3. Dil Politikalarının Çeşitleri

Ülkelerin birbirinden farklı dil politikaları vardır. Zira her ülkedeki etnik azınlığın genel nüfusa oranı, demografik özelliği, etnik gerginliğin derecesi, etnik çatışmanın yaşanıp yaşanmadığı, yaşanmışsa bu çatışmanın şiddeti ve devam edip etmediği, etnik azınlığın başka bir ülkede var olup olmadığı, azınlığın etnik bilinci ve örgütlülüğü gibi birçok değişken, ülkenin nasıl bir dil politikasını benimseyeceğini belirler. UNESCO MOST Programı kapsamında hazırlanan çalışmada bu politikalar altı ana grupta toplanmıştır:

İlk grup, tek dilin konuşulduğu nadir ülkelerden oluşur. Bu ülkelerde tek dil politikası uygulanır. Örneğin İzlanda bu tür ülkelerdendir.

İkinci grup, tek ulusal dil politikasını uygulayan, eğitimde de tek dili uygulayan ülkelerdir. Ancak bu grubun ilkinden farkı, bölgesel diller ve göçmen nüfustan kaynaklanan çok dilliliği sınırlı da olsa tanımalarıdır. Tipik örneği

⁹⁷ İmer, *Türkiye’de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 16.

⁹⁸ Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, s. 136.

Fransa'dır. Bu gruba Türkiye'yi dahil etmek mümkündür. Türkiye, tek ulusal dil politikası uygulamakla birlikte, Lozan Antlaşması gereği resmi olarak azınlık statüsünde bulunan vatandaşlara anadilde eğitim hakkı vermektedir.

Üçüncü grup, çoğunluğun dili baskındır ancak anayasal ya da resmi bir statüsü yoktur. Amerika Birleşik Devletleri buna örnek verilebilir. Okullarda daha ileriki aşamada baskın dili daha iyi öğrenebilmek için anadilini öğrenmek bir geçiş olarak kullanılmaktadır ve iki dilli eğitime olanak tanımaktadır.

Dördüncü grup, Belçika ve İsviçre gibi, gerçek anlamda çoğulculuğu desteklemeksizin kurumsal olarak çok dilliliği tanıyan ülkeleri kapsar. Federal mahiyette olan bu ülkeler, ulusal birliğin, sınırları belirli olan bölgelerde belirli dillerin konuşulması ile sağlanabileceğini ileri sürmektedirler. Burada bölgeler dil esasına göre belirlenir.

Beşinci grup, bu ülkelerde iki resmi dil vardır, ancak diğer anadillerde de eğitim yapma olanağı tanınmaktadır. Kanada tipi ülkeler temsil etmektedir.

Altıncı grup, çok dilliliği kabul ederler ve dilsel çoğulculuğu amaçlarlar, ancak gerçekte resmi alanda ve gruplar arası iletişimde tek dilin egemen olmasını desteklerler. Eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya bu grubun en belirgin örnekleridir.⁹⁹

Tacar biraz daha farklı bir sınıflandırma yapmıştır:¹⁰⁰ 1) Dil yönünde bağdaşık ülkeler: İzlanda, Küba; 2) Özümleme-Bütünleşme (Asimilasyon-Entegrasyon) politikası uygulayan ülkeler: ABD, Avustralya; 3) Azınlık diline

⁹⁹ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 98-100.

¹⁰⁰ Pulat Tacar, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s. 69 vd.; Cobarrubias'a göre bir toplumda dil planlamasını yönlendiren ve beraberinde farklı dil politikalarını getiren dört ilke vardır: 1) Dilsel benzeş(tir)me, kökeni ne olursa olsun herkesin toplumdaki baskın dili öğrenmesidir. ABD buna örnek verilmektedir. 2) Dilsel çoğulculuk karmaşık bir ulam olup bir ülkede farklı dil konuşan grupların varlığını, bunların dillerini sürdürme ve eşit temellere dayanarak işleme haklarının bulunmasını içermektedir. İsviçre ve Belçika gibi, 3) Yerlileştirme, yerli bir dilin onarılması ve/ya da genişletilmesini ve resmi dil olarak benimsenmesini içermektedir. İsrail'de İbranca, 4) Uluslararasılaştırma, yerli olmayan bir iletişim dilinin resmi olarak ya da çeşitli düzeylerde öğretim dili olarak benimsenmesini kapsamaktadır. bir çok ülkenin İngilizce'yi böyle kullanması. Bkz. İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 16-17.

uluslararası antlaşma gereği kullanılma olanağı tanıyan ülkeler: Türkiye, Yunanistan; 4) Ülkenin resmi veya ulusal dilinden başka dillere özel hukuki statü tanıyan ülkeler: İngiltere 5) Bölgesel özerklik tanıyan ülkeler: Fransa, İtalya, İspanya; 6) Bölge-Dil ayrımı uygulayan ülkeler: Belçika, İsviçre; 7) Birden fazla resmi dil bulunan ülkeler: Yeni Zelanda, Kanada.

Ayrıca farklı kültürlerin -kültürün temel ögesi anadilin- yönetişimini, Tacar asimilasyon (özümseme) uygulamaları ve entegrasyon (bütünleşme) uygulamaları şeklinde ikiye ayırmaktadır.¹⁰¹ Kültürel farklılığı ülkenin parçalanmasına ve dağılmasına neden olarak gören devletlerin ilk tepkisi, farklı olanların zorla özümsemesine (asimilasyonuna) yönelik politikalar olmuştur. Bu politikalar, kültürel çeşitliliği doğrudan ya da dolaylı baskılarla eritmeyi amaçlamaktadır. Bu politikaları çözüm olarak gören devletler, varlıklarını antlaşmalarla tanıdığı azınlıkları bile türlü yasal ve idari önlemlerle baskı altına alarak yok olmasına çalışabilirler. Bu politikalar bağlamında asimilasyonu sağlamanın en etkili yöntemi, en başta farklı dilin yok sayılması ya da yasaklanması olmuştur. Bazı devletler ise birlikteliğin sağlıklı olabilmesini, entegrasyon politikaları ile sağlamaya çalışmışlardır. Tacar'a göre entegrasyon (bütünleşme), kişilerin, grupların, kimliklerini oluşturan çekirdeğin niteliklerini (tabii en başta anadillerini) koruyarak, kendilerinden farklı bir başka çekirdek ile birleşip yeni bir molekül oluşturmaları – buna üst kimlikte denilebilir – anlamına gelmektedir. Entegre olmak (bütünleşmek), bir başka grupla toplumsal bir birlik yaratmak, üst kimlik kazanmak için bir araya gelmektir.

Rolend Breton, Dünya Dilleri Atlası adlı eserinde devletlerin uyguladıkları dil politikalarının çok çeşitlilik arz ettiğini ifade etmekle birlikte, devlet sınırlarıyla dil alanlarının bir birine uyuşmaması yüzünden devletlerin çoğu aslında çok dillidir. Ancak pek azında çok dillilik yasaldir ve sonuç olarak kurumlarını buna göre

¹⁰¹ Tacar, “Anadil Yönünden Çeşitlilik Arzeden Toplumlarda Çokdilliliğin Yönetişimi”, s. 22-23.

düzenlemişlerdir vurgusunda da bulunmaktadır.¹⁰² Bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Dünyaya egemen 200 devletten 160’ı ulusal düzeyde resmen tek dilli. Otuzu ikidilli, yedisi üçdilli (Belçika, Lüksemburg, Bosna, Eritre, Raunda, Seyşeller, Vanuatu) ve ikisi de dördilli (İsviçre ve Singapur). Bu çok dillilik ulus-devletin karmakarışık etnik kökenlerini (İsviçre, Belçika; Kanada, Finlandiya, Kıbrıs, Afganistan, Yeni Zelanda) olduğu gibi dilin iç çeşitliliğini (Norveç, Bosna) ve imparatorluk (İngilizce; Fransızca; Portekizce, İspanyolca) ya da din (Arapça) kökenli bir dış dilin varlığını yansıtabilir. Bazı devletler bölge düzeyinde bazı dilleri resmi ya da yarı resmi olarak kabul eder: Resmen çokuluslu iki devlette görülen durum budur: 130 ulusu ve 55 özerk bölgesiyle Rusya; 55 azınlık topluluğu ve 150 özerk bölgesiyle Çin. Kesin olarak tekuluslu ve resmen federal olan Hindistan’da ulusal düzeyde iki resmi dilin yanında birçoğu 35 Eyalet ve Birlik Toprağının dilleri olan 18 ‘anayasa dili’ bulunur. Bununla birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti’nde (9), Etiyopya’da (7), Kongo Demokratik Cumhuriyeti’nde (4), Peru’da (2), Bolivya’da (2) ve Paraguay’da (1) olduğu gibi, ‘ulusal’ ilan edilmiş pek çok bölgesel dilin benzer kabul gördüğü gözlemlenebilir. Ayrıca yarı resmi bir dile sahip özel durumlu bölgeler de vardır: Birmanya (6), İspanya (3: Bask, Katalan, Galicia dilleri), İtalya (2: Almanca, Fransızca), Fransa (1: Korsika dili); bunlara ek olarak tanınmış azınlık dilleri vardır: Romanya’da Macarca, Irak’ta Kürtçe vb. ABD’de iki eyaletin bir yarı resmi dili vardır (Louisiana, Teksas), Kanada’da da Nunavut Eskimo bölgesi aynı şekilde. Son olarak da, bağımlı dış bölgelerin yarı resmi dilleri vardır: İngiltere için Channel Adaları; Danimarka için Fareo ve Grönland; ABD için Porto Riko; Fransız Polinezyası.”¹⁰³

İyi işleyecek bir dil politikasının normatif teorisi, akademide ve kamuda birçok tartışma oluşturmaktadır. Bazılarına göre dil politikasının amacı asimilasyonu sağlamak ve sadece bir yaygın dili güvenceye almaktır. Bu iddia 19. yüzyıl ve 20.

¹⁰² Breton, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁰³ Breton, *a.g.e.*, s. 31.

yüzyılının ulus inşa etmesine dayanmaktadır. Çünkü bu ulus inşa süreci ulusal bir birlik ve sosyal kenetlenmeyi gerektirmekteydi. Veya demokratik katılım, eşit fırsat mantığı da dil birliğini gerektirmiş olabilir. Diğer yandan bazıları ise dil politikalarının amacının asimilasyonu engellemek, dil çeşitliliğini ve zayıf dilleri korumak olduğunu düşünmektedirler.¹⁰⁴ Bundan hareketle aslında statüsel dil planlaması zorunluluğuyla karşılaşan devletlerin önünde temelde iki seçenek bulunmaktadır. Esman'ın “asimilasyoncu (tek dilli)” ve “çoğulcu (çok dilli)” stratejiler¹⁰⁵ olarak belirlediği bu seçenekler, kendi içlerinde farklı derecelere tabi olmakla birlikte, devletlerin kendi alanları içerisinde çok dilliliği tanınması veya reddetmesidir.

a. Tek Dillilik

Tek dillilik politikasında, devlet bir dili (genellikle çoğunluğun konuştuğu dili) resmi dil olarak belirler. Diğer dillerin (genellikle azınlık dilleri) aşamalı olarak kamu hayatından çıkarılır.¹⁰⁶ Ulus-devletlerin en çok başvurduğu dil politikasıdır. Bu politika (asimilasyonist politika) ile resmi dil diğer dil topluluklarına benimsetilmeye çalışılır. Bu sürecin de çeşitli aşama ve yöntemleri vardır. Mesela azınlıkların resmi dili benimsemeleri için uygulanacak politikalar azınlık dilini yasaklayıcı ya da resmi dile özendirici¹⁰⁷ olabileceği gibi, hem özendirici hem de yasaklayıcı politika birlikte de olabilir. Devletler resmi dili yaygınlaştırmak için, diğer dillerin kullanımına çeşitli yasaklar koyabilmişler. Hatta resmi dil dışındaki dilleri kullananlara cezalar dahi verebilmişlerdir.

Siyasi elitlerin amaçları arasında siyasi topluluğun – ulusun – birlikteliğini arttırmak vardı. Çünkü devletin ve kurumlarının yaygın (ortak) inancı siyasi yönetim

¹⁰⁴ Alan Patten – Will Kymlicka, “Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka - Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, s. 35.

¹⁰⁵ Esman, *a.g.e.*, s. 382.

¹⁰⁶ İmer, *Dil ve Toplum*, s. 168.

¹⁰⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

süreçlerini kullanarak siyasi istikrarı sağlamaktır. Çok etnikli devletlerin tek ve ortak bir siyasi topluma, yani ortak algıya ulaşmaları çok problemlidir. Bundan dolayı özel uygulama, hatta anayasal düzeyde özel siyasi uygulamalar gerektirmektedir. İşte bu uygulamaların ve politikaların temeli dildir. Bütün kamusal yönetim ve örgün eğitim kesin çizgilerle resmi dilde yapılmalıdır. Resmi olmayan dillerin (ev içi ve komşuluk aktiviteleri için faydalı olabilir) statüsü düşürülür. Kaynakları ne olursa olsun firmalar resmi dille işlemlerini gerçekleştirmeyi gerekli görürler. Etnik azınlık üyeleri kendi ve çocuklarının kariyer ilerlemeleri için resmi dilde akıcı olmaları gerekir.¹⁰⁸ Bir ulus inşa etme, “bir ve bölünmez”, milli sınırlar içerisinde karşılıklı sadakat ve potansiyel etnik dönüşümü ortadan kaldırma, ki siyasal toplumu bir ulus ve resmi dil çerçevesinde entegre ederek yaratmadır. Bu anlayış çok dilliliğin bölücü ve tek dilliliğin ise bütünleştirici olduğu kanısındadır. Bu strateji hiçbir azınlık hakkını göz önünde bulundurmadan bütün devlet işlemlerinde resmi dili kullanır.

Tek dilliliği (dilsel homojenliği) savunanlar genelde dili, başka amaçları gerçekleştirmek için bir araç olarak görürler. Bu savunuyu yapanların bir gerekçesi modern ekonominin gereklerine dayanmaktadır. Modern ekonominin gerektirdiği hızlı, eğitilmiş ve kolayca işgücü ortak bir dil olmadan gerçekleşmesini düşünmek zordur. Bu durumda devlet bir dili ortak bir dil olarak kabul ederek ve standart eğitim yolu ile de destekleyerek yaygınlaştırır.¹⁰⁹ Bir dili devlet desteklemeden gerekli olan tatmin edici bir menfaat, ondan elde edilemez.

Ancak pratikte devletler herhangi bir ekonomik menfaat veya talep olmadan da asimilasyon politikasını uygulamışlardır. Azınlık grupları kendi imkanlarıyla kendi dillerini korumalarına rağmen bu dillere de yasaklamalar getirdikleri – üstelik devletlere ek maliyet yüklemesine rağmen – görülmüştür. Bu duruma en belirgin/güzel örnek Katalanca verilebilir.

¹⁰⁸ Esman, *a.g.e.*, s. 383.

¹⁰⁹ Ruth Rubio-Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka - Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, s. 53.

Tek dilliliğin savunulmasının diğerk bir gerekçesi de, demokrasi süreciyle ilgilidir. Siyasi meşruiyet, ancak temsili demokrasi ile temin edilebilir. Temsili demokrasi ise vatandaşların birbiriyle müzakere edebileceği bir ortam gerektirir. Ayrıca temsili demokrasi anlık bir şekilde oluşacak bir durum değil; bir müzakere süreci ile olmaktadır ve bu müzakere süreci de vatandaşların bu sürece katılması ve sürdürmesi ile mümkün olabilmektedir. Sağlıklı bir müzakere süreci ise ortak bir dil olmadan düşünülemez. Sonuç olarak devlet kader ortağı olan bir ulus olarak düşünüldüğünde, ortak bir dil olmadan medeni bir dayanışma, güven ve sadakat tam olarak sağlanamaz.¹¹⁰ John Stuart Mill tarafından formüle edilen standart endişe, birçok dil topluluğun bulunması, politik toplumun farklı alt toplumlara ayrılmasına etki eder. Mill'e göre "bir halk arasında dostane duygular yoksa, özellikle de farklı bir dilden konuşuyor ve okuyorlarsa; temsili bir hükümet çalışmasına ihtiyaç duyan ortak (birleşik) bir kamuoyu oluşamaz."¹¹¹ Toplumsal çift dillilik, bütün toplum hattı arasında iletişimin var olamayacağı anlamına gelmektedir. Ve aynı şekilde "ortak kamuoyu" oluşamaz. Ortak bir dil ile, toplumsal parçalanma nedenleri ortadan kaldırılabılır. Dil gruplarının üyeleri, ortak dil sayesinde, medya üzerinden sağlıklı bir iletişim sağlayabilirler.¹¹² Ancak neredeyse bütün devletler kendi bünyelerinde farklı dil gruplarını barındırmaktadırlar. Tek/egemen dil kullanıldığı zaman başka bir dil grubuna mensup sıradan halkın bilgiye ulaşma olanağı bulunamaz. Dolayısıyla da bu insanların, dil bariyerinden kaynaklı bilgiye ulaşmaları kısıtlanmış olduğundan

¹¹⁰ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 53.

¹¹¹ John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, in *On Liberty and Other Essays*, Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 428'den aktaran: Alan Patten, "What Kind of Bilingualism?", *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka and Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003., s. 311. Mill, Basklılar için "daracak zihinsel yörüngelerinde dönüp durarak, geçmiş zamanların yarı vahşi kalıntıları gibi, kayalıklar üzerinde somurtmak" yerine Fransa'ya asimile olmanın daha iyi olacağını iddia ediyordu. Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 121.

¹¹² Patten, *a.g.e.*, s. 311-312.

demokrasi de tam sağlanmamış olur. Kısacası insanların kendi dillerini kullanmadığı yerde demokrasi ciddi biçimde kısıtlanmış olur.¹¹³

Devletlerin tek dilli rejimleri tercih etmelerinin pratik nedenleri de bulunmaktadır. Tek dilli rejimiyle siyasi topluluk çok dilli denklemlerinden daha kolay işletilebilir. Tek dilli uygulamaların sürdürülmesinin maliyeti, çok dilli uygulamalarınkine göre daha az görünmektedir. Ayrıca tek dilli devletlerin birliği ve istikrarı sağlamaları daha kolay olduğu iddia edilmektedir.¹¹⁴

Ulusal azınlık grubunun asimile olmasının, azınlık grubuna bir kısım faydaları olabilir. Çoğunluk grubunun sahip olduğu bir kısım avantajlara kavuşabilme imkanları da doğabilir asimile olma ile. Buna rağmen azınlık grupları asimilasyona çok güçlü bir direnç göstermişlerdir.

Modern devletlerin fonksiyonlarını tek dille gerçekleştirmeleri, azınlık gruplarının üyelerinin hayatlarında çeşitli zorluklar oluşturmuştur: 1) Azınlık grubunun üyeleri çoğunluk dilini öğrenmek için çok ciddi zaman harcamak zorunda kalması; 2) Azınlık grubunun üyeleri arasındaki iletişim ve etkileşim sorununun oluşması; 3) Azınlık grubu üyelerinin çeşitli çevirilere ihtiyaç hissetmesi ve bu durumun onlar için bir dezavantaj oluşturması; 4) Azınlıkların kendi atalarının dillerini terk ederek asimile olmaya mecbur olması; 5) Azınlıkların kendi yerlerinde göç etmeleri.¹¹⁵

Pratik nedenlerle bugün çoğu devlette çok dillilikten kaçınılamaz. Devletlerin çoğu, karşılıklı olarak anlaşılamayan birçok dil topluluğunu barındırmaktadır. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi, devletlerin büyük çoğunluğu resmi olarak tek dillidir. Tek dillilik politikasının temeli ulusçuluk çağında atılmaya başlanmıştı. Günümüzde, belki de zorunlu olarak, azınlık hakları gerekçesiyle çok kısıtlı da olsa birçok devlette çok dilliliğe geçiş sinyali verilmeye başlanmıştır.

¹¹³ Daniel Nettle - Suzanne Romaine, *Kayıbolan Sesler- Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, çev: Harun Özgür Turgan, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 281.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Milton J. Esman, "The State and Language Policy", *International Political Science Review*, Vol: 13, Number: 4, 1992.

¹¹⁵ Levy, *a.g.e.*, s. 232.

b. Çok Dillilik

“Çok dillilik” teriminin bireylerde, toplumlarda ve kurumlarda karşılığı farklılık arz etmektedir. Bireysel olarak çok dillilik, bireylerin birden çok dili kullanmalarındır, toplumun yaşadığı bölgede birden fazla dil kullanılıyorsa o toplum çok dilli olarak nitelenmektedir. Eğer resmiyette tek dil yerine birden çok dil tanınmış ise bu duruma da kurumsal çok dillilik denir.¹¹⁶

Kamusal/kurumsal çok dillilik bir devletin kendi sınırları içerisinde bulunan birden fazla dile resmi statü tanınmasıdır. Daha çok federal yapıya sahip devletler tarafından benimsenen “resmi çok dillilik”, bir devletin siyasal sınırları içerisinde kullanılan birden fazla dile resmi statü tanıyarak, o dillerin eğitimde, iş dünyasında ve devletin birçok işlevinde kullanılmasını ifade eder.¹¹⁷ Yani kısaca söz konusu dillerin resmi olarak devletin çeşitli fonksiyonlarında yasal olarak garantilenmesidir. Bu durumda yalnız çoğunluk dilinin resmiyetinden bahsedilemez. Belki de dil çoğulculuğundan bahsetmek mümkündür. Dilsel çoğulculuk “bir ülkede farklı konuşan grupların varlığını, bunların dillerini sürdürme ve eşit temellere dayanarak işleme haklarının bulunmasını içermektedir.”¹¹⁸ Birden çok dili resmi olarak belirlemiş devletlerde bu dillerin hukuki etkileri aynı olup biri diğerine göre daha resmi veya öncelikli değildir.

Siyasi elitlerin tek dil tercihleri eğer çok uluslu ve etnikli topluluklar yaşamaya devam ederlerse doğal olarak çift dilli veya çok dillilik meydana getirir. Çeşitli yaptırımlarla dokunmuş çok dillilik dokuları ortaya çıkar. Bunlar belli bölgelerde bulunan toplumların devletle ilişkisini tanımlayan programları hızlandırmak için kompleks düzenlemeler içeren ve eğitimde resmi dillin kullanması gibi uygulamaları içerir.¹¹⁹

¹¹⁶ Patten, *a.g.e.*, s. 296.

¹¹⁷ Esman, *a.g.e.*, s. 384.

¹¹⁸ İmer, *Türkiye’de Dil Planlaması: Dil Devrimi*, s. 16-17.

¹¹⁹ Esman, *a.g.e.*, s. 387.

Çok dillilik politikasının da pratiğinde oldukça karmaşık bir uygulama gözükmektedir. Ancak yine de “kişisellik ilkesi” ve “topraksallık/bölgesellik (teritoryal) ilkesi” şeklinde kategorize edilebilir. Bu ilkelere her birinin kendi makamında avantaj/kolaylık ve dezavantaj/zorlukları vardır. Bu kısım aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Farklı dil topluluklarının dil hakları resmiyet kazandığında çok dillilikten bahsedebildiğimize göre, çok dilliliğin temelini dil hakları oluşturmaktadır. Yani çok dillilik dil haklarının dil politikalarını şekillendirmesidir. Peki dil haklarının temelleri, nitelikleri nelerdir? Dil hakları nasıl uygulanmaktadır? Buradan hareketle artık dil hakları incelenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİL HAKLARI

Dil politikalarını ve dil haklarını birlikte düşünmek gerekir. Zira bu ikisi, hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde birbiriyle etkileşim içerisindedirler. Dil politikaları bireyin hangi dilsel haklara sahip olduğunu belirlediği gibi dil haklarının uygulanmasının çerçevesini de belirler. Bu bağlamda uygulanan dil politikaları bazen bir ülkedeki çatışmaların doğrudan kaynağı olabilir, bazen de söz konusu çatışmaları bitirmenin veya en aza indirmenin etkili bir aracı olarak işlev görebilir.¹²⁰ Paulston'un değindiği gibi, aynı bölgede konuşulan diller arasındaki eşitsizlikler, çatışmalar, sözleşmelerin kesin politik bağlamları dahilinde dil politikası alanında önemli dilsel mevzuatlar yapılmasının/dil haklarının tanınmasının gerektiğinin kanıtıdır.¹²¹ Yani sorun olarak dil, doğru bir yasal düzenleme ile – dil politikasıyla – hak olarak dile dönüştürülebilir.

Dil politikaları, dil haklarının çerçevesini belirler. Bazen de dil politikaları belirlenirken çerçevesi, dil haklarına göre şekillenir.

1. DİL HAKLARININ MAHİYETİ VE DİĞER HAKLARLA İLİŞKİSİ

Literatürde alanı belirtmek için genel olarak kullanılan terimler “Dil hakları”, “dilbilimsel haklar”, ve “dilbilimsel insan haklarıdır”. Dil hakları ve dilbilimsel haklar genellikle aynı anlama gelmektedir. Dil hakları temelde dillerin ve o dili konuşanların ayrıcalıkları ve hakları için yapılan yasal mevzuat – ya da mevzuatın yokluğu – ile alakalıdır. Dilsel insan hakları, insanların onurlu bir hayat sürebilmesi için gerekli olan temel hakların dilsel boyutunu ifade etmektedir. Dil

¹²⁰ Vahap Coşkun - M. Şerif Derince - Nesrin Uçarlar, *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Diyarbakır, Disa Yayınları, 2010, s.18.; Esman, *a.g.e.*, s. 382.

¹²¹ Paulston, *a.g.e.*, s. 75.

hakları, dilin farklı etki alanlarının çeşitli açılardan kullanımının kamu kurumları tarafından kabul edilmesidir. Dil hakları, dilsel insan haklarına göre daha geniş kapsamlıdır. Dilsel insan hakları, insan haklarının bir parçası olmasına rağmen, dil hakları yalnızca insan hakları ile ele alınamaz.¹²² Günümüzde dil hakları açıkça azınlık dil haklarıyla ilgilidir. Hakim dil grubunun bu noktada sorunu bulunmamaktadır. Onların sahip olduğu dil hakları ya yasal ya da pratik olarak garanti altına alınmıştır. Yasalarla özel olarak tanınan dil hakları, daha dezavantajlı durumda bulunan grupların dillerini ve dillerini daha rahat kullanmalarını sağlamak amaçlıdır.¹²³

“Dil hakları”ndan neyin anlaşılması gerektiğiyle ilgili Skutnabb-Kangas, dört öğeye vurgu yapmaktadır: 1) Her sosyal grup kendini bir ya da daha fazla dille kimliklendirme hakkına sahiptir. Bu kimliklendirme diğerleri tarafından da kabul edilmeli ve saygı görmelidir. 2) Her çocuk, üyesi olduğu grubun dilini (dillerini) öğrenme hakkına sahiptir. 3) Herkes, kendi dilini resmi alanlarda kullanma hakkına sahiptir. 4) Herkes, yaşamakta olduğu ülkenin resmi dillerinden birini öğrenme hakkına sahiptir.¹²⁴

Durusoy, Evrensel Dil Hakları Bildirgesi’nden hareket ederek; dil haklarını, bireysel ve toplumsal dil hakları ayırımına tabi tutarak incelemektedir. Bireysel olarak dil hakları, kişinin temel insan haklarının bir parçasıdır; tıpkı düşünce, ifade ve ibadet özgürlükleri gibi. Evrensel Dil Hakları Bildirgesi’nin 3/1. maddesi, her kişinin bireysel dil haklarını şöyle sıralar: Bir dil topluluğuna ait oluşunun tanınması; özel ve kamu yaşamında kendi dilini kullanma; kendi adını kullanma; kendi kökeninde olan dil topluluğunun başka üyeleriyle ilişkide bulunma ve ortak olma; kendi kültürünü koruma ve geliştirme hakkı. Toplumsal olarak ise dil hakları, sosyal, ekonomik ve kültürel hakların bir parçası olarak işlev görmektedir ve belgelere

¹²² Xabier Arzoz, “The Nature of Language Rights”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issue in Europe (JEMIE)* 6 (2007) 2, 2007, s. 4.

¹²³ Kymlicka, *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁴ Sinan Gökçen, “Bir Milleti ‘Dillendirmek’”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, 2003, s. 17.

bakılırsa tarihsel, geleneksel bir varlığa sahip olan topluluklarda uygulanır. Evrensel Dil Hakları Bildirgesi'nin 3/2. maddesi, toplumsal olarak dil haklarını şöyle sıralar: Kendi dilini ve kültürünü öğrenme hakkı, kültür hizmetlerine katılma hakkı, iletişim araçlarında ve medyada kendi dil ve kültürünü kullanma hakkı, hükümet kurumları tarafından ve sosyo-ekonomik ilişkilerde kendi dilini göz önünde bulundurma hakkı.¹²⁵

Dil hakları, tüm özel ve kamusal alanlarda ana dilini serbestçe kullanma ve seçme olarak tanımlanabilir. Birisinin dilini serbestçe kullanabilme hakkı, insan kişiliğinin serbestçe gelişiminde rol oynar, aynı zamanda ifade özgürlüğü ile ilgilidir.¹²⁶ Dil hakları, devletin dil politikaları karşısında bireyin toplumsal bir varlık olarak, kimliği ile anlamlı bir yaşam sürdürme ve ait olma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla tanınır.¹²⁷ Dil hakları, tek başına uygulanmaz, mutlaka başka hakların içinde ya da başka haklarla beraber ele alınır.¹²⁸ Dil kişinin düşüncelerini ifade etmesini sağlar. Dolayısıyla dil haklarının ifade özgürlüğüne bakan ciddi bir boyutu var. Dil hakları, aynı zamanda insan onuru ve temel eşitlik fikrinden de doğar.

Fernand de Varennes'e göre dil hakları, ayırım yasağı ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarından doğmuştur. Yani bu haklar için ayrı bir hak kategorisi yoktur. Dil hakları, genel insan haklarının bir parçasıdır.¹²⁹ İfade özgürlüğü ve ayırım yasağı gibi temel haklar, aslında her durumda, diğer haklar ve dil hakları için temel olmaktadır.

Dil hakları, insan haklarının ve azınlık haklarının dil kullanımına ilişkin olanlarını kapsayan genel bir terimdir. Kültürel haklar, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, örgütlenme hakkı ve kimliğini koruma hakkı gibi hakların dil

¹²⁵ Gertrude Durusoy, "Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları", *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, s. 12-13.

¹²⁶ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 102.

¹²⁷ Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", s. 18.

¹²⁸ Durusoy, *a.g.e.*, s. 13.

¹²⁹ Fernand de Varennes, "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", *IJMS*, Vol.: 3, No:1, 2001, s. 15 vd.

kullanımına ilişkin yönlerini içerir.¹³⁰ Dil, grup içinde kullanıldığından ve grubun varlığını sürdürmesinde en önemli araç olduğundan dolayı kolektif boyutu ihmal edilemez. Ancak Varennes gibi uzmanlar dil haklarının bireysel olduğunu söyleyerek, kolektif haklar özelliğine karşı gelmektedirler. Dil hakları bireyin sivil, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının evrensel ve devredilemez parçaları olan insan haklarının bir çeşididir. Kıran'a göre, dil hakları kavramı, her insanın doğuştan sahip olduğu, kendi soydaşları ve vatandaşlarıyla kendi anadilinde, özgürce iletişim kurma varsayımı üzerine temellendirilmektedir. Bu anlamıyla dil hakları "doğuştan ve devredilmez" haklar çerçevesinde ele alınabilir. Ayrıca, dil hakları diğer insan hakları gibi mutlak haklar değildir.¹³¹ Kaboğlu'na göre, azınlık haklarının insan hakları sistematigindeki yeri, insan haklarının tüm kategorilerine yayılan bir haktır. Dil hakları da azınlık haklarının bir parçası olarak, öne çıkarılan ögesine bağlı olarak her bir kategoriye yayılabilmektedir. İfade özgürlüğü açısından bakılırsa birinci kuşak; eğitim, sanat ve basın-yayın özgürlükleri olarak ikinci kuşakta ve bir bütün olarak düşünüldüğünde gelişme hakkı olarak üçüncü kuşakta yer alır.¹³² Dil haklarının geleneksel insan hakları kategorisi altında toplanamayacağını düşünenler de mevcuttur. Geleneksel insan hakları bazı sorunları çözmekten aciz; parlamentolarda, bürokrasilerde ve mahkemelerde hangi dil kabul edilecektir? Her etnik ya da ulusal azınlık devlet okullarında anadillerinde eğitim görecektir midir? Sorun geleneksel insan hakları öğretilerinin bu sorulara yanlış cevap vermelerinden

¹³⁰ Özlem Eraydın, "AB İlişkiler Çerçevesinde Türkiye'de Dil Politikaları", *Türkiye'de Dil Tartışmaları*, Der: Astrid Menz-Christoph Schroeder, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 152.

¹³¹ Abdullah Kıran, "Azınlıklar ve Azınlıkların Dil Hakları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2007, Sayı: 32, s. 190.

¹³² İbrahim Ö. Kaboğlu, "İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye", *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları*, Haz: İbrahim Ö. Kaboğlu, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s. 22. Dil hakları ile insan hakları arasındaki ilişki, devlet güçlerinin uygulamalarının yanı sıra bireyin durumuna ilişkindir. Dil hakları, temel haklar ayrımındaki negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları ili ilişkili haklardır. Devletin müdahaleden kaçınması gereken durumlarda, kısıtlılık getirmemesi halinde negatif statü hakları arasındadır. Devletin sosyal servislerde (okul, sağlık vb.) olumlu yükümlülükler üstlenmesi durumunda da dil hakları pozitif statü haklarındandır. Bunlar birlikte düşünüldüğünde, bunların sağlanması noktasından da aktif statü hakları içerisindedir. Arzoz, a.g.e., s. 6.

ziyade, çoğu hiç yanıt vermemesindedir. Yani özgür konuşma hakkı uygun dil politikasının ne olacağı ile ilgili bir şey söylemez.¹³³

Dil hakları talebi, sadece dil üzerinde değil, aynı zamanda siyasi boyutu da bulunmaktadır. Kymlicka'ya göre, dil haklarının özyönetim hakları içerisinde tanınması daha uygundur. Bilhassa belli bir toprak parçası üzerinde yoğunluk kazanmış azınlıkların özerklik taleplerinin karşılanması, dil haklarının tam sağlanması anlamına gelmektedir.¹³⁴ Özyönetim hakları tanındığı zaman, ulusal azınlıklar kendi dillerinde işleyen kamu kurumlarıyla daha rahat hareket etmektedirler.

2. DİL HAKLARININ TEMELLERİ

Dil politikaları sonucu olarak bazı dillerin yok olması veya marjinalleşmesi neden o kadar önemli olsun ya da problem olsun? Bazı dil politikacılarının dillerin yok olmasına karşı çıkması neden o kadar önem arz etmektedir? Bu sorulara siyaset bilimciler, dil hakları üzerinden, farklı cevaplar vermişlerdir. Dil hakları savunuculuğunu yapanlar, bu hakların dayanağı ile ilgili farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bunları iki grup altında toplayabiliriz. İlki, dili konuşan bireylerin haklarına, diğeri dillerin insanlık için önemine işaret etmektedir.

2.1. Hak Temelli Oluşu

Hak esaslı olup, adalet ve eşitlik gibi temel değerlere vurgu yapmaktadır. Bireylerin, devletin sunduğu olanaklardan yararlanabilmesi, grubun özelliklerini – diğer bireylere eşit bir şekilde – taşıyıp, aktarabilmesi bakımından dilin önemine işaret eder. Bu bakış açısında dil hakları, bireyin toplumsal bir varlık olarak yaşamını sürdürme, kültürel kimliğini koruma, sağlıklı bilişsel gelişim gösterme, öz saygısını

¹³³ Kymlicka, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹³⁴ Kymlicka, *a.g.e.*, s. 15.

koruma, fırsat eşitliği ve milli gelirden adil pay alma bakımından önem arz etmektedir.¹³⁵

Bu yaklaşım tarzında dil haklarının savunması, dilin yok olmaması dilin kendisi için değil, o dil topluluğunun bireyleri için önem arz etmektedir. Azınlık dillerini kullananlara bazı haklar tanınmaktadır. Ve bu durumun yasalarla sağlanması gerektiği konusunda ortak bir kanı bulunmaktadır.

May'a göre, azınlık dil haklarının savunuculuğu, dolayısıyla da dil haklarının temeli, dört temel prensibe dayanmaktadır. İlki dünyadaki birçok dilin üssel gerileyişi ve kayboluşu bu dillerin korunmasını gerektirmektedir.¹³⁶ Dil hakları savunuculuğunu yapanlara göre bu durum karşısında bir şeyler yapmak gerekmektedir. Zira dil kaybıyla ilgili bu endişeler dil haklarıyla alakadarken, aslında daha geniş olarak azınlık dilini konuşanların sosyal, ekonomik ve politik sonuçlarıyla ilgilidir.¹³⁷ Aslında dil hakkını savunmakla, diğer sosyal, ekonomik ve politik haklar savunulmaktadır.

Dil haklarının veya azınlık dil hakları taraftarlığının dayanağının ikinci temel prensibi, neden bazı diller ve onu konuşanların ilk olarak azınlıklaştırıldığıdır. Bunun savunuculuğu yapanlar azınlık-çoğunluk dil hiyerarşilerinin oluşumunun ne salt doğal bir süreç ne de dilbilimsel bir olgu olduğuna inanırlar. Bundan ziyade, bu durum tarihsel, sosyal ve politik olarak inşa edilmiş bir süreçtir ve eşit olmayan güç ilişkileriyle bağlantılıdır. Bu mantıktan hareketle, eğer diller ve onlara atfedilen statüler tarihi, sosyal ve politik güçlerin ürünü ise; çoğunluk dillerine atfedilen prestij ve statü doğal değildir ve tam tersi azınlık dil ve lehçelere atfedilen utanç verici durumdur.¹³⁸ Bu durumun doğal sonucu olarak, azınlık dilini konuşanın statüsü, azınlık dillerinden ayrılmalarına bağlı olarak yükseltilecektir. Ve azınlıklar için ciddi bir dezavantaj oluşturmaktadır. Dil hakları bu noktadan önem arz etmektedir.

¹³⁵ Eraydın, “AB İlişkiler Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, s. 150.

¹³⁶ May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 257.

¹³⁷ May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 259.

¹³⁸ May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 259-260.

May'a göre, dil haklarının veya azınlık dil haklarını savunanların üçüncü temel dayanağı ise bir kimsenin bir dili öğrenme mecburiyetinin varlığıdır. "Dil değiştirme" şeklinde birinin kendi ilk dilinin rağmına, başka dillerden birini öğrenme mecburiyeti/yükümlülüğü durumudur. Bu dil değiştirme argümanlarının merkezinde azınlık dilini konuşanların bireysel sosyal hareketliliklerinin netice olarak yükseleceği düşüncesi yatmaktadır. Bununla ilgili olarak azınlık dil hakları savunucuları, bu düşüncüyü, fazla yaygınlığı olmayan azınlık dil topluluklarını gettolaştırdıkları iddiasıyla eleştirirler.¹³⁹ Bu mantığın temeli dilsel hareketliliği çoğunluk dilleri ile mümkün görmektedir. Fakat bütün diller onu konuşanları tarafından hem kimliksel hem de araçsal fonksiyonları yerine getirir şekilde görmektedir.

Dil haklarının dayandığı dördüncü temel prensip de dilsel insan haklarıdır. Azınlık dillerinin ve konuşanlarının en azından şu an çoğunluk dillerinin aldığı koruma ve kurumsal desteklerden bazılarını alması gerekmektedir.¹⁴⁰ Varennes'in ifade ettiği gibi "uygun ve mantıklı olduğu takdirde bireylerin dilsel prensiplerine saygı duyma, temel bir haktan gelir ve bu özel ve ayrıcalıklı bir tutum değildir. Basit bir ifade ile, herkesin almayı hak ettiği bir tutumdan ayrımcılığa tabi tutulmadan, eşit bir şekilde davranılma hakkıdır."¹⁴¹ Kısacası ayrımcılık yasağının dillere ve dil topluluklarına uygulanmasıdır. Ancak bu temel prensibe dayanarak azınlık dillerinin, sadece ayrımcılık yapılmamasının yeterli olmadığını, daha fazla desteklenmesi gerektiğini de aşağıda incelenecektir.

2.2. Yarar Temelli Oluşu

Bu bakış açısında, her bir dil insanoğlunun ortak mirası olarak görülür. Burada dilin kendisine önem atfedilir. Her bir dil, insanın duyuş, düşünüş ve yaşayış

¹³⁹ May, "Language Policy and Minority Rights", s. 263.

¹⁴⁰ May, "Language Policy and Minority Rights", s. 265.

¹⁴¹ Fernand de Varennes, *Language, Minorities and Human Rights*, The Hague: Kluwer Law, 1996, s. 117.

biçiminin farklı bir ifadesi olarak insanlığın zenginliği olarak değer görür. Dolayısıyla bütün diller, konuşanlarından ve konuşanların haklarından bağımsız olarak korunmalı. Bu yaklaşım, dilleri ortak insani başarılar gibi görmektedir. Adeta diller, ortak tarihe bir depo vazifesini görürler. Nasıl ki insanlığın tarihte başarmış olduğu sanat, fikir ve gelenekler korunuyorsa, onların taşıyıcısı olan dillerin de onlar gibi hatta evleviyetle korunması gerekmektedir.¹⁴²

Burada dil çeşitliliği bizatihi bir değerdir. Bu anlayışı savunanlara göre dil çeşitliliği de bio-çeşitlilik gibidir. Onların örnekleri genellikle estetik karakter esastır. Bir dünya fazla çeşit ve dil ile daha renkli, daha dinamik olur. Bu yaklaşımın diğer bir yöntemi ise daha çok bilimsel bir karakter taşımaktadır. Dil çeşitliliği dünya ile ilgili farklı konuşmaları içermektedir. Bu durumda doğadan faydalanma ve teknik edinmenin farklı ipuçlarını vermektedir.¹⁴³ David Crystal “Dillerin ölümünü neden umursamalıyız?” sorusuna, her birisini ayrıntılı bir şekilde anlatarak beş nedenden ötürü dillerin ölümünü umursamamız gerektiğini ifade etmektedir. Dillerin ölümünü umursamalıyız, 1-) Çünkü çeşitliliğe muhtacız, 2-) Çünkü dil kimliği ifade eder, 3-) Çünkü diller tarih ambarıdır, 4-) Çünkü diller insanlığın toplam bilgisinin bir parçasıdır, 5-) Çünkü diller başlı başına ilgi kaynağıdır.¹⁴⁴

Dillerin korunması ekolojik dayanak noktasının bir uzantısıdır. Ekosistem kavramı bir bütün olarak yaşayan varlıkların bir ilişkiler yumağı sayesinde var olduğu düşüncesine dayanır. Ekosistemdeki öğelerden herhangi birine gelen zarar, sistemin bütünü için öngörülemez sonuçlar doğurabilmektedir.¹⁴⁵ Dolayısıyla da bütün diller önemlidir, insanoğlunun ortak mirasıdır ve insanlık bütün dillerin ortaya

¹⁴² Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁴³ Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁴⁴ Crystal, *a.g.e.*, s. 46-71; Nettle-Romaine, *a.g.e.*, s. 30-37.

¹⁴⁵ Michal Krauss’e göre, bir hayvan neslinin tükenmesi nasıl ki dünyamızı küçültüyorsa bir dilin ölmesi de hiç şüphe yok ki öyledir. Dilin, yaşayan bir canlı gibi ulu ve bitmek tükenmek bilmeyen bir gizem misali, insana has bir dehanın üstün bir başarısı olduğunu bilerek yaklaşmak gerekmektedir. Eyak ve Ubykh dillerinin kaybı, panda ya da Güney Amerika akbabasının yok oluşu kadar niçin acı vermesin? Michael Krauss, “The World’s Languages in Crisis” *Language*, No: 68, 1992, s. 8.

koyduğu kültür ve bilgi birikiminden faydalanmaktadır. Dil çeşitliliği bu açıdan önemlidir. Dil çeşitliliğın insanlığın başarısı için bir ön şart olarak değerlendirildiğinde, dil çeşitliliğın korunması hayati önem arz etmeye başlamaktadır. Çünkü kültürler aslen konuşma ve yazı dilleriyle nakledilmektedirler.¹⁴⁶ İnsanlık da, ancak bu şekilde bu kültür ve bilgi birikiminden istifade ederek, başarısını elde edebilir.

Bu yaklaşımın ipuçlarına bazı uluslararası antlaşmalarda da rastlamak mümkündür. Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nın Önsözünde “bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa'nın büyük bölgesel ve azınlık dillerinin; Avrupa'nın kültürel zenginliğine ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine olan katkıları düşünülerek” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Şart'ın amaç ve ilkelerini açıklayan 7/1/a. maddesi “Bölgesel veya azınlık dillerinin, kültürel zenginliğin bir ifadesi olarak kabul edilmesi” şeklinde düzenlenmiştir. Bu ifadelerde, dil haklarının önemi kültürel çeşitliliğin/zenginliğin varlığı noktasındadır.

Bu yaklaşıma göre dil hakları, insan hakları kategorisinde değerlendirilemezler. Zira haklar kişilere değil, dilin bizzat kendisini esas alarak temellendirilmektedir. Dil kültürel çeşitliliği artırdığından, kültürel zenginliğin bir parçasıdır. Bu sebeple de korunmalıdır. Bu yaklaşım, azınlıkların dil haklarının haklı çıkarılması açısından yetersizdir. Dil haklarını korumak çoğunluğa fayda sağlar ve bu önemli bir noktadır. Ancak bu yaygın faydaları dil haklarının, temel bir gerekçesinden çok, arzu edilen bir yan ürünü olarak görmek daha iyidir.¹⁴⁷ Kısaca bu yaklaşım dil haklarına tam bir güvence vermekten yoksundur.

3. DİLİN İŞLEVLERİ ÜZERİNDEN TANINAN HAKLAR

Dil ile ilgili yapılan tartışmalardan birisi de dilin fonksiyonu ile ilgilidir. Zira dile yüklenen fonksiyona göre, tanınan dil hakları değişiklik arz etmektedir. Yani dil,

¹⁴⁶ Crystal, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁴⁷ Kymlicka, *a.g.e.*, s. 195.

sadece bir iletişim aracı olarak görüldüğünde sağlanan haklar ile kimlik olarak görüldüğünde sağlanan haklar farklıdır.

Dilin fonksiyonlarıyla ilgili farklı görüşler ifade edilmiş ve bu görüşler dikkate alındığında dilin birçok fonksiyonunun olduğu görülebilmektedir. Tigris'e göre, esasen dilin dört fonksiyonu vardır: 1) Dil bir anlaşma aracıdır, insanlar arasında iletişimi sağlar; 2) Düşünce aracıdır: Dil, düşünce, hayal, bilim ve enformasyon için de kullanılır;¹⁴⁸ 3) Kimlik duygusu ve bağımsız grup (dil kimliktir): Dil, ulusal duygu ve düşünceleri içinde taşır; 4) Kültür ilişkileri (dil kültürüdür): Dil doğrudan doğruya kültüre bağlı bir fenomendir.¹⁴⁹

Bütün bu ayrımları aslında iki ana gruba ayırabiliriz. İletişim aracı olarak dil ve kimlik olarak dil.

3.1 İletişim Aracı Olarak Dil

Dil, en başta bir iletişim aracıdır. Dilin anlaşma fonksiyonu vardır. İletişim de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Biri anlaşmadır, ikincisi ise kendini ifade etmedir. İnsan bir dile tam hakim olmayabilir fakat o dili anlar. O dili az bildiği için tam konuşamaz, sözcük bulmada ve tümce kurmada zorluk çeker, düşündüğünü tam anlatamaz. İnsan, kavram ve terimleri sözcüklerle ifade eder, dil vasıtasıyla konuşur, konu ve planlarını sunar.¹⁵⁰ Acaba insan bir dile tam hakim olmayınca, iyi düşünüp fikirlerini ifade edebilir mi? Yapılan araştırmalar, anadili ile eğitim almamış çocukların genel çoğunluğunun dil-düşünce-iletişim ilişkilerinde sorunlar yaşandığını göstermektedir. Başka bir dille eğitime zorlanan çocuklar yarım dilli olurlar. Her iki dili de yarım yamalak kullanırlar, bu duruma yarım dillilik denir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Dil ile düşünce arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğu dil psikologları tarafından ifade edilmektedir. Bu konu kendi başına çeşitli tezlere konu olabilecek kadar geniştir ve bu çalışmanın amacını aşmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. L. S. Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev: S. Koray, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁴⁹ Amed Tigris, *Anadili Eğitimi ve Birden Fazla Resmi Dil*, Apec Yayınları, Stockholm, 2009, s. 27-28.

¹⁵⁰ Tigris, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁵¹ Tigris, *a.g.e.*, s. 45.

Dil kimlik için sembolik bir değer taşısa da asıl işlevi iletişim aracı olmasıdır. Dilin iletişim aracı olduğunu vurgulayanlara göre; dilin zarar görmesi, kendi geçmişlerinin deneyimlerinde ve başkasıyla iletişimlerinde çıkarları olan bireylerin zarar görmeleri mümkündür. Bu açıdan bakıldığında dil hakları, diğer hakların sağlanması noktasında önem arz etmektedir. Yani dilin zarar görmesi sonucundan diğer hakların zararı olduğundan dolayı, dil hakları önemlidir.¹⁵² Dilin mahiyetinin bozulması veya asimile olması, grubu oluşturan kişiler arası iletişimi bozmakta ve dolayısıyla da grup içindeki iletişime bağlı haklara ve menfaatlere zarar vermektedir.

Dilin sadece bir iletişim aracı olduğu görüşü, dile tanınacak hakları sınırlı olarak tanımaktadır. Ve en nihayetinde, politik hesaplar için bu dilin asimile edilebileceğini öngörmektedir. Klasik insan hakları nazariyesi de dili bir iletişim aracı olarak görmektedir. Dile sağladığı haklar da bireylerin dil emniyetini sağlamayla ilgilidir. Ancak bireylerin dil emniyeti de ancak mensup oldukları grubun kendisiyle mümkün olabilmektedir. Ayrıca dil salt bir iletişim aracı olsaydı, dil politikalarını belirlemek daha kolay olurdu. Buna bağlı olarak da uygulanacak dil politikaları çok ciddi engellerle karşılaşmayabilirdi.

3.2. Kimlik Olarak Dil

Anadilin insanın kimliğiyle ilgisini açıklayan en güzel söz belki de Finlandiyalı yazar ve dilbilimci Antti Jalava'nın şu sözüdür: “Anadilim benim derim ve diğer diller ise giysilerimdir. İnsan ne zaman isterse giysilerini değiştirebilir ama derisini değiştiremez...”¹⁵³ Dil-kimlik ilişkisini açıklayan bir Gal atasözü ise şöyledir: “Dilsiz bir millet, kalpsiz bir millettir.”

Kimlik meselesi hiçbir kişi veya grup tarafından göz ardı edilmemektedir. İnsanlar kendilerini daima bireysel ve kolektif olarak tanımlama ihtiyacında ve çabasında olmuşlardır. Çünkü bu insani iletişimin toplumsal yönüne vurgu yapan

¹⁵² Michael Blake, “Language Death and Liberal Politics”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka - Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, s. 214.

¹⁵³ Tigris, *a.g.e.*, s. 43.

vazgeçilmez bir olgudur. Kimlik, bir toplumun bireylerini tanınabilir şekilde benzer yapan şeydir. Kimlik insana özgü bir kavramdır. Kimliğin iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki tanımlama ve tanınma, ikincisi ise aidiyettir. Kendini tanımlama ve toplum içinde belli bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma hem insana özgüdür hem de bir insani ihtiyaçtır. “Toplumsal tanınma”nın en temel aracı öncelikle konuşma dili, ardından da yazılı bir dil ve “kültürel eda”dır.¹⁵⁴ Dil bir toplumu o toplum yapan özelliklerin toplamıdır. Diller ise kimliklerin ana göstergesi, sembolü ve kayıdır.¹⁵⁵ Bundan hareketle tanınacak dil haklarıyla ilgili yaygın bir görüş de, dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı ve aynı zamanda bazıları için dil kimliğin özelliklerini belirleyen ve kimliğin merkezini oluşturan bir öge olduğu gerçeğine uygun dil haklarının tanınması gerektiğidir.

Birçok insan, kendisini konuştuğu toplumun diliyle tanımlamaktadır. Başta Charles Taylor olmak üzere pek çok teorisyen, bireysel kimlik zemini için dilin önemini kabul etmektedir.¹⁵⁶ Dil, azınlık gruplarınca kendi etnik kimliklerini korumaya yönelik en önemli araç olarak görülür. Dil, etnisitenin en kuvvetli sembollerinden biridir. Bir bakıma etnik bir azınlığın kendi kimliğiyle yaşayabilmesi anadiliyle mümkündür. Hatta dil, farklı etnik kimlikleri ve bireysel kimlikleri belirleyen en nesnel kriterdir, denilebilir. Durum böyle değerlendirildiğinde, dil hakları ekonomik ve politik olarak baskın dil gruplarının – devlet gücü ile desteklenmiş çoğunluk dilinin- kemirici etkilerine karşı kültürel bir savunma eyleminin ifadesidir.¹⁵⁷ Green, dilin fonksiyonunu şöyle ifade etmektedir: “Dil bir kimlik belirteci (göstergesi), bir kültürel miras ve toplumun somut bir ifadesidir.”¹⁵⁸

Uluslararası belgelerde dilin mahiyetiyle ilgili çok fazla ifade bulunmamaktadır. Ayrıca bu belgelerin birçoğunun dile tanıdığı haklardan hareketle

¹⁵⁴ Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2009, s. 15.

¹⁵⁵ Crystal, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵⁶ Patten - Kymlicka, *a.g.e.* s. 45.

¹⁵⁷ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁵⁸ Leslie Green, “Are Language Rights Fundamental?”, *Osgoode Hall Law Journal*, Vol: 25, No: 4, 1987, s. 659.

dili bir iletişim aracı olarak gördükleri kestirilebilir. Ancak Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi'nin önsüz ve 5. maddesinde dil, kimliğin temel unsuru olarak ifade edilmektedir.¹⁵⁹

Dil, birçok insan için kendini anlama ve sosyal olarak kendini tanımlamadır. Dil grubunun üyeleri ilk olarak kendilerini, kendi sosyal dünyadaki yerleri ile anlamlandırır ve tanırlar. Bu sosyal dünya alanı ise öncelikle geleneksel dildir. Dil, geçmiş ile gelecek arasındaki bağı kuracak kültürel kimliğin en önemli unsurudur. Bu açıdan dil grubunun mensupları haklı olarak – kendilerini var eden- dilin kaderiyle ilgilenmişler ve dilsel asimilasyona karşı çıkmışlardır.¹⁶⁰

Kişinin kimliği kendi dilini konuşanların topluluğuyla oluşur. Dolayısıyla kişi kendi dilini kullanabilir ve kendi diliyle gururlanabilir. Kurumların dili kişiye saygı veya aşağılık duygusu verebilir. Bu çerçevede dil politikaları, halka yerme duygusundan ziyade saygı duygusu verecek şekilde düzenlenmelidir.¹⁶¹ Green'e göre de dil kimliğin bir parçası olduğundan dolayı, dil grubunun bireyleri dillerini kullanmakla onurlanırlar.¹⁶²

Dil, çoğu etnik toplumların en ayırt edici aidiyetidir ve etnik kimliklerinin özüdür ve statüleri için büyük bir sembolik önemi vardır. Bir dili ulusal ya da resmi dil olarak tanımak yalnızca bir iletişimi gerçekleştirme sorunu (aracı) değildir. Bu topluma verilen saygıyı simgeler. Böyle bir statünün reddi toplumsal düzen de ayrışmayı sembolize eder.¹⁶³

Ayrıca dil-kimlik ilişkisi, kendisini bazı dilleri dışlayarak da göstermektedir. Yukarıda anlatıldığı gibi kimliğin oluşumunda, kimliğin bir dil ile olan ilişkisi önem arz etmekteydi. Ancak burada kimliğin oluşumunda ise belirli bazı dillerin

¹⁵⁹ Çerçeve Sözleşmesinin 5/1. maddesi şu hükmü içermektedir: “Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertlere kültürlerini sürdürme ve geliştirmenin yanında, kimliklerinin temel unsurları dil, din, gelenek ve kültürel mülkiyetlerini korumayı sağlama amacıyla özel şartlar oluşturmaya söz vermektedirler.”

¹⁶⁰ Blake, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁶¹ Patten, *a.g.e.*, s. 314.

¹⁶² Green, *a.g.e.*, s. 658.

¹⁶³ Esman, *a.g.e.*, s. 381-382.

dışlanması söz konusudur.¹⁶⁴ Yani kendi kimliksel varlığını bazı dillerle münasebetinin yokluğuna bağlı olarak kurgular ve var eder.

Dil-kimlik ilişkisinin etnisiteden öte boyutları da vardır. Meseleye bu açıdan bakıldığında, bir insanın konuştuğu dilin (veya bir dili nasıl konuştuğu gerçekliğinin) onun sınıf, toplumsal cinsiyet, ideoloji ve diğer düzlemlerde (şehirli-taşralı, elit-avam, vs) söz konusu olan sosyo-kültürel-iktisadi kimliğini ele verdiğini ya da bu kimliklerin konuşulan dili veya bir dilin nasıl konuşulduğunu belirlediğini görmekteyiz.¹⁶⁵ Dil-kimlik ilişkisinin etnisiteden öte boyutları burada ele alınamayacak kadar geniş bir konudur.

Kısaca bugün azınlık gruplarının çoğu için dil, grubun bütünlüğünün sağlanmasının, kimliğinin ve kültürünün oluşumunun en önemli bileşenidir. Bu durum da, dilin kimlik noktasında ne derece hayati bir öneme sahip olduğunun göstergesidir. Dil etnik kimliğin devamı ve varlığı ya da oluşumunda merkezi bir rol oynamaktadır. Öyleyse tanınacak dil hakları dilin sadece iletişimsel fonksiyonuna bağlı olamaz. Dilin kimliksel işlevine de uygun olmalıdır.

4. DİL HAKLARI İÇİN ALTERNATİF HAK KATEGORİLERİ

4.1. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar

Azınlık hakları ile ilgili tartışmalarda önemli bir yer alan kolektif haklar-bireysel haklar tartışması dil hakları alanında da yapılmaktadır. Kolektif haklar kişilerin ancak başkaları ile birlikte kullanabildiği veya kolektif bir yarar ya da “topluluk” için bir yarar elde etme adına kullanılan haklar olarak görülmektedir. Kolektif haklar “kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek

¹⁶⁴ Blake, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶⁵ Bülent Bilmez, “Dilinizi Söyleyin, Size Kim Olduğunuzu Söyleyelim!”, *Birikim*, Sayı: 254, Haziran 2010, s. 46.

için ‘toplulukların’ kullanabildiği bir hak’’ olarak tanımlanabilir.¹⁶⁶ Bireysel haklar ise bireye ait temel özgürlükleri korumaya yönelik haklardır.

Dil hakları kültürel haklar kapsamında değerlendirilmekle birlikte dil haklarının, diğer bazı kültür haklarında olduğu gibi, bireysel haklar bağlamında mı yoksa kolektif haklar bağlamında mı ele alınması gerektiğine ilişkin literatürde bir tartışma yaşanmaktadır. Literatürdeki tartışma varlığını halen sürdürmekle birlikte, uluslararası belgelerde dil hakları genellikle bireysel haklar kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak Arzoz’a göre, dil hakları konusunda uluslararası belgelerde ifade edilen limitler (yeterli sayı gibi), klasik insan haklarının bireysel özelliği ile uyuşmamaktadır. İfade edilen limitler/yeterli sayı dilin kolektif boyutunun varlığını ima etmektedir.¹⁶⁷

Aslında kelime noktasında ayrıma gidilirse, bu ayrım “evrensel” ve “grup farklılaştırılmış” hakları arasındadır. Evrensel haklar, belirlenmiş dil grubu ne olursa olsun, yetki alanıyla ilgili herkesin sahip olduğu haklardır. Kolektif haklar ise yalnızca belirlenmiş dil grubu üyelerinin sahip olabildiği haklardır. Bireysel dil hakları, dil haklarıyla ilgili bölgede/ülkede ikamet edenlerin sayısına bakmaksızın, bir bireyin talep edebilme hakkıdır. Bunun tersi olarak kolektif dil hakları ise hizmet için ancak belirli bir talep -yeterli sayıda olursa- sağlanır.¹⁶⁸ Bazı haklar doğaları gereği bireysel, bazıları da kolektiftir. Etnik, ulusal, dilsel grup, sendika, ibadet gibi haklar kolektiftir.

Dil hakları ile ilgili bu tartışma sağlanan haklardan kimlerin yararlanacağıyla ilgili bir tartışmadır. Ortada iki yaklaşım mevcuttur: Birinci grupta yer alanlar, dil haklarının kolektif bir hak olduğunu ileri sürerler. Bu gruptakiler de kendi içinde ikiye ayrılır a) Geleneksel insan haklarının dil hakları konusunda yetersiz kaldığından hareketle, liberal demokrasiye kolektif bir hak olan dil (azınlık) haklarını

¹⁶⁶ Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 55.

¹⁶⁷ Arzoz, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁶⁸ Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 31-32.

ekleyerek çözüm bulmayı düşünenler;¹⁶⁹ b) kolektif hak olarak dil (azınlık) haklarının liberalizmle örtüşemeyeceğini, dolayısıyla radikal toplulukçu (koünteryen) bir politika öne sürenler. İkinci grupta yer alanlar ise, dil haklarını (azınlık haklarını) geleneksel insan haklarının bir türevi olarak algırlarlar. Bu yaklaşıma göre dil hakları geleneksel insan haklarının doğal uzantısı ya da açılımıdır.¹⁷⁰ Varennes'e göre dil hakları, ayırım yasağı, ifade özgürlüğü ve özel yaşam hakkı gibi temel insan haklarından doğmuştur. Bu haklar ise bireysel haklar olarak kabul edilir. Azınlık veya çoğunluk grubuna mensubiyet fark etmeksizin herkes bu haklardan yararlanabilir. Dolayısıyla da dil hakları kolektif değil, bireysel haklardır. Dilin mahiyeti gereği toplu olarak kullanılabilmesi onun kolektif hak olduğu anlamına gelmez.¹⁷¹

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi her şeyden evvel dil, bir kültürün taşıyıcısıdır ve kültürel kimliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan ana öğedir. Yani dil kültürel kimliğin kalbidir. Bir dilin kaybolması, doğrudan doğruya o kültürün kaybolmasıyla eşdeğerdir. Bu bağlamda kültürel kimlik ise hiçbir şekilde bireysel değil, kolektiftir. Dil sadece bir grupta kullanılabilen ve sürdürülebilen bir kolektif mülktür. Bundan hareketle dil ile ilgili hakların doğası kolektif olmalarıdır.¹⁷²

Aşağıda ayrıntılı olarak incelenecek uluslararası hukuk belgelerinde, dil haklarından yararlananlar, genellikle bireyler olarak belirlenmiştir. Belgelere “azınlık grupları”ndan değil “azınlık mensubu olan bireyler”den bahsedilerek bireysel haklara vurgu yapılmaktadır. Bunun ardındaki neden devletlerce azınlıklara kolektif hakların tanınması halinde bunun ülke bütünlüğünü bozacağı ve ayrılmaya

¹⁶⁹ Bu grubun ayrıntıları için bkz. Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık – Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁷⁰ Erkan, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷¹ De Varennes, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights” s. 15.

¹⁷² Paulston, *a.g.e.*, s. 80.

neden olabileceği endişesinin varlığıdır.¹⁷³ Ancak bunun zıddı olarak, bu haklara kolektif haklar biçiminde de yaklaşılabilir. Bu görüşü savunanların dayanağı Çerçeve Sözleşmedir.¹⁷⁴ Ancak bu sözleşmede de karma bir durum söz konusudur. Hem kolektif haklar tanınmış ve hem de bu haklar azınlık mensubu kişilere tanınmıştır.

Bireysel ve kolektif dil hakları birbirine çok zıtmış gibi görünse de aslında tam öyle değildir. Çünkü bazı haklar kolektif olarak alınsa da bireysel olarak kullanılır. Bazıları da bireysel olarak alınsa da kolektif bir hak gibi işletilir. Bazen de bu haklar birbirlerini tamamlayan haklar pozisyonunda olurlar. Bir kişinin kendi dilini kullanma hakkı başta bireysel gibi görünmektedir. Ancak bu kullanım dahi kolektifliği gerektirmektedir. Yani ancak grubun diğer üyeleriyle birlikte bu dili konuşabilir, eğitim alabilir.

4.2. Tolere Edici Haklar – Destekleyici Haklar

Bu konudaki tartışma azınlık haklarının kendisi için yapılmaktadır. Yani devletlerin azınlıklara müdahale etmemesi yeterli mi yoksa desteklemesi de mi gerekmektedir? Belki burada öncelikli olarak insan hakları terminolojisinde kullanılan “pozitif hak” ve “negatif hak” ayrımına bir açıklık getirmek gerekmektedir. İnsan haklarında “negatif hak” kavramı devletin karışmamasını yani müdahale etmemesini ifade eder ve “birinci kuşak haklar”la ilgilidir. “pozitif hak” kavramı ise, doğal olarak, “ikinci kuşak haklar”la ilgilidir ve bu hakların gerçekleşmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini ifade eder. Fakat azınlık hakları terminolojisi açısından bu hakları Baskın Oran farklı bir ayrıma tabi tutarak tanımlamaktadır: “Negatif hak” bütün vatandaşlara hatta insanlara verilmiş hakları ifade eder. “Pozitif hak” kavramı ise dezavantajlı olan grupları ve onların bireylerini fiiliyatta mümkün olduğunca eşit duruma getirmek için sadece onlara verilen “artı”

¹⁷³ Ayşe Diele Ergin, “Azınlık Dillerinin Kullanımı Konusunda Türkiye Nerede Duruyor?”, *AÜHFD*, Sayı: 59 (1), 2010, s. 4.

¹⁷⁴ Çerçeve Sözleşmesi madde 3/2 “Ulusal azınlıklara mensup fertler, bireysel olduğu gibi diğerleriyle birlikte, iş bu Çerçeve Sözleşmesi’nde belirtilen hak ve özgürlükleri kullanabilirler” şeklinde düzenlenmiştir.

haklardır.¹⁷⁵ Bu ayırım esasına bakılarak değerlendirildiğinde azınlık hakları hem negatif haklar ve hem de pozitif haklar niteliğindedirler. Genel olarak azınlık hakları için yapılan bu tartışma azınlıkların dil hakları için de söz konusudur. Zira azınlık talepleri, çoğu zaman hatta her zaman, azınlık dilinin kullanılması ve öğretilmesinde (yani, kültürel haklarda) somutlaşmaktadır.¹⁷⁶ Burada yapılması gereken öncelikli şey, dil(ler) ile ilgili bütün yasaklamaların kaldırılmasıdır. Gereken durumlarda da devletin devreye girmesi ve o dilin kullanılması için pozitif/olumlu edimlerde bulunmasıdır.

Bazı düşünürler, dil haklarının iki farklı kategoriye ayrılarak incelenmesinin faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Yasal olarak dil hakları iki şekilde korunabilir. Birincisi, hoşgörü rejimi, ki bu sistemde azınlık dili konuşanları ayrımcılık ve asimilasyona karşı korunur. Diğeri destekleyici dil hakları rejimi ya da pozitif haklar rejimi ise, eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin, kamu gücü (hükümet, mahkeme vb.) ve kamu medyası ile ilişkilerin azınlık dillerinde yapılması için belirli bir teşvik ve yükümlülüğü devlete yüklemektedir.¹⁷⁷

Geçmişte birçok devlet elimine ve asimilasyon politikalarıyla azınlık dillerine yaklaşım göstermişlerdir. Bu durum, çok ciddi kusur ve hatalar beraberinde getirmiştir. Bu asimilasyona azınlık dilli direnç gösterince çok şiddetli çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bugün nerede bir ülke kendi dilini empoze etmeye çalışıyorsa orada çatışma baş göstermektedir. De Varennes bu duruma dayanarak, farklılıklara (dilsel ve etnik farklılıklara) toleransın, barış içinde yaşamayı sağladığını ileri sürer.¹⁷⁸ Devlet pratikte insan kaynaklarından ve finansal sorunlarından dolayı azınlık dillerinde hizmet vermese de, tolerans esaslı bir yaklaşımla azınlıklarına alan açabilir. De Varennes'e göre, iyi kurulmuş bir insan hakları anlayışı dilsel

¹⁷⁵ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama, İletişim Yayınları*, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s. 33.

¹⁷⁶ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, s. 45.

¹⁷⁷ Rober Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol: 50, January 2001, s. 91-92.

¹⁷⁸ Fernand de Varennes, "Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights", *International Journal on Minority and Grup Rights*, Vol: 6, 1999, s. 311-312.

azınlıkların birçok önemli talebini karşılayabilir. Temelde de hoşgörü esaslı olan ayrımcılık yasağı temeline dayanmaktadır. Ancak Arzoz'a göre, kanun önünde eşitlik veya ayrımcılık yasağı, aslında zımni bir şekilde dilsel hakları tanımamanın bir gerekçesidir.¹⁷⁹

Bireysel koruma sağlayan tolerans haklarına göre, hükümetin müdahalesi olmaksızın bireyler istedikleri dili evde, işte ve sosyal organizasyonlarda kullanabilirler. Bir politik teori olarak Liberalizm “minimum hükümet” ve “iyi niyet ihmal” fikirleri ile bilinir. Bu yaklaşım belirli bir dilin teşvik edilmesine veya dışlanmasına karşıdır. Birçok liberale göre düzenlememek, birçok konuda olduğu gibi dil politikalarında da en iyi çözümdür. Onlara göre, devlet herhangi bir dili veya dil grubunu/gruplarını diğerinden daha fazla desteklememeli.¹⁸⁰ Devletin bir dili düzenlemekten veya bireylerin kendi aralarında kullandığı dile müdahale etmekten kaçınabilmesi, bir nevi tolerans yaklaşımıdır. Ancak pratik olarak bu mümkün olmamaktadır. Çünkü devlet kamu hizmetini mecburen bazı dillerde sunmak zorundadır.

Kimliğin en temel unsurlarından biri dildir. Devletin dile yaklaşımı, o dil grubunun kimliğine yaklaşımdır. Bu açıdan devlet, dil grupları arasındaki dengeyi sağlamaya çalışırken izlediği politika, grupları doyurucu bir tarzda olmazsa çatışmalar baş gösterebilir. Klasik liberal teorisinin, hoşgörü ve müdahale etmeme prensibi, din noktasında barışçıl bir çözüm getirmiş olsa da dil meselesinde tam çözüm getirememiştir. Devlet bir dine karşı nötr/tarafsız olabilir, ancak dil için aynı şekilde davranamaz. Zira devlet bazı işlevlerini dil vasıtasıyla yerine getirir. İster istemez bir dil tercihinde bulunmak zorundadır.¹⁸¹ Örneğin devlet okullarında dinsel yeminlerin yerine seküler yeminler koyabilir. Ama kurumlarda konulacak tarafsız “dil” ne olabilir? Dolayısıyla devlet fiili de olsa bir dile veya bazı dillere onay vermekten kaçınmaz. Bu dil de genellikle çoğunluğun dili olmuştur.

¹⁷⁹ Arzoz, *a.g.e.*, s. 11-13.

¹⁸⁰ Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁸¹ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 52.; Kymlicka, *a.g.e.*, s. 175.

Devlet bir dili düzenlemekten veya bireylerin kendi aralarında kullandıkları dile müdahale etmekten kaçınabilmesine rağmen – ki bu bir nevi tolerans yaklaşımıdır – kamu dillerini mecburen bazı dillerde sunmak zorundadır. Belki devletin dil politikasından kaçınması mümkün olabilir – ki bu durumda kamu kurumlarında (mahkemede, mecliste vb.) çalışanlar istedikleri dili kullanabilirler – ancak bu durum devletler için hiç çekici görünmemektedir. Zira hükümet çalışanları veya yasa yapıcıları birbirlerini anlamaları gerekmektedir. Yoksa çok ciddi iletişimsizliklere sebebiyet verdiği için bu yaklaşım rağbet bulamaz.¹⁸²

Kamu kurumları, çalışanlar arasında sürekli iletişimin sağlandığı alanlardır. Çalışanlar arasında etkili bir iletişim olmadığı zaman, kamu kurumlarından beklenen verim elde edilemez. Bu durumda dil politikalarıyla ilgili halledilmeyi bekleyen önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar karşısında kamu kurumları “karışmama/müdahale etmeme siyaseti”ni izleyebilirler mi? Devletlerin, bu sorunlar karşısında “müdahale etmeme” siyasetini izlediğini düşünmek zor görünmektedir. Minimum da olsa, birçok ülke kendi kurumlarında çalışanlardan ve görevlilerden, etkili bir iletişim için, bir dilde (resmi dilde) yeterli olmasını zorunlu tutmaktadır. Bu durumu formel veya informel şekilde yapabilirler. Örneğin Amerika’da formel olarak resmi bir dil bulunmamaktadır, ancak pratikte İngilizce geçerlidir.¹⁸³ Ayrıca devlet kamu hizmeti yaparken bir dili veya belli bazı dilleri kullanmaktadır.

Hoşgörülü bir dil rejiminde, genel olarak devlet, sivil toplumun içindeki doğal dil tercihlerine müdahale etmemeyi, herhangi bir kısıtlama getirmemeyi güvenceye almaktadır. Bu durumda dilsel özgürlük hakimdir. Kişiler aile hayatlarında, iş hayatlarında, medyada veya ebeveynler çocuklarının eğitiminde istedikleri dili tercih edebilirler. Aslında hoşgörü kaynaklı tüm bu negatif özgürlükler devletin kültürel tarafsızlığını sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁸⁴

¹⁸² Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁸³ Patten - Kymlicka, *a.g.e.*, s. 17-18.

¹⁸⁴ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 54.

Hoşgörülü dil rejiminin zıddı olarak destekleyici dilsel rejimde, devlet aleni ya da zımni olarak aktif bir şekilde belirli bir dili veya dilleri korumayı taahhüt etmektedir. Böyle bir rejimin en karakteristik özelliği belli bir dilin tanınması veya en nihayetinde devletin resmi dil olarak belirli birkaç dili tanımasıdır. Bu durumda devlet tarafsız davranmamakta, halkların kültürlerinin en temel unsuru olan belirli bir dili veya dilleri korumaktadır. Burada devletin pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır.¹⁸⁵

İlk olarak bakıldığında hoşgörülü dil hakları çok daha çekici görünmektedir. Zira devlet bütün dillere eşit yaklaşım göstermekte ve hiçbir dili diğerine öncelememektedir. Ancak pratikte böyle bir tablo görünmemektedir. Devletin tarafsız olması din için mümkün olmakla birlikte, dil için mümkün değildir. Bütün dillere eşit mesafede durması imkansızdır. Bunun en önemli nedeni, devletin çeşitli fonksiyonlarının mecburi olarak bir dilde veya birkaç dilde gerçekleşebilmesidir.¹⁸⁶

Devletler, dilsel çeşitliliği korumayı çeşitli farklı yöntem ve derecelerde yapmaktadırlar. Ancak önemli olan azınlıkların kimliklerinin merkezi hükmünde olan dillerinin desteklenmesidir.

5. ÇOK DİLLİLİĞİN UYGULANMASI

“Çok dillilik” teriminin bireylerde, toplumlarda ve kurumlarda karşılığı farklılık arz etmektedir. Bireysel olarak çok dillilik, bireylerin çok dili kullanmalarındır, toplumun yaşadığı bölgede birden çok dil kullanılıyorsa o toplum çok dilli olarak nitelenmektedir. Eğer resmiyette çok dil tanınmış ise bu duruma da kurumsal çok dillilik denir.

Tek dilliliğin uygulandığı yerlerde dil haklarının uygulanmasıyla ilgili bir sorun bulunmamaktadır. Toplumsal çok dilliliğin bulunduğu yerlerde kurumsal çok

¹⁸⁵ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁸⁶ Rubio-Marin, *a.g.e.*, s. 55.

dillilik tanınabilmektedir. Çok dilliliğin uygulanacağı yerlerde bir kısım sorunlar baş göstermektedir.

Çok dilli toplumların karşılaştığı çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Aslında bu sorun, kurumsal olarak çok dilliliği kabul edip etmeme ve kabul ederse de nasıl uygulayacağı sorunudur. Çok dilli bir toplum çok dilliliği kurumsal olarak kabul ettiğinde karşısına çeşitli seçenekler/sorunlar çıkmaktadır. Mesela azınlık ve çoğunluk dilinin tamamen eşit olup olmaması, kabul edilen dillerin bütün kurumlara mı yoksa bir kısmına mı uygulanması ya da federal sistemlerde bütün federe organlarında mı yoksa bir kısmına mı uygulanması gibi sorunlardır. Bu sorunlar çerçevesinde tanınan dil haklarının uygulanabilmesi şekilsel olarak bazı ayrımlar doğurmuştur.

5.1. Bireysellik Prensibi - Bölgesellik Prensibi

Dünyada, birden fazla dili resmi olarak kabul eden ülkelere bakıldığında birbirinden farklı uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Bütün bu uygulamaları temelde iki farklı yaklaşıma ayırmak mümkündür: Bölgesellik ve bireysellik prensibi.¹⁸⁷ Bölgesellik ve bireysellik prensipleri arasındaki seçim; okul, mahkeme vb. kurumların hangi dil pratiğine dayanacağı seçimidir. Kurumların kullandığı dil, kurumlara erişim ve iletişim kabiliyetini belirlemektedir.¹⁸⁸

Resmi olarak iki dilli veya çok dilli milletler kendi dilsel yasal düzenlemelerinde ya bölgesel ya da bireysel ilkelere başvururlar. “Bölgesellik ilkesi dilin kurallarının sadece sözde bölgeye bağlı kalacağı anlamına gelir.” Belçika ve İsviçre buna örnek teşkil etmektedir. “Bireysellik ilkesi yasaların, kuralların ilgili kişi veya kişilerin dilbilimsel statülerine dayanacağı” anlamına gelir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Patten, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁸⁸ Patten, *a.g.e.*, s. 305.

¹⁸⁹ Paulston, *a.g.e.*, 78.

a. Bireysellik Prensibi

Bireysellik prensibi esas alındığında, kişi ülkenin neresinde yaşarsa yaşasın her yerde aynı dil haklarına sahiptir. Bir dili konuşan biri ülkenin her yerinde kurumlarla iletişimde eşit haklara sahiptir. Yani bireysellik prensibi, bireyi takip eder. Bu prensibin en iyi örnekleri Kanada ve Güney Afrika'dır.

Bireysellik prensibinde, hem çoğunluk hem de azınlık dili konuşanları kendi ilgilerine erişmekte tatmin olurlar. Kurumlar her iki dilde hizmet vermektedirler. Kurumlarla iletişimde her iki dil grubuna mensup kişiler sorun yaşamazlar. Patten'e göre, insanlar birbirinden farklıdır. Bütün bireylerin kendilerini geliştirmesi, farklı (çok) seçenek ve fırsatlar gerektirir. Farklı fırsat ve seçenekleri sunan dil kabiliyeti, seçimin ön şartıdır. Dil kabiliyeti olmadan bir kişi iş bulmakta, arkadaş edinmekte ve hatta dini pratiklerini yapmakta zorluklarla karşılaşır.¹⁹⁰ Burada en sağlıklı seçim kişiye anadiliyle bu fırsatların verilmesi ve kişinin anadiliyle bunları yapabilmesidir. Bu durumu sağlayan sistemin ise bireysellik prensibi olduğu iddia edilmektedir.

Bireysellik prensibinin en iyi örneği olan Kanada 10 Eyalet, iki Bölge ve Merkezden oluşan bir Federasyondur. 1982 Anayasasına göre Kanada'nın resmi dilleri Fransızca ve İngilizcedir. Bu diller Parlamentoda ve Hükümette eşit hak ve imtiyazlardan yararlanırlar. Burada hükümetten anlaşılan federal hükümettir. Eyaletler ve Belediyeler iki dilli olmak zorunda değildirler. Federal hükümet, savunma, para, nüfus sayımı, posta, ceza evleri, bankaların kurulması, uluslararası ilişkiler, radyo ve televizyon alanlarında yetkilidir. 1969 tarihli Kanada diller yasası, Kanada halkının merkezi idare ile iletişimde Fransızca ya da İngilizceyi kullanabileceğini belirtmektedir. 1982 Anayasası, talep eden tüm Kanada vatandaşlarına, Fransızca ya da İngilizce eğitim verilmesini öngörmektedir.¹⁹¹

Kanada Eyaletlerinden sadece Quebec'te (%83,3ü) Fransızca konuşanlar çoğunluktadır. Kanada Hak ve Özgürlükler Yasasına göre, bir azınlık dilinde eğitim

¹⁹⁰ Patten, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁹¹ Tacar, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, s. 132.

görebilmek için (yani İngilizce konuşan Eyaletlerde Fransızca, ya da Quebec'te İngilizce öğrenim görmek için) şu koşulların bir araya gelmesi gerekmektedir: 1) Ana-babadan biri Kanada vatandaşı olacaktır; 2) Ebeveynlerden birinin dili Fransızca ya da İngilizce olacak ve bu dili ilkokuldan itibaren öğrenmiş bulunacaktır; 3) Oturduğu Eyaletin Fransız veya İngiliz azınlığına mensup olacaktır; 4) Çocuklarını ilk ve ortaöğretimde eğitecek olanlar bunların ebeveyni olacaktır. Karmaşık bir mevzuat bulunmaktadır. Ancak bir azınlık dilinde eğitim, yeterli sayı olması halinde mümkündür. Bu sınırlamalar kamusal eğitim veren kurumlar için geçerlidir.¹⁹²

b. Bölgesellik Prensibi

Bölgesellik (teritoryal) prensibi uygulandığında, bölgeden bölgeye değişen dil hakları vardır. Ülkenin değişik bölgelerinde kabul edilmiş değişik diller bulunmaktadır. Belçika ve İsviçre bu uygulamanın en iyi örnekleridirler. Bölgesellik prensibinde dil hakları bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bu prensip ülkeyi tek dilli bölgelere ayırarak, çok dilli bir duruma getirir.

Eğer bir devletin iki ayrı bölgesinde iki ayrı dil konuşuluyorsa, iki bölge için farklı dil politikaları yasallaştırmak, bölgesellik prensibini uygulamak çok zor olmazdı. Ancak her yerde durum böyle olmamaktadır. Zira her bölgede dil homojenliği bulunmamaktadır. A ve B bölgelerini düşündüğümüzde, A bölgesinin bir kısım yerlerinde B dilini konuşanlar bulunmaktadır ya da durum tam tersi olabilmektedir. Yani bölgelerde egemen olan çoğunluk dilinin yanında azınlık dili de bulunmaktadır. Tamamen bölgesellik prensibini uygularsak bir bölgede bulunan azınlık üyeleri, çoğunluğun dilini kurumlarda kullanmak zorunda kalacaklardır. Fakat bireysellik prensibi böyle bir duruma izin vermemektedir.

Çok dilli toplumlar, farklı dilsel gruplar arasında çıkabilecek çatışmaların sebep olabileceği yüksek düzeyli istikrarsızlığa maruz kalabilirler. İstikrar düşünceleri önemli olmakla birlikte, istikrar da ancak hak ve adalet merkezi

¹⁹² Tacar, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, s. 132-133.

düzenlemelerle sağlanabilir. Hangi şartlarda hangi yöntemin bu durumu sağlayacağına önceden karar vermek zor görünmektedir. Mesela Asbjorn Eide'e göre, bir ülke topraklarında, farklı etnik gruplar, ülkenin ayrı bölgelerinde yaşıyor ve aralarında ciddi kültürel farklılıklar mevcutsa, bölgesellik prensibinin uygulanması daha sağlıklı olacaktır. Ayrıca böyle bir durumda, ülke bütünlüğüne zarar vermeden devlet gücü ve otoritesinin belirli bir düzeyde mahalli idarelere bırakılması, ülkede etkin bir çoğulculuğun kurulmasının yanı sıra, gruplar arasındaki karşılıklı güveni de arttırır.¹⁹³

Patten'e göre, bölgesellik prensibinde, azınlık dilini konuşanlar, çoğunluk dilini akıcı konuşamıyorlarsa kurumlara erişmekte zorluklar yaşarlar. Çoğunluk dilinin tek resmi dil olduğu durumlarda, azınlık dil topluluğuna mensup kişiler çoğunluk dilinde bir dereceye kadar başarılı olsalar da bazı zorluklarla karşılaşır.

Bölgesellik prensibinin en iyi örneği olan İsviçre 23 Kantonlu Federal bir cumhuriyettir. İsviçre'de Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanca olarak dört resmi dil bulunmaktadır. Tek dil Almanca konuşulan kantonlar 14, tek dil Fransızca konuşan Kantonlar 4, tek dil İtalyanca konuşan kantonlar 1 tanedir. Üç kantonda Almanca ve Fransızca, bir kantonda ise üç dil konuşulmaktadır. İsviçre Anayasasının dört temel ilkesi şöyle belirtilmiştir: Diller arasında eşitlik vardır; vatandaşlar dil konusunda eşittirler; bölgeler dillere göre ayrılmıştır; azınlık dilleri korunacaktır.¹⁹⁴

Federal dil yasaları, federal hükümetin görev alanı dahiline giren konuları düzenlemeyi amaçlamaktadır. Bunlar; federal yargı, hükümetin resmi yayınları, Konfederasyonun genel idaresiyle ilgilidir. Kural olarak, yasa metinlerinin yürürlüğe girebilmesi için tüm resmi dillere çevrilmesi gerekiyor. Federal otoritelerle olan ilişkilerde vatandaşlar ana dillerini kullanmakta serbesttirler. Parlamento tutanakları, bütün resmi dillere tercüme ediliyor. Federal otoriteler, kendilerine yapılan yazılı başvurulara aynı dilde cevap vermeleri zorunludur. Aynı durum Federal mahkemeler

¹⁹³ Abdullah Kıran, "Azınlıkların Dil Hakları ve Kürtler", *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, s. 81.

¹⁹⁴ Tacar, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, s. 126.

içinde geçerlidir. Tek dil kantonlarda o kantonun dili kullanılır. İlan ve afişler genellikle tek dildedir. Sadece Federal Hükümet binalarında resmi dillerde ilanlara rastlanır. Ancak her kantonun, her kentin konuyla ilgili ayrı yasaları bulunduğu kantonların uygulamaları farklılık arz etmektedir. Kısaca, başka ülkelerde diller arasında görülen gerginliğe İsviçre’de rastlanmamaktadır. Konfederasyon bölgelerinin sınırlarını dillere göre saptayarak değişik dil topluluklarının hem devamını, hem de yan yana yaşayabilmesini sağlayabilmiştir.¹⁹⁵

Bireysellik prensibi ile bölgesellik prensibi arasında seçim yapıldığında her birisinin kendi şartlarında zorlukları ve kolaylıkları bulunmaktadır. Benzer şekilde bu prensiplerden hangisinin uygulanmasının adaleti sağlayacağı konusunda ise, toplumdan topluma farklılıklar mevcuttur. Bazı durumlarda adaletin sağlanabilmesi için her iki prensibin birlikte/karmaşık bir tarzda uygulanması gerekmektedir.

6. DİLİN ÖLÜMÜ VE DİL HAKLARINI KORUMAK

Dil ölümü doğrudan veya dolaylı olarak dil politikaları ile ilgilidir. Dilin canlandırılması ise doğal olarak uygulanacak dil politikaları ile mümkündür. Şüphesiz bu dil kayıpları ve değişiklikleri her zaman vuku bulmuştur. İnsanlık tarihi boyunca diller yükselişe ve düşüşe geçmiş, modası geçmiş, ölmüş veya zamanın değişikliklerine adapte olamamıştır. Fakat hiçbir zaman dillerin kaybolması bugünkü derecede tehlikeli bir hal almamıştır. Tahminlere göre son beş yüz yıl içerisinde neredeyse yaşayan diller kadar dil kaybı olmuştur. Bugün dünyada yaklaşık 6000 civarında dil konuşulmaktadır. Ancak bunlardan 2000 tanesini konuşan kişi sayısı bin kişiden azdır.¹⁹⁶ Elbette bütün diller kaybolma tehlikesi içinde değiller. Ancak

¹⁹⁵ Tacar, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, s. 126-127.

¹⁹⁶ Bugün dünyada konuşulan dil sayısı ile ilgili farklı rakamlar söylenmektedir. İddia edilen dil sayısı 6000 ile 8000 arasında değişmektedir. May, dünyada konuşulan 6800 dilin yüzde 20 ile 50 arası 21. yüzyılın sonunda tahminlere göre yok olacaktır. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerdeki Summer Institute of Linguistics tarafından yapılan bir anketin 1999’da yayımlanan sonuçlarına göre 51 dilin yalnızca geriye kalan bir konuşanı, 500 dilin 100’den az konuşanı, 1500 dilin 1000’den az konuşanı ve 3000 dilin 10.000’den az konuşanı bulunmaktadır. Ve yine ankete göre 6800 dilin 5000’nin 100.000 konuşanı geriye kalmıştır. Anket daha çarpıcı bir bilgiyle, dünyadaki

birçok dil için böyle bir eğilim bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bazı sosyo-dilbilimciler bu durumu “dilsel soykırım” şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Bunun anlamı o dilsel grubun bütün üyelerinin öldürülmesi değildir. Bireylerin başka bir dil alışkanlığı edinme eğilimi veya ülkenin başka bir yerine taşınarak dillerini terk etmeleridir.¹⁹⁹

Kavram olarak “dil ölümü”, bazen “dil kırımı”, “çözülen dil”, “dilsel soykırım” ve “dil intiharı” gibi terimlerle eş anlamda kullanılmıştır. Crystal, dil ölümünü şöyle açıklamaktadır: “Bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölü sayılır. Tabii ki kayıtlı haliyle varlığını devam ettirebilir- bu geleneksel olarak yazıyla, yakın geçmişten beri ses veya video arşivleriyle olmakta ve bir anlamda ‘yaşamaya devam etmektedir’ – ama onu akıcı şekilde konuşacak kimse yoksa kimse ondan ‘canlı bir dil’ diye söz etmeyecektir.”²⁰⁰ Çarpıcı bir diğer nokta ise bazı dillerin marjinalize olma durumlarıdır. O dil toplumu kendi dilini yaşamlarının bazı alanlarında, ailede, arkadaş ortamında kullanmaya devam etmesine rağmen, başka bir dil yaşamın diğer

dillerin yüzde 96’sı dünya nüfusunun sadece yüzde 4’u tarafından konuşulduğu bilgisi ile sonuçlanmaktadır. Stephen May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 258. Bu figürler Michael Krauss tarafından öngörülen dillerin yüzde 50’sinin gelecek asırda yok olacağını ve yüzde 40’nın da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geleceği iddiasını grafiksel olarak doğrulamaktadır. Krauss, *a.g.e.*, s. 4–10.

¹⁹⁷ Roland Breton, *Dünya Dilleri Atlası* adlı eserinde, dünyanın farklı yerlerinde bölgelerin, ülkelerin ve belli kentlerin dillerini haritalara işleyerek çok ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Bu eserde de dünyada yaşayan dillerin sayısı ile ilgili değişik kaynaklara dayalı farklı rakamlar zikredilmektedir. Bu durumun devletlerin çoğunda sistemli bir sayımın olmaması ve özellikle dil ile lehçenin ayırımı sağlayacak evrensel bir ölçütün bulunmaması gibi nedenleri vardır. Ancak yazarın kullandığı rakamlar da 6000 civarındadır. Roland Breton, *a.g.e.*, s. 15.; Dilleri konuşan kişi sayısına göre büyük, orta ve küçük topluluklara ayırmaktadır. 100 milyondan fazla konuşan en büyük 12 dil vardır. Her birini 10-100 milyon kişinin konuştuğu 60 tanesi bulunuyor; bu da toplamda 2,5 milyar kişi anlamına geliyor. 5-10 milyon kişinin konuştuğu 50 kadar dil, 300 milyon kişiyle orta büyüklükte topluluklar oluşturmaktadır. Bunun ardından 5 milyondan az kişinin konuştuğu, 5000’den fazla küçük canlı dil toplamda 200 milyon kişiden daha azına işaret ediyor. Bunlardan, 100.000-1.000.000 kişinin konuştuğu 1000 dilin yeri pek sağlam değil; 10.000-100.000 kişinin konuştuğu 1600 dil ciddi tehlike altında; (konuşuru) 10.000 kişinin altındaki 3250 dilse, bu tüm dillerin yarısından fazlası demek olsa da, şimdiden can çekişmekte. Breton, *a.g.e.*, s. 36. Ancak sayıların kendisi dilin tehlikede olup olmaması konusunda dilin tehlike derecesini tek başına açıklayamaz. Büyük bir dil, üzerindeki dış baskılar büyük olursa tehlikeye girebileceği gibi, çok küçük bir dil de, topluluk yaşamını sürdürüyorsa ve çevre istikrarlıysa pekala güvende olabilir. Nettle-Romaine, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tove Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.; Crystal, *a.g.e.*, s. 87.; Nettle-Romaine, *a.g.e.*, s. 16,21.

¹⁹⁹ Patten-Kymlicka, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰⁰ Crystal, *a.g.e.*, s. 24.

alanlarında – yüksek devlet makamlarında – yerleşmeye başlamaktadır. Bu durumda da o dil gittikçe yok olmayla karşı karşıya gelmektedir.²⁰¹

“Dil ölümü”, büyük ölçüde dilbilimsel olmayan nedenlerle dünyanın her tarafında meydana gelmiştir ve gelmektedir.²⁰² Hiçbir dil, dilsel yetersizliğinden dolayı kaybolmamıştır. Çünkü kelime hazinesi konuşmacıların mimiklerle idare etmesini gerektirecek kadar kısıtlı olan, belirli bir ses ve dilbilgisinden yoksun olan; kullanım standartları bulunmayan; sistemsiz veya yazısız olduğu için yapısı diğer dillerden daha hızlı değişen; soyut kelimeleri ya da onları oluşturacak kapasitesi olmayan; önemli entelektüel ve estetik ifade şekillerine hizmet etmeyen doğal bir dil yoktur.²⁰³

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ifade edildiği gibi, dil politikalarının çıkışı hiç şüphesiz uluslaşma/ulus inşa sürecinin içinde doğmuştur. Ayrıca her ulus kendini “öteki” üzerinde tanımlamakta ve “öteki”ni dışlamaktadır. Tarihsel olarak incelendiğinde bir dilin koruma/güvence altına alınması/girmesi, yani “resmi dil”leşmesi, neredeyse her zaman öteki dilleri, lehçeleri ve şiveleri, vs. dışlama, yok sayma ve asimilasyon vs. üzerine kuruludur: bu bağlamda bir dili resmileştirmek (çoğu zaman) diğer dilleri öldürmek/yaralamak süreciyle örtüşür.²⁰⁴ Yani bir dilin, devletin dili veya resmi dil olması sayesinde ya da başka bir yolla siyasi güce kavuşması süreci, aynı zamanda bir standartlaşma anlamına da gelmektedir, diğer azınlık dilleri için nasıl bir felaket ise diğer lehçeler ve şiveler içinde aynıdır.

Hasanpur’un aktardığı kadarıyla bir dili tümüyle veya kısmen yok etmek ya da doğal gelişmesini engellemek kastıyla aşağıdaki eylemlerde bulunulmasını Rudnyckyj’i “dilkırımı”na etkili bir kanıt olarak değerlendirmektedir: a) Ayrı bir dil konuşan bir topluluğun üyelerini soykırıma uğratmak; b) Bir dilin doğal, organik gelişmesini engellemek maksadıyla baskıcı tedbirler dayatmak; c) Tek dilli bir gruba

²⁰¹ Patten -Kymlicka, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰² Emir Hasanpur, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, çev: Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 59.

²⁰³ Crystal, *a.g.e.*, s. 44.; Nettle-Romaine, *a.g.e.*, s. 109.

²⁰⁴ Bilmez, *a.g.e.*, s. 39.

dönüştürme hesabıyla iki dilli topluluğun kültürel gelişme koşullarını zorlamak; d) Ayrı dil konuşan bir etnik grubun isteğine rağmen, bir dilin, kamu okullarında öğretilme ve kitle iletişim araçlarında kullanılma hakkını inkar etmek; e) Ayrı dil konuşan bir etnik grubun talebine rağmen bu grubun kültürel çabalarını ve dilini yaşatma gayretlerini maddi ve manevi olarak desteklemeyi reddetmektir.²⁰⁵ Yani dil kırımsal tedbirler; tek tipleştirme, zora dayalı asimilasyon, etnik imha, ulusal imha vb. nedenlerle alınmaktadır.

Dil düşüş ve kayboluşu sıklıkla iki dilli veya çok dilli bağlamlarda, çoğunluk dilinin - politik güç, ayrıcalık ve sosyal prestije sahip olan dil - azınlık dilinin fonksiyonları ve çeşitliliği ile yer değiştirmesidir.²⁰⁶

Dil kaybı ve tehlike altındaki dillerin canlandırılmasına ilişkin literatür incelendiğinde, bir dilin durum analizi için birçok değişkenin irdelenmesi gerektiği görülmektedir: Dilin toplum içindeki konumu; dilin kullanım düzeyi ve yeni kuşaklara aktarılma durumu, eğitim ve öğretim olanakları; dilin hukuksal statüsü; dilin idari-politik bir güç tarafından desteklenmesi, kamu hizmetlerinin sunumunda kullanılma düzeyi; medya, yazılı miras-gelenek; dili kullanan grubun bir bölgedeki demografik yoğunluk düzeyi; pazarda dilin kullanım düzeyi; sınırların durumu veya aynı dili kullanan gruplarla sınırdaş olma; topluluğun dile bağlılığı; kültürel sömürgecilik ve baskın grubun tehlike altındaki dile bakış açısı²⁰⁷ gibi bir çok değişkenler mevcuttur. Hiç şüphesiz bu değişkenlerin her biri kendi içinde ayrıntılı analizler gerektirmektedir ve bu çalışmanın sınırını aşmaktadırlar.

Ölme ve kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan dillerin canlandırılması, kuşkusuz sağlıklı bir dil politikasını gerektirmektedir. Fishman'a göre, iki dilli toplumlarda dil kaybını engellemek için yapılması gereken en önemli iş, her iki dilin fonksiyonlarının açık bir şekilde tanımlanmasıdır. Bu bağlamda Fishman, dilin

²⁰⁵ Hasanpur, *a.g.e.*, s. 78.

²⁰⁶ May, "Language Policy and Minority Rights", s. 258.

²⁰⁷ Cuma Çiçek, "Bireysel Haklar, Kolektif Haklar ve Dil Kaybı", *Birikim*, Sayı 253, Mayıs 2010, s. 20.

fonksiyonlarını iki gruba ayırmaktadır: Pazar, yüksek öğrenim, ulusal medya, hükümet vb. birinci grup ile aile, arkadaş ilişkileri, komşuluk ilişkileri, sosyal çevre, toplum tarafından organize edilen okul öncesi okullar vb. ikinci grup fonksiyonlar. Fishman, tehlike altındaki bir dilin korunması ve güçlendirilmesi için, ilk olarak birinci fonksiyonların iki dil arasında paylaşılması gerektiğini ve bunu takiben ikinci fonksiyonun temin edilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁰⁸ Bazı dilbilimciler, süreç içerisinde baskı altındaki dilin kaybolmasını engellemek için, kurulacak iki dilli sistemin, daha dezavantajlı durumda olan dili önceleyen bir yapıda olması gerektiğini savunmuşlardır.

Uluslararası Tehdit Altındaki Dilleri ve Kültürleri Savunma Birliği'ne göre, tehdit altındaki dillerin hayatta kalma koşulları şunları içerir: 1) Dilin geleneksel topraklarında, hangi derecede olursa olsun özel veya devlete ait bütün okullarda, o dilde eğitim yapılması ve 2) Dilin, “otoritenin; topluluk, bölge ve ulusal düzeydeki faaliyetlerinde ve kamu tartışmalarında” kullanılması.²⁰⁹ Ancak yine de azınlık dilleriyle ilgili çalışmalar göstermektedir ki, dil hakları üzerinde yasal sınırlamalar bulunmadığı zaman bile, ekonomik, siyasi ve kültürel iktidarın eşitsiz dağılımı, dezavantajlı durumdaki dillerin hayatta kalmalarına karşı işler.

Yukarıda ifade edildiği gibi bir dilin yok olması, ortadan kaldırılması o dilin yapısından kaynaklanan bir durum değildir. Dilin dayanaksızlığı ile fakirlik ve güç eksikliği arasında ilişki bulunmaktadır. Bir dilin ticari getirisi varsa ve o dil yaygın olarak kullanılıyorsa doğal olarak güçlenir. Birçok devlette, normalde yerel/azınlık dilini konuşanların dışlanmadığı iddia edilmektedir. Ancak bu dili konuşanların pozisyon olarak yükselebilmeleri için kendi dillerinden izole olmaları ve çoğunluk diline entegre olmaları lazımdır. Bu uygulama azınlık dilinin tedrici yok olmasını sağlar. Bugün devletler bunu bilinçli bir adaletsiz politikayla uygulamaktadırlar.²¹⁰ Günümüzde hala devletlerin çoğu dil çeşitliliğini ulusal birlik için tehdit olarak

²⁰⁸ Çiçek, *a.g.e.*, s. 25.

²⁰⁹ Hasanpur, *a.g.e.*, s. 79.

²¹⁰ Levy, *a.g.e.*, s. 238.

görürler. Bunun sonucu olarak da diğer dilleri dışlarlar. Bu dışlama illa her zaman düşmanlık şeklinde de olmayabilir. Dillere karşı antipati çok ince haller alabilir. İnsanlar resmen marjinalleştirildiğinden dillerini kullanabilmek için gittikçe daha az fırsat bulmaktalar. Dilleri kamu daireleri ve bankalar gibi resmi alanlarda, medyada ve yüksek öğretimde konuşulmaz. Dilin varlığı sanat, eğlence ve folklor gibi alanlarda hala güçlü olabilir ancak bunlar daha az önemli alanlar olarak algılanır. Fishman, böyle durumlara karşı bir dilin “folklorlaşması” demektedir.²¹¹ Dil hayatın “ciddi” yönlerinden çekilmektedir. Siyasi olarak dil görünmez olmaktadır. Ve böylece sosyal işlev kaybına uğrayan bir dil uzun süre yaşayamaz.

Eğer çoğunluk dilleri sürekli olarak “daha geniş haberleşme” dilleri olarak ifade edilip azınlık dilleri de sadece gelenek ve tarihi kimlik taşıyıcısı olarak lanse edilirse, daha sonra ne olacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Kaçınılmaz olarak, azınlık dilleri sınırlanmış hatta faydasız diller olarak görülecektir – sadece diğerleri tarafından değil, ayrıca azınlık dillerini konuşan kişiler tarafından da bu böyle görülecektir. Bu durum azınlık dillerini konuşanların neden kendi dillerini terk edip, çoğunluk dilini tercih ettiklerini iyi açıklamaktadır- bu süreç, şuan sosyo-dilbilimsel analizinin temel meselesi olan dil değişikliğidir. Bu temel endişeler ve azınlık dilleri ve onları konuşanların küçük düşürülmelerinden dolayı azınlık dil haklarının gelişmesine yol açmıştır.²¹²

Merak edilen bir mesele de azınlıkların dil haklarını savunan birçok kişiye rağmen, azınlık grup üyelerinin dillerini terk ederek daha baskın bir dili öğrenmeleridir. May, bu durumun temel mantığını şu şekilde özetlemektedir.²¹³

1. Çoğunluk dilleri “araçsal” değerleri için yüceltilirken azınlık dilleri ‘hissel’ olarak bahsedilir ve sosyal ilerleme ve hareketliliğe engel olduğu düşüncesiyle inşa edilir.

²¹¹ Crystal, *a.g.e.*, s. 103.

²¹² May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 257.

²¹³ May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 263.

2. Bu yüzden çoğunluk dilini öğrenme, bireylere daha büyük ekonomik ve sosyal hareketlilik kazandıracaktır.
3. Azınlık dili bireyin kültürel devamlılığı için gerekli ise de bireyin hareketliliğini engeller ve gettolaşmasına neden olur.
4. Eğer azınlık dili konuşanlar “mantıklıysalar” mobilite ve modernite için çoğunluk dilini tercih edeceklerdir.
5. Ne karar verilirse verilsin, azınlık dili ile çoğunluk dili arasındaki seçim karşıtlık ve dışlayıcılık içermektedir.²¹⁴

Lionel Wee’ye göre nasıl ki intihar daha çok dayanılmaz bir fiziksel hastalığın ve stresin sonucunda gerçekleşir ise bunun gibi hiç kimse iyi bir sebebe sahip olmaksızın kendi dilinden uzaklaşmaz, kendi dilini terk etmez. Bir insanın dilini terk etme sebeplerini şu şekilde saymaktadır:²¹⁵ 1-) Şiddet, öldürülmekten endişe duyma; 2-) Daha üstün bir statüyü arzu etme; 3-) Daha iyi bir ekonomiye sahip olma; 4-) Dilin, onu modernlikle ilişkilendirmesi; 5-) Dilden dile geçiş yapmayı gerektiren bir kültür; 6-) Prensipçiliğin/essentialismın (temelciliği) olumsuz sonucu olarak.

İnsanların kendi dillerine karşı tutumlarının olumsuz olması şaşırtıcı derece de yaygındır. Böyle bir tavırla karşılaşıldığında ileri sürülen bir argüman, kararların kendilerine ait olduğu ve doğal olarak kısıtlı biçimde anlayabileceğimiz bir duruma müdahale etme hakkımızın bulunmadığıdır. Bu argümana karşı farkına varmamız gereken bir nokta hiçbir grubun bu kadar homojen olmadığıdır. Kendi dillerini terk etmeyi düşünenler olduğu gibi, kendi dillerini varlığının temeli olarak algılayıp, onunla gururlanarak ve hayatın her alanında kullanmak isteyenler de bulunmaktadır. Aslında en önemli nokta yukarıda değinildiği gibi insanın kendi dilini terk etme kararı, dili konuşan toplumdaki özgüvenin azalmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dili canlandırma ve kurtarma müdahalesinin ilk hedeflerinden biri,

²¹⁴ Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. Stephen May, “Rearticulating the Case For Minority Language Rights”, *Current Issues in Language Planning*, No: 4(2), 2003, s. 95–125.

²¹⁵ Lionel Wee, *Language without Rights*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 53-54; Nettle-Romaine, *a.g.e.*, s. 21.

insanların dillerine güven ve saygı duymaları için yasal ve fiili ortamlar yaratmaktır.²¹⁶ Yerli dillere kurumsallaşmış bir kimlik ve böylece itibar kazandırmak gerekmektedir; ki itibar ve beraberinde güç olmadan hiçbir dil hareketi başarıya ulaşamaz. Ayrıca bir topluluğun üyelerine, kültürün en önemli ögesi olduğunu bilerek, dilin her bakımdan vazgeçilmez bir araç olduğunu düşünmesini sağlayacak teşvikler yapılmalıdır.

David Crystal, bir dilin canlandırılmasıyla ilgili- yani, dilin evde ve çevrede nesiller arası iletişim aracı olarak kullanılmasına yönelik ilerlemenin ön şartlarını- temelde o dili konuşan topluluğun meşruiyetini esas alarak özellikle altı ana faktörün önemini vurgulamıştır: 1-) Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları hakim toplum içinde prestijini artırırsa gelişecektir. 2-) Tehlikedeki dil, eğer konuşmacıları hakim toplum içinde zenginliklerini artırırsa gelişecektir.²¹⁷ 3-) Tehlikedeki dil, eğer konuşmacıları hakim toplum gözünde meşru güçlerini artırırsa gelişecektir. 4-) Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları eğitim sisteminde güçlü varlığa kavuşursa gelişecektir. 5-) Tehlikedeki dil, konuşmacıları dillerini yazabiliyorsa gelişecektir. 6-) Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları elektronik teknolojisini kullanırsa gelişecektir.²¹⁸

Azınlık dillerinin korunması/yok olmaması için ortam oluşturulmalıdır. Bu dillerin finansal olarak desteklenmesi gerekmektedir. Ancak sadece finansal olarak desteklenmeleri yeterli değildir. Levy'e göre, azınlık dili finansal olarak desteklense de, çocuklar ortam eksikliğinden dolayı bir kısım şeylerden mahrum olabilmektedirler.²¹⁹ Bu durumdan hareketle finansal desteğin yanı sıra daha çok desteğe ihtiyaç bulunmaktadır.

²¹⁶ Crystal, *a.g.e.*, s. 134.

²¹⁷ Örneğin, Katalonya'nın güçlenen ekonomisi Katalancanın orada kullanılmasını sağlayan ana faktör olmuş ve Katalanca konuşulan diğer bölgelerde dilin prestijini artırmıştır.

²¹⁸ Crystal, *a.g.e.*, s. 154-166.

²¹⁹ Levy, *a.g.e.*, s. 238.

7. ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLARIN DİL HAKLARI

Uluslararası belgelerde tanınan dil hakları genellikle azınlıklar üzerinden tanınmaktadır.²²⁰ Dolayısıyla öncelikle “azınlık” kavramının ele alınması gerekmektedir.

7.1. Azınlık Kavramı

“Azınlık” kavramı genellikle sosyolojik ve hukuki olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Sosyolojik olarak “bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan grup”²²¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bugüne kadar evrensel nitelikli çok taraflı uluslararası hukuk belgelerinde azınlık kavramının genel geçerliliği olan herhangi bir tanım yapılmamıştır. Pozitif hukukta azınlık tanımı konusunda uzlaşmamış olması, teknik zorluklardan daha çok, devletlerin hukuki bir tanımla kendilerini bağlamaktan çekinmeleri sebebinden kaynaklanmaktadır. Azınlıklar hakkında, çeşitli tanımlar yapılmıştır. Ancak bugüne kadar en dikkate değer görülen tanımlardan biri BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Capotorti’nin BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 27. maddesi çerçevesinde hazırladığı raporda teklif ettiği tanımdır. Capotorti’nin 1978’de önerdiği azınlık tanımı, daha sonraki yıllarda azınlık üzerine yapılan tanımlar için temel çerçeve niteliğindedir. Capotorti “azınlık” olmayı şöyle tanımlamaktadır:

“bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak daha az olan, egemen durumda olmayan, bu devletin vatandaşı olan üyeleri, nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, üstü örtülü de olsa kültürlerini,

²²⁰ Ancak uygulamada veya teoride dil hakları yalnızca azınlık dil haklarından ibaret değildir. Ayrıca uluslararası belgelerin hiçbirinde dil hakları kavramı geçmemektedir.

²²¹ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 26.

geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.’’²²²

Aynı Komisyonun Kanadalı üyelerinden Jules Deschenes’in 1985’te sunduğu azınlık raporunda, azınlık için şöyle denmekteydi:

‘‘Bir devletin; sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbiriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaşıdır.’’²²³

Her iki tanımda kendi içinde nesnel ve öznel ölçütler barındırmaktadır. Nesnel ölçütler: farklı olma, sayıca az olma, baskın olmama ve vatandaşlık gibi, öznel ölçüt ise azınlık bilincidir. Grubun kendisini diğerlerinden farklı kabul etmesi ve bireylerin de kendilerini gruba ait hissederek, bu ayırıcı özelliklerini devam etme isteğinin bulunması öznel ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Baskın Oran, grubun özel niteliklerini koruma ve sürdürme isteğini azınlığın tanımlanmasında esaslı bir unsur olarak saymaktadır.²²⁴ Ancak May, sosyolojik ve politik literatürde azınlık ve çoğunluk grupları şeklinde tanımlanan grupların sayısal oranlarından ziyade bu gruplar arasındaki güç, statü ve yetkisel farklılıkları temel alan bir ayrıma dayandığını ileri sürmektedir.²²⁵

Azınlık kavramını tanımlamaya çalışırken, bu kavramla çoğu kez benzer ve aynı anlamda kullanılan ‘‘etnik azınlık’’, ‘‘ulusal azınlık’’ ve ‘‘halk’’ kavramının en yaygın tanımlarını vermekte fayda vardır. Genelde ‘‘etnik azınlık’’ şu şekilde tanımlanmıştır: ‘‘Bir devletin sınırları içinde kendisini bir ulus olarak görmeyen, kendisini yönetmek için herhangi bir otonomi veya bağımsızlık talebi bulunmayan, daha çok kültürel hakların verilmesini ve güvenceye alınmasını isteyen etnik bir

²²² Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations Publication, New York, 1991, s. 96.

²²³ Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

²²⁴ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 4. Basım, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s. 66-69.

²²⁵ May, ‘‘Language Policy and Minority Rights’’, s. 255.

grup.’’²²⁶ ‘‘Ulusal azınlık’’ ise Şu Şekilde tanımlanmaktadır: ‘‘Bir devletin sınırları içinde yaşayan, fakat kendisini başka bir ulusun parçası olarak kabul eden, ayrı bir dili, kültürü ya da dini ve farklı karakter Őekillenmesi bulunan bir kategoridir.’’ 1981 yılında yayınlanan bir BM raporunda ‘‘halk’’: ‘‘Ayrı bir dil, kültürü ya da din, ortak bir tarih duygusu, toplumsal kimliğini sürdürmeye bağlılık ve tanımlanmış bir toprakla bütünleşme iradesi gösteren bir topluluk’’²²⁷ Şeklinde tanımlanmıştır.

Uluslararası sözleşmelerde dil hakları konusunda azınlık dillerinin eğitim, yargı, kamu yönetimi, medya ve ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta kullanımıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, özel işler ve ticari ilişkilerde, idari makamlar önünde ve kamu hizmetlerinde, medyada, yargı makamları önünde ve eğitim alanında azınlık dilinin kullanımı ile azınlık dillerinde ad ve soyada sahip olmak gibi dil haklarından bahsedilmektedir. Uluslararası belgelerde geçen, burada zikredilen konulara yönelik dil haklarıyla ilgili hükümler, konu ayırımı bağlamında bir ek oluŐturularak çalışmanın sonuna eklenmiŐtir. Ancak anadilin eğitimde kullanılması meselesinin, hem en çok tartıŐılıyor olmasından hem de öneminden dolayı burada biraz daha ayrıntılı incelenecektir. Bu konu bağlamında, aşağıda ayrıntılı olarak verilecek uluslararası belgelerin, her birisinin taraf devletler üzerinde etki dereceleri farklılık göstermektedir.

7.2. Anadilin EĞitimde Kullanılması

Bir dilin eğitimde kullanılması, anadili kullanmanın doğal bir uzantısıdır. İnsanın bir dili kullanması ancak o dile tam hakim olması ile mümkündür. Dile hakimiyet ise o dilin eğitimde kullanılmasına bağlıdır. Ulus devletler, ortak dili yaygınlaştırmak için eğitimi etkin bir Şekilde kullanmıŐlardır. Bugün dil

²²⁶ Smith, etnik bir grubu, ‘‘soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tip’’ Şeklinde tanımlamaktadır. Etnik topluluğun niteliklerini ise Şöyle saymaktadır: ‘‘Kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan unsur, özel bir ‘yurt’la bağlı, nüfus arasında dayanışma.’’ Smith, *a.g.e.*, s. 41-42.

²²⁷ Kıran, ‘‘Azınlıkların Dil Hakları ve Kürtler’’, s. 79.

topluluklarının dil hakları konusundaki en yoğun talepleri anadilin eğitimde kullanılması noktasındadır. Ayrıca bir dilin ölümünü engellemek ve canlanmasını sağlamak için, tek ölçü olmasa da, öncelikle o dilin eğitimde kullanılması gerekmektedir. Uluslararası belgelerde de dil haklarının en çok tanındığı alan, anadilin eğitimde kullanılmasıdır.

BM

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 29. maddesi şu hükmü içermektedir;

“c-) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygınlıklarının geliştirilmesi”

Genel Kurulun 20 Aralık 1993 tarihli ve 47/135 sayılı kararıyla ilan edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri'nin 4. maddesinin üçüncü fıkrası eğitimde anadili ile ilgili hüküm içermektedir. Ancak bir önceki fıkraya göre daha esnekler;

“2-) Devletler, azınlıklara mensup kişilerin kendi özelliklerini ifade edebilmelerini ve ulusal hukuku ihlal eden ve uluslararası standartlara aykırı bulunan özel bazı uygulamalar hariç kendi kültürlerini, dillerini, dinlerini, geleneklerini ve örf ve adetlerini geliştirmeleri için gerekli şartları yaratmak amacıyla tedbirler alır.

3-) Devletler, mümkün olduğu kadar, azınlıklara mensup kişilerin ana dillerini öğrenmeleri veya ana dillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır.”

AGİT

Kopenhag Toplantısı Belgesi'nin 34. maddesi eğitim diliyle ilgili şu ifadeleri içermektedir:

“Katılan Devletler, ulusal azınlıklara mensup kişilerin söz konusu devletin resmi dilini veya dillerini öğrenmeleri gerektiğinden bağımsız olarak, kendi anadillerini öğrenmeleri veya bu dilde eğitim görmeleri ve ayrıca mümkün ve gerekli olduğu

ölçüde, yürürlükteki ulusal mevzuata uygun olarak bu dili kamu makamları önünde kullanabilmeleri için yeterli olanaklara sahip olmalarını sağlamaya çaba göstereceklerdir.”

AVRUPA KONSEYİ

AİHS'nin 1 Nolu Ek Protokolünün 2.maddesi eğitim hakkı ile ilgilidir. Ancak eğitim diline değinmemiştir:

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

Bu madde de geçen “felsefi inanç” kavramının ne anlama geldiği noktasında ittifak bulunmamaktadır. AİHM'ye göre “inanç” kelimesi “düşünce” ve “fikir” terimleriyle aynı anlamı taşımaz. AİHM'ye göre dini ve felsefi inançlara saygı ilkesi, bireylere eğitim dilini seçme hakkı tanımamakta; ayrıca devletin, resmi dili dışında başka bir dille eğitim yaptırma yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Bu konu AİHM Belçika Dil Davası'nda tartışılmıştır. Söz konusu dava, devletin, sadece Hollanda dili konuşulan bölgelerde, zorunlu ilköğretim sırasında Fransızcanın öğretim dili olarak kullanılacağı okullar açılmasını izin vermemesi ve bunlara destek olmamasına ilişkindir. Davada Fransızca konuşan Belçika vatandaşı ana babalar, çocuklarına Fransızca eğitim verilmesine izin vermeyen mevzuatın AİHS'ye aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. AİHM ise maddenin belirli bir dilde eğitim yapılmasını kapsamadığı, aksine, “dini ve felsefi” terimlerinin dil tercihlerini de içine alacak şekilde yorumlamanın bu terimlerin olağan anlamlarının aşacağı gerekçesiyle talebi kabul etmemiştir.²²⁸

Çerçeve Sözleşmesi'nin 14.maddesi ulusal azınlığa mensup fertlerin ana dilini öğrenme hakkının taahhüt edildiğini şöyle ifade etmektedir:

“1) Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferde azınlık dilini öğrenme hakkını tanımayı taahhüt eder.

²²⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 17-18.; Terzioğlu, *a.g.e.*, s.75-76.

2) Geleneksel olarak bir ulusal azınlığa mensup çok sayıda şahsın yaşadığı bölgelerde, taraflar mümkün olduğu nispette ve kendi eğitim sistemlerinin çerçevesinde, yeterli talep vaki olduğu takdirde azınlıklara mensup kimselerin, azınlık dilini öğrenmeleri veya bu dilde ders almaları için yeterince imkan yaratmaya çalışacaklardır.

3) İş bu maddenin 2. fıkrasının uygulanması resmi dilin öğrenilmesine veya bu dilde eğitime zarar vermeyecektir.”

Aynı Sözleşmenin 12. maddesi de eğitimde azınlık dillerinin tanıtılması ve öğretilmesi için gereken materyal ve eğitimcilerin olmasının şartlarının oluşturmayı ifade etmektedir:

“1) Taraflar, uygun olan hallerde, eğitim ve araştırma alanlarında, ulusal azınlıkların ve çoğunluk kültürünün, tarihinin, dilinin ve dininin tanıtılmasını sağlamak için, önlemler alacaklardır.

2) Bu bağlamda, taraflar, diğer tedbirler yanında öğretmen yetiştirilmesi ve okul kitaplarına ulaşım için yeterince imkan yaratacaklar ve çeşitli toplumlar arasında öğretmen ve öğrenci temasını kolaylaştıracaklardır.

3) Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertler için her düzeyde eğitime girişte şans eşitliğini teşvik etmeyi taahhüt ederler.”

Çerçeve sözleşmesinin 13. maddesinde de, taraf devletlerin eğitim düzenleri çerçevesinde ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı tanınmıştır.

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nın 7. maddesinin bir kısmı da eğitim dili ile ilgilidir:

“...f) Bölgesel veya azınlık dilinin uygun olan tüm basamaklarda öğretilmesini ve öğrenilmesini sağlamak için uygun araçlar ve ortamlar sağlamak;

g) Bir bölgesel veya azınlık dilin kullanıldığı alanda yaşayan ve o dili konuşmayı bilmeyen kişilere eğer isterlerse o dili öğrenme imkanı sağlamak;

h) Üniversite ya da benzeri kurumlarda bölgesel veya azınlık dilleri üzerinde araştırma ve çalışma yapılmasını desteklemek”

Şart'ın 8.maddesinin 1b fıkrası şöyledir:

“b- i) İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde ilköğretim eğitimi sağlamak veya;

- ii) İlkokul eğitiminin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya;
- iii) İlgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya;
- iv) Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri ez azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak''

7.3. Değerlendirme

Doktrinde azınlıkların korunması, devletlerin yetkisi dahilinde kabul edilmektedir.²²⁹ Her devlet azınlık tanımının çerçevesini kendisi belirlemektedir. Uygulamada genellikle devletler taraf oldukları antlaşmalardaki azınlık tanımını kabul eder ya da koydukları çekince veya yorum beyanları ile tanımları daraltmaktadır. Devletlerin azınlıklar/azınlık tanımı ile ilgili veya bir grubu azınlık kabul etme konusu ile ilgili bu şekildeki ilişkisi, azınlıkların dil haklarıyla ilgili sıkıntılar oluşturmaktadır. Kimlerin azınlık olduğu devletlerin takdir yetkisine bırakılmıştır. Dolayısıyla dil haklarına kimlerin sahip olacağı da devletlerin takdir yetkisine kalmıştır. Bir grubun kendini azınlık olarak tanımlama yetkisi bulunmamakta veya azınlık olarak görülme-yen grupların dil hakları bulunmamaktadır. Ayrıca belgelerde azınlık olarak görülen gruplar üzerinden tanınan dil haklarıyla ilgili de bazı eleştiriler yapılabilmektedir.

Uluslararası normlar/belgeler esas olarak hoşgörü esaslıdır. Azınlık dil topluluğunun, çoğunluk dil topluluğuna eşit olmasını vurgulamaktadırlar. Yani temelde azınlık dil grubuna ayrımcılık yapılmamasını savunurlar. Bu belgeler, devlete negatif bir yükümlülük (müdahaleden kaçınma) getirecek şekilde ifade özgürlüğüyle sınırlıdır. Ancak bu vurgunun kendisi bile sıkıntılar içermektedir. Aslında bu vurgu, dolaylı olarak zımnen dilsel hakları tanınamaktır.²³⁰

²²⁹ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 4-5.

²³⁰ Arzo, *a.g.e.*, s. 8 vd.

Bugün var olan belgeler dil haklarıyla ilgili çok az şey söylemektedirler. Ayrıca uluslararası standartlar yalnızca yerli dil politikaları üzerinde minimum standartlar getirmektedir. Aslında getirilen haklar tolerans esaslı yaklaşıma dayanmaktadır. Bugün dünya çapındaki dil çatışmalarının merkezinde ise destekleyici dil hakları vardır.²³¹ Klasik insan hakları belgeleri ise, azınlıklara, pozitif/destekleyici dil haklarıyla ilgili çok az şey söylemektedirler.

Dil hakları ile ilgili yasal düzenlemelerin çoğu bağlayıcı değil, bağlayıcı olanların ise kapsamı dardır. Devletler bu düzenlemelere aykırı davrandıklarında bir müeyyide ile karşılaşmamaktalar. Bu belgelerin ihlali sonucunda azınlıkların başvuracağı herhangi bir kurum bulunmamaktadır. Yapılabilecek bir diğer eleştiri ise, mevcut düzenlemelerin süreçten çok sonucu vurgulamalarıdır. Genellikle ilkeler belirlenmekte, ancak bu yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceği konusunda yol göstermemektedir.

Son yıllarda düzenlenen uluslararası belgelerde vurgu değişikliğine gidilmiştir. Artık azınlık hakları belgelerinde temel olan düşünce sadece azınlık haklarının tolere edilmesinden ziyade, onların geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu anlamda, Evrensel Bildirge ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi daha çok ayrımcılığı yasaklayan düşünce ilkesi üzerinde oluşturulan, azınlıklar dahil herkesin hakkını koruyan insan hakları belgelerinde vurgu değişikliği oluşmuştur.

²³¹ Patten-Kymlicka, *a.g.e.*, s. 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİL POLİTİKALARI VE DİL HAKLARI PRATİĞİ

1. CUMHURİYET ÖNCESİ

II. Mahmut ile başlayan modernleşme, artık köklü bir değişimin habercisiydi. Bir modernleşme hamlesi o zamandan başlayıp Cumhuriyet döneminde de her tarafa yayılarak devam etmiştir. Hiç şüphesiz bu modernleşme dil üzerinde çok etkili olmuştur.

1.1. Tanzimat Dönemi ve Dili Modernleştirme Tartışmaları

Osmanlı’da geçerli olan “Millet Sistemi” Tanzimat’a kadar hukuksal varlığını muhafaza etmiş. Bu sistem Osmanlı tebaasını fiziki olarak bölüyor, mekansal ve kurumsal bir ayrımı oluşturuyordu. Bu ayrım nedeniyle de hakim dil olan Türkçe özellikle gayrimüslim tebaa arasında yaygınlaşmamıştı. Bununla birlikte Türk dili, Osmanlı’da egemen sınıfın dili olmasından dolayı Türk olmayan Müslümanların ve gayrimüslimlerin sıkça kullandıkları ikinci dil konumundaydı.²³² Ayrıca Türk olmayanların Türkçeyi bilmelerinin diğer bir sebebi de Türkçenin iktidar ile var olan statüsel ilişkisiydi. Bernard Lewis’in ifadesiyle “Müslümanlık ve Türk dili, Kürtler ve Araplar için olduğu kadar, Arnavut, Rum ve Slavlar için de hem gerçek iktidara hem de sosyal statüye açılan kapıya giriş şartlarıydı.”²³³

Tanzimat aydını için dil sorunu, temelde konuşma dili ile yazı dilini uyumlu hale getirmektir. Osmanlı yazı dilinde ilk değişiklik, Babıali bürokrasisinin resmi belgelerde kullandığı dili sadeleştirilmesiyle başlar.²³⁴ 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin ve Fransız Devrimi’nin etkisi altında yetişen Tanzimat’ın ilk kuşağı

²³² Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

²³³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2007, s. 7.

²³⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

Yeni Osmanlılar artık elitist bir dile karşı çıkıyorlardı. Yazılan metinlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlamak için çabalıyorlardı. Yani yazılı metinler dil olarak halkın seviyesine inmeliydi. Dilin sadeleştirilmesini savunuyorlardı.²³⁵ O dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi gibi aydınlar dilin sadeleştirilmesini isteyenlerdir.

Yayıncılığın ulusçuluk ve dolayısıyla da ulusal dillerin oluşumunda ne denli önemli bir temel olduğu yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldı. Bu yayınlarda bilhassa gazetenin önemi öne çıkmaktadır. O dönemde resmi gazete olan Takvim-i Vekayi ile yarı resmi olan Ceride-i Havadis gazetelerinin Türkçe'nin hem standartlaşması hem de statüsü üzerinde önemli etkileri olmuştur.²³⁶

Yeni Osmanlılar arasında Namık Kemal, dilin siyasal işlevine de vurgu yaparak diğer dönemdaşlarından ayrılıyordu. Namık Kemal ortak bir dilin siyasal birliği kuvvetlendireceğini vurguluyordu. Nitekim bir mektubunda bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Vakıa Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kabil değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara ta'mim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs Maarif Nizamnamesi'nin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça büsbütün unutulur.”²³⁷ Ve başka bir yerde de şöyle yazıyordu: “Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den maada kaffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim?.. Lisan, bir kavmin diğerine inkılabını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir”²³⁸ O dönemde dil ile ulusal kimlik arasında sıkı bir bağ olduğunu düşünen aydınlarda vardı.

Resmi belgelerde “Osmanlıca”dan kastedilen hep Türkçe'dir, “Osmanlıca yani Türkçe” ifadesi sık bir şekilde kullanılmıştır. Tanzimat döneminde bürokratik

²³⁵ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.76.

²³⁶ Cevat Özyurt, “Osmanlı'da Resmi Ulusçuluk ve Dil Politikası”, *Selçuk İletişim*, No: 3(3), 2004, s. 159-161.

²³⁷ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev: Tansel Demirel, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 17.

²³⁸ Arai, *a.g.e.*, s. 17.

modernleşme içinde dil politikalarının başat bir yer tuttuğunu söylemek güçtür. Gevşek “maddi planlama” girişimleri, örneğin dilin kendi iç bünyesini düzenlemeye dönük bazı çalışmalar ve “statü planlaması” kapsamında düşünülebilecek yeni açılan devlet okullarına ait düzenlemelerde eğitim dili olarak Türkçe’nin benimsenmesi gibi bazı çabalar vardı.²³⁹ Bununla birlikte yönetim dili Türkçe dışında, yerel dillere de meşruiyet kazandıracak uygulamalar bulunmaktaydı.

Tanzimat döneminde çok başarılı bir dil politikası uygulanamamıştı. Yani Tanzimat, ulusal bir dilin oluşturulması konusunda etkili bir devlet politikası izleyememişti. O dönemde dilin kendi iç bünyesinde yapılması düşünülen değişiklikler (maddi planlama) bir tarafa, bu dilin mevcut haliyle de olsa tüm tebaaya yaygınlaştırılması, ayrı bir problemi (statü planlaması) oluşturuyordu. Hiç şüphesiz ki, bu problemleri izale etmenin en etkili aracı eğitim idi. Fakat bir yandan devletin daha yeni oluşturmaya çalıştığı eğitim kurumlarının yetersizliği, diğer yandan gayrimüslimlerin kendi cemaat okulları üzerindeki ısrarı bunu engelliyordu.²⁴⁰

2.2. II. Abdülhamit Dönemi ve Tek Dilliliğin Yasallaşması

Bu dönem Osmanlı bütünleşme politikasında ciddi bir değişimi yansıtmaktadır. Abdülhamit’in dini politik bir araç olarak öne çıkarması, dil tartışmalarına da yeni bir boyut kazandırmıştır. Abdülhamit dilin kolektif kimlik üzerindeki etkisini fark etmiş ve Arapçanın ortak dil olabileceğini de arzulamıştı.²⁴¹ O dönemde Arapçanın sadece bir din dili değil, siyasi birliği kuvvetlendirecek bir dil olduğunu düşünenler olmuştur. Bu düşünceye en başta Arapça eğitim veren medrese uleması destek vermiş. Ancak kişisel tercihler bir tarafa, II. Abdülhamit döneminde Arapçaya verilen destek bir devlet politikasına dönüşmemiştir. Çünkü başta Kanun-i

²³⁹ Demirci, *a.g.e.*, s. 193.

²⁴⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 74.

²⁴¹ Abdülhamit arzusunu şöyle dile getirmişti: “Arapça güzel lisanıdır. Keşke vaktiyle lisan-ı resmi Arapça olursa idi. Hayreddin Paşa’nın sadareti zamanında Arapça’nın lisan-ı resmi olmasını ben teklif ettim. O zaman Said Paşa başkatiib idi. O itiraz etti. Sonra Türklük kalmaz dedi. O da boş idi. Neden kalmasın? Bilakis Araplarla daha sıkı rabita olurdu.” Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

Esasi'de devletin resmi dilinin Türkçe olarak belirlenmesi olmak üzere, devletin denetimindeki diğer kurum ve kuruluşların birçoğu Türkçenin sadeleşmesine ve yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.²⁴²

Kanun-i Esasi din ve mezhep ayrımı yapmaksızın Osmanlı tabiiyetinde olan herkese “Osmanlı” denileceğini kurala bağlar.²⁴³ Devlet memuru olabilmek (mad.18) ve Meclise mebus olarak seçilebilmek için (mad. 68) Türkçe bilmek şart koşulmuştur. Türkçenin Kanun-ı Esasi'de resmi dil olarak belirlenmesi, statü planlaması bakımında atılan en önemli adım olmuştur. İlk taslakta resmi dil sorunuyla ilgili 12. madde “Memalik-i Osmaniye'de bulunan akvamdan her biri kendilerine mahsus olan lisanı talim ve taallümde muhtardır. Fakat hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır”²⁴⁴ şeklinde düzenlenmekteydi. Ancak çeşitli itirazlarla karşılaşılmıştı. Bu itirazlar ve karşı çıkışlar sonucunda Türkçenin anayasal statüsü, 7 Zilhicce 1293 (1876) tarihinde kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 18. maddesinde “Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.” şeklinde düzenlenmiştir.²⁴⁵ Kanun-u Esasi'nin 18. maddesinde Türkçe Osmanlı'nın “resmi dili” olarak ilan edildi. Ancak devletin resmi dilinin Türkçe olarak ilan edilmesi dil sorununu çözememiş, dahası yeni boyutlar kazandırmıştır.²⁴⁶ Yönetimin Türk dilini bir üst-dil haline getirme yönündeki açık tercihi ve Türk dilini geliştirme yolundaki katkıları, II. Abdülhamit döneminde sivil çevrelerde gelişen Türk ulusçuluğunun kendini önce dil ulusçuluğu olarak ifade etmesini kolaylaştırmıştır. Sivil çevrelerde de dil ulusçuluğun gelişmesinde, 1876'da Türkçenin “resmi dil” olarak kabul edilmesinin önemi büyüktür.²⁴⁷

²⁴² Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

²⁴³ “Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur(...) (mad. 8).”

²⁴⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 98.

²⁴⁵ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

²⁴⁶ Özyurt, *a.g.e.*, s. 163.

²⁴⁷ Özyurt, *a.g.e.*, s. 163.

Türkçenin Kanun-ı Esasi’de resmi dil olarak düzenlenmesi kuşkusuz bütün resmi işlerin ve yazışmaların Türkçe görülmesi anlamına geliyordu. Bununla birlikte bu zorunluluk şimdilik sadece devlet memuru ve mebus olmada kendini gösteriyordu. 68. madde mebus seçilme koşullarını düzenliyordu. Bu madde “intihabı caiz olmayanlar” arasında “Türkçe bilmeyenleri” de saymıştı. Bir de parlamentonun müzakere dilinin Türkçe (lisan-ı Türki) olduğu Kanun-u Esasi metninde özel olarak yer almaktaydı (mad. 57).²⁴⁸ Ayrıca eğitim dilinin resmi dil çerçevesinde ele alınıp alınmayacağı tam bir tartışma alanıydı. Zira 16. maddede de “milel-i muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye halel getirilmeyecektir” ifadesi yer almaktaydı.²⁴⁹ 16.maddeye dayanarak eğitimin Türkçe dışındaki bir dilde yapılabileceğini savunanlar olmuştu.

Tanzimat’ın eğitim kurumlarında Türkçenin yaygınlaştırmasına dönük çabalar Abdülhamit döneminde devlet okullarından başlayarak gayrimüslimlere ait okullara ve yeni açılan meslek okullarına kadar uzamıştır.²⁵⁰

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, imparatorluk içindeki tüm ilköğretim kurumlarında Türkçeyi mecburi kılmıştı. Ancak gayrimüslim okullarından hiçbirinin bu zorunluluğu yerine getirmediği söylenebilir. Bu durumdan dolayı Abdülhamit yönetimi gayrimüslim ve yabancı okullara Türkçe dil eğitimini zorunlu kılmaya çalıştı. 1893 yılında çıkarılan bir kanunla yabancıların ve gayrimüslimlerin okul açması padişahın iznine bağlandı. Bununla bu okulların denetimi kolaylaştırıldı. Bir başka düzenleme de 1894 yılında yapıldı. II. Abdülhamit tarafından yayımlanan resmi bir emirle, imparatorluktaki tüm okullar Türkçeyi zorunlu ders olarak okutmakla sorumlu tutuldu.²⁵¹ Ancak bu düzenlemelerde uygulamaya tam geçirilememiş ve söz konusu olan sorun çözüme kavuşturulmamıştır.

²⁴⁸ Demirci, *a.g.e.*, s. 195.

²⁴⁹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

²⁵⁰ Demirci, *a.g.e.*, s. 195.

²⁵¹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 91.

II. Abdülhamit döneminde dil sorunu, sadece statü planlamasından ibaret değildi. II. Meşrutiyet sonrası dil tartışmalarının omurgasını oluşturan halkçı-Türkçü yaklaşım, bu dönemin dil politikalarında da zaman zaman kendisini hissettirmiştir. Bunun en önemli bir örneği, bizzat padişahın okullara gönderdiği genelgedir. 19 Mayıs 1894 tarihli genelgede, okullardaki eğitimin Arapça ve Farsça sözcüklerden ve tamlamalardan arındırılmış bir Türkçe ile yapılması emredilmekteydi.²⁵² Ayrıca Abdülhamit'in Türkçe ile ilgili çelişkili tavrı da ortaya çıkmaktaydı. Zira daha evvel Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması aşamasında resmi dilin Arapça olmasını arzulamıştı. Bu dönemde devlet bürokrasisi arasında da dil politikasıyla ilgili tam bir ittifak yoktu. Kimilerine göre işi doğal gidişatına bırakmak gerekiyordu, kimileri de Batı'daki Akademilere benzer kurumların olmasını savunuyordu.

O dönem çıkan gazeteler de dil politikasında etkili olmaya çalışmaktaydılar. I. Meşrutiyet döneminde çıkan gazeteler Türkçenin sadeleşmesi ve yaygınlaşmasıyla ilgilenmişlerdi. Yani hem Türkçenin maddi planlamasıyla, hem de statü planlamasıyla ilgilenmişlerdi. Başta İkdam olmak üzere Sabah ve Tercüman-ı Hakikat gibi önemli gazeteler, Kanun-i Esasi'nin ilgili maddesinden destek alarak özellikle kamusal mekanlarda Türkçenin kullanılmasını savunuyor ve devletin resmi dilinin herkes tarafından bilinmesi zaruriyyetini dillendiriyorlardı.²⁵³ Resmi dil olan Türkçenin öğrenilmesini bir vatandaşlık görevi olduğu ve asıl sorumluluğun devlete ait olduğu belirtmekteydiler.

Türkçenin yasal statüsünün güçlenmesini sağlayan yasalardan biri de Belediyeler Yasası idi. 1877'de yürürlüğe konan Belediyeler Yasası ile belediye meclislerine üye seçileceklerin "Türkçe konuşabilmeleri" zorunlu kılınmıştı.²⁵⁴ Vilayet Belediye Kanunu görüşmelerinde Beyrut mebusu, belediye meclisine üye

²⁵² Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

²⁵³ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 93.

²⁵⁴ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 14.

olmak için aranacak Türkçe konuşma şartına itiraz etmiş ve bunun için Beyrut'un sosyal yapısını öne çıkarmıştı.²⁵⁵

Dillerin statüsü ile ilgili durum Meclis-i Mebusan'da ara ara sert tartışmalara neden olmuştur. İstanbul mebuslarından Rum kökenli Vasilaki Efendi Türkçe dışındaki dillere de meşruiyet kazandırma isteğinde bulunması karşısında meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa sesini de yükselterek “yalnızca bir ve aynı dil”in olabileceğini ve bu durumun da Kanun-ı Esasi’de açıkça düzenlendiğini ifade etmiştir. Ayrıca meclis başkanı diğer diller ile ilgili yönetimin tavrını açıkça “bu dillerin var olmaya hakkı olmadığını ve nihayetinde yok olmaya mahkum olacaklarını”²⁵⁶ ifade etmiştir.

Resmi tek dillilikten rahatsız olanlar sadece gayrimüslimler değildi. Aynı zamanda diğer dillere mensup Müslümanlar da rahatsızlardı. Örneğin 26. oturumda, devlet memuru olmak isteyen, ancak Türkçe bilmeyen bir Arap'ın dilekçesinin okunduğu sırada Suriye mebusları Nafi Efendi ve Gaanem Efendi sorunun nihai çözümü için bir encümen kurulmasını teklif etmişlerdi. Hatta Arap mebuslar, mebus seçilmek için de Türkçe bilme şartının kaldırılmasını istemişlerdi. Ancak kabul edilmemiş ve Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa “Gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler”²⁵⁷ şeklinde cevap vermişti.

3.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve Türkçenin Siyasi Zafere Doğru Gidişi

Osmanlı'da devleti kurtarma stratejileri arasında Türkçülük giderek daha fazla güçlenmekteydi. Zamanla Osmanlıcılık gibi siyasetler Türkçülüğe nazaran daha da zayıflamaktaydı. Bu dönem artık Türkçülüğün diğer siyaset stratejilerini alt ettiği bir dönemdi. Yeğen'e göre devleti kurtarma stratejisi olarak Türkçülük, Osmanlıcılık

²⁵⁵ Demirci, *a.g.e.*, 2008, s. 197.

²⁵⁶ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 103.

²⁵⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

stratejisini Balkan Harbiyle alt etmiştir.²⁵⁸ Zürcher'e göre de, Türkçülük, Abdülhamit döneminde kültürel bir hareket iken, 1913 Balkan Savaşı'ndan sonra siyasi olarak tasvip görmüştür. Ve 1913 ile 1918 yılları arasında değişen siyasi gelişmeleri, Türkçülüğün zaferi olarak nitelemektedir.²⁵⁹ Genel olarak devam eden bu siyaset haliyle dil politikalarını da şekillendirmiştir. Abdülhamit döneminde basına uygulanan sansürden dolayı siyasi tartışmalar yerini daha çok dil, kültür benzeri tartışmalara bırakmıştı. Dil üzerinde yapılan tartışmalar aslında dolaylı olarak siyasal kimlik arayış tartışmalarının yansımasıydı. Dilin eski haliyle devamını isteyenler ile değişimini isteyenler, siyasetteki “muhafazakarlar” ve “modernleşmeciler” ayrımına denk geliyordu.²⁶⁰ Artık dil üzerinden yapılan tartışmalar doğrudan siyasi kimlik tartışması niteliğindedir.

İttihat ve Terakki ilk seçim programında (1908) tüm resmi yazışmaların Türkçe yapılmasını, devlet ilkokullarında Türkçenin anadili olarak öğretilmesini, yine devlet okullarında orta ve yüksek öğretimin zorunlu olarak Türkçe yürütülmesini benimsemiştir.²⁶¹ O dönem Türkçenin statü planlaması ile ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 tarihli siyasi programının 7. maddesi, “Devletin lisan-ı resmisi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakeratı Türkçe icra olunacaktır”, diyerek net olarak Türkçenin resmîyetini vurgulamıştır.²⁶²

Bu dönemde değişik zamanlarda İttihat ve Terakki'nin karşısında bulunan bazı muhalif partilerin dil politikasıyla ilgili farklı önerilerde bulunmuşlardı. Osmanlı Demokrat Fırkası (1909-1911), Hürriyet ve İtilaf Fırkası (1911-1913) ülkedeki bütün

²⁵⁸ Mesut Yeğen, “Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 881.

²⁵⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2009, s. 18, 195.

²⁶⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

²⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, İstanbul, 1998, s. 99.

²⁶² Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28.

ilkokullarda eğitimin yerel dillerde yapılmasını istemişlerdi.²⁶³ Ancak bu istekler kabul görmemişti.

1909 yılında, Meclis içindeki adem-i merkeziyetçi unsurlar, Türkçe'nin yaygınlaştırılmasına dönük politikalara karşı kendi dil gruplarını güvenceye almak için yeni bir öneride bulunmuşlardır. Bir grup mebusun, Kanun-u Esasi'de eğitim hakkını düzenleyen 16. maddede değişiklik yapılması, bu yolla farklı dil ve din gruplarına ait okullarda müfredatın serbest bir şekilde oluşturulması ve eğitimin bu grupların kendi dillerinde yine serbestçe verilmesini anayasal güvenceye bağlamaya dönük önerileri reddedilmiştir.²⁶⁴

O dönem Türkçenin maddi planlamasıyla ilgili yapılan tartışmalarda “sadeleştirme” vurgusu öne çıkmaktadır. Ancak buna karşı çıkanlar olduğu gibi, bunun yeterli olmadığını daha ileriye götürülmesi gerektiğini; yani dilde “tasfiyecilik”i savunan kişiler de vardı. Korkmaz'ın ifadesiyle tasfiyecilik “dildeki yabancı asıllı bütün kelimelerin atılmasını ve yerlerine Türkçelerinin konulmasını isteyen dil akımı”dır.²⁶⁵ Tasfiyecilik ile söylenen sadeleştirmeden öte bir şeydir. Dil ırkçılığına varacak kadar seviyeler barındırmaktadır.

Bu durum o dönem çıkan gazetelere de damgasını vurmuştur. Çıkan gazetelerin çoğunluğu dilde sadeleştirmeyi savunmaktadır. Ancak ara ara bu durum tasfiyecilik diyebileceğimiz seviyelere de varmıştır. Ayrıca gazetelerin yayın politikaları olmakla birlikte, bir gazetede herkes de aynı düşünmemekteydi. Bazı gazeteciler açıkça Türkçe olmayan bütün kelimelerin dilden atılmasını savunmaktaydılar.

O dönem çıkan gazetelerden İkdam, kendinden önceki gazeteler gibi sadeleştirmeyi savunduğu gibi, bunu biraz daha ileriye götürerek dil ulusçuluğu yapıyordu. Gazete, dilin etnik aidiyetin temeli olduğunu savunarak etnik kimlik ile

²⁶³ Tunaya, *a.g.e.*, s. 99.

²⁶⁴ Demirci, *a.g.e.*, s. 200.

²⁶⁵ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. 1, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 745.

dinsel kimliğin birbirinden ayrılması gerektiğine işaret etmekteydi.²⁶⁶ Bu tarz ifadeler hiç şüphesiz o güne kadar Osmanlı'da çok vurgulanmamıştı. Ayrıca İkdam, Arapça ve Farsçanın Türkçe içindeki yerini bir işgal olarak niteliyor ve yapılacak bir dil reformunu Türkçenin geleceği için elzem görüyordu.²⁶⁷

O dönem, Türk dili ve kültürüyle etkin bir şekilde ilgilenen çeşitli dernekler kurulmuştur. Artık örgütlülük dönemi başlamıştır. Bu kuruluşlar Türk dil politikası üzerinde etkili olmuşlardır. Türk Derneği 1908'de İstanbul'da kurulmuştur. Tunaya'nın ifadesiyle dilde Türkçülüğü savunanlar, II. Meşrutiyet sonrası Türk Derneği'yle resmen örgütlenmeye başlamışlardır.²⁶⁸ Üyelerinin akademik nitelikleriyle bir akademiye çağrıştıran derneğin merkez ve taşra örgütlerinde bürokrat ve askerlerin etkinliği göze çarpmaktadır. Dernek kendisi de kuruluş Nizamnamesinin ikinci maddesinde sadece bilimsel bir kuruluş olduğunu ifade etmekteydi.²⁶⁹

Türk Derneği, sağlam bir siyasal birlik için ortak bir dilin zorunlu olduğu düşüncesindeydi. Derneğin Beyannamesinde diğer unsurlara karşı ihtiyatlı bir dil kullanılsa da Türkçenin ortak dil olması gerektiği vurgulanmıştır. “Gerçi Millet-i Osmaniyye; nesepleriyle, fezail-i kavmiyyeleriyle bihakkın iftihar eden bir çok unsurlardan mürekkep ise de... Türklerin meydana koydukları Osmanlı Türkçesinin

²⁶⁶ Gazete bu durumu şöyle ifade etmekteydi: “Anadolu’da yaşayıp da Rumlarla asla kavmi münasebetleri bulunmayan ve Türkçe’den başka dil bilmeyen yarım milyondan fazla Ortodoks mezhebindekilerin Anadolu’nun eski halkının Türkmenlerle karışmasından meydana geldikleri adeta ispat edildiğinden Sami Bey Efendi’nin Kamusu’l-Alam’larında sırası geldikçe hamiyetlerinden yazmadan geçmedikleri gibi bunların aslen Rum sayılmaması lazımdır. Her Müslüman olanın Türk olmadığı gibi her Ortodoks olanın da Rum olması lazım gelmez. Nitekim bugün Suriye’de bulunan yarım milyondan fazla Ortodoks, Rum ve Katolik mezhebindeki halk kendilerine ‘Hıristiyan Arap’ diyorlar. Mezhep inançla, kavmiyet dille mümkündür” Sadoğlu, *a.g.e.*, s.120.

²⁶⁷ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1960, s. 57.

²⁶⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s. 440.

²⁶⁹ Derneğin kuruluş Nizamnamesinin madde 2: “Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldaki asar, ef’al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojyasını, ahval-ı içtimaiyasını ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmektir.” Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 129.; Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 35.

bütün Osmanlılar arasında konuşmaya ve müdavele-i efkara vasıta olması lazım geleceğini o anasının kaffesi takdik ve itiraf ederler.”²⁷⁰ Dernek Türkçenin yaygınlaşmasını, yani statü planlamasını gündeme getirmekteydi. Ayrıca Dernek Türkçenin mevcut haliyle yaygınlaşmasının zor olduğunu, dolayısıyla maddi planlama gerektiğini ve bu vazifenin de devlette olduğunu düşünmüştür.²⁷¹ Ancak Dernek dilin maddi planlaması için devlet üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyordu. Türk Derneği, resmi görüş itibarıyla sadeleştirme bir çizgide olmasına rağmen, Levend’in ifade ettiği gibi üyeleri arasında tam bir ittifak yoktu.²⁷² Yani üyelerinde daha tasfiyeci olanlar vardı. Derneğin üyelerinden Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinde dilde Türkçülüğün ilkeleri adı altında on bir madde saymıştı. Gökalp, dilde sadeleşmeden yana olmakla birlikte, aşırıya kaçılmaması gerektiğini, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş ve Türkçeleşmiş sözcüklerin çıkarılmamasını önermektedir.²⁷³

Türk Derneği’nin ömrü pek uzun olmamıştır. Ancak etkisi çok fazla olmuştur. Belki kültürel Türkçülüğün ilk mekanı olmuştur diyebiliriz. Zira dağıldıktan sonra üyeleri ardılı sayılacak derneklerde aktif rol almış ve yönlendirici olmuşlardır.

II. Meşrutiyet döneminin Türkçü örgütlenmelerden biri de Türk Yurdu Cemiyeti idi. Cemiyet 31 Ocak 1911’de İstanbul’da kurulmuştur. Kuruluşuna M. Emin Yurdakul öncülük etmiş ve yönetim kurulu daha önce ismini Türk Derneği’nde duyduğumuz bir kısım Türkçü, Akçuraoğlu Yusuf ve Müftüoğlu Ahmed Hikmet gibi aydınlardan müteşekkildi.

Türk Yurdu Cemiyeti’nin en önemli faaliyeti ilk sayısı 30 Kasım 1911’de yayımlanan Türk Yurdu dergisi olmuştur. Cemiyet kapandıktan sonrada dergi yayını sürdürmüştür. Hatta bir süre sonra Türk Ocağı’nın gayri resmi yayın organı

²⁷⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

²⁷¹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 134.

²⁷² Levend, *a.g.e.*, s. 300-303.

²⁷³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları (Günümüz Türkçesiyle)*, Haz: Mahir Ünlü, Yusuf Çotuksöken, İnkılap Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2007, s. 120-121.

haline gelmişti.²⁷⁴ Hakikaten Türkçülüğün yerleşip kök salmasına bu derginin çok büyük bir rolü olmuştu. Hatta Yusuf Akçura'yı ilk önce derginin ikinci, sonra da birinci müdürü olarak görmekteyiz.²⁷⁵

Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından başlangıçta gizli bir cemiyet olarak temeli atılan Türk Ocağı, resmi olarak 22 Mart 1912'de kurulmuştur. Türk Ocağı dönemin Türkçü dergileriyle iletişim içinde olmuş; ancak Türk Yurdu dergisi resmi olmasa da Ocağın yayın organı gibiydi. Bu dergi Türk Ocağı'nın mefkuresine ve dil politikasındaki duruşuna ciddi kaynaklık etmiştir.

Türk Ocağı'nın kuruluş amacı Türklük alemiydi ve bunu şöyle ifade ediyordu: “Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslamiyye'nin bir rükn-ü mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.”²⁷⁶ Türk Ocağı, Türklük temelinde bir ulus inşa etme siyasetini izlemiştir. Ahmet Ağaoğlu “bugünkü Türk aleminin hududunu, yalnız Türk unsurunu havi, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk tarz-ı maişeti ile geçinen memalik dairesinde arayacağız.”²⁷⁷ diyordu.

Ocak'lı aydınlar ulus ve ulusçuluk ile ilgili düşünceleri standart bir biçim aldığı söylenemese bile, ulus inşa etmede dilin önemi noktasında müttefik idiler. Kurucuları arasında bulunan ve etkin isimlerden biri olan Yusuf Akçura²⁷⁸, “Ondokuzuncu asr-ı miladide en çok itibar kazanan, Avrupa tarihi ve coğrafyasını altüst eden milliyet, ırk ile tefsir olunan milliyettir” diyerek gönlünde geçen romantik ulusçuluğu belli ediyordu. Dolayısıyla ırka dayalı romantik ulusçuluğun, dile özel önem vermesi kaçınılmazdı. Türk Ocağı aydınlarının “ulus” tanımlamaları genelde dilde ortaklığa dayalıydı.

Türk Ocağı, Türkçenin statü planlamasını, Osmanlıdan ziyade, bütün Türk dünyasına yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Türklerden oluşan bir ulus projesi, Türk

²⁷⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 155.

²⁷⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 10.

²⁷⁶ Üstel, *a.g.e.*, s. 100.

²⁷⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

²⁷⁸ Akçura, *a.g.e.*, s. 10.

olmayanları dışarıda bırakmaktaydı. Bu durumda dile dayalı bir asimilasyona da gerek kalmıyordu.²⁷⁹ Özellikle Akçura bu düşünceyi savunmaktaydı. Ancak Ocak'lıların bu konuda hemfikir olduklarını söylemek mümkün değildir. Mesela Gökalp, Türk olmayan unsurları zamanla Türkleştirecek bir dil politikasını savunuyordu.²⁸⁰ Gökalp, siyasal ulusçuluğun etnik azınlıkları asimile etmeye yönelik politikaları savunuyordu; “Ülkemizde bir zamanlar dedeleri Arnavutluk'tan ya da Arabistan'dan gelmiş, ulusdaşlarımız vardır. Bunları Türk eğitimiyle büyümüş, Türk ülkesine çalışmaya alışmış görürsek öbür ulusdaşlarımızdan hiç ayırmamalıyız.”²⁸¹ diye ifade ediyordu.

O dönemde de, kamusal alanda bazı diller yasaklanmaya başlamıştır. 1915 yılının yaz aylarında İstanbul'un kozmopolit bölgelerinde başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere diğer dillerdeki levhalar ve bu dillerdeki ibareler kaldırılmış veya bu ibarelerin üstü kapatılmış, neticede bir millileştirme siyaseti izlenmiştir. Bu siyaset öncelikle Fransızca'yı, takiben İngilizce yazılarını olumsuz etkilemiştir.²⁸²

1916 yılında, dil politikaları kapsamında hükümet tarafından hazırlanan ve Meclis'ten geçen önemli bir düzenleme iktisat alanındadır. Buna göre “müessesat-ı nafia ile imtiyazsız şirket”ler ticari işlem ve yazışmalarda Türkçe kullanacaklardır. Düzenleme İT'nin “milli iktisat” politikalarının yansımasıdır ve “tek dilliliğe” dayalı politikayı genişleten bir nitelik taşımaktadır.²⁸³ Bu durum istihdam alanında Türkçe bilenler lehine sonuçlar yaratmış oldu.

Osmanlının son döneminde uygulanan dil politikaları Tanzimat, Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde bir bütün olarak Türkçenin kullanım alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Cumhuriyet döneminde uygulanan dil politikalarını da bu dönemlerden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir.

²⁷⁹ Arai, *a.g.e.*, 80 vd.

²⁸⁰ Arai, *a.g.e.*, s. 98. vd.

²⁸¹ Gökalp, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸² Demirci, *a.g.e.*, s. 205.

²⁸³ Demirci, *a.g.e.*, s. 206.

2. CUMHURİYET DÖNEMİ

2.1. 1923-1950 Dönemi

Cumhuriyet'e şekil veren mantık, çok açık bir biçimde "ulusçuluk" ilkelerini esas alan bir mantık idi. Ulusçuluk da, esasen farklılıklara dayalı olarak kendinden olanları içselleştirip, dışarıda kalanları ise ötekileştirerek varlık kazanabilirdi. Daha önceki bölümlerde ulus inşa etme sürecinde dil ve kültür politikalarının ne denli önemli olduğunun izahatı yapılmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "ulus" yerine kullanılan millet kavramı Osmanlı dönemindekinden farklı idi. Osmanlı döneminde dini bir içeriğe sahip olan millet kavramı, artık etnik bir içeriğe gönderme yapar hale gelmişti. Kavramın göndermede bulunduğu etnik grup ise Türklerdir.²⁸⁴ Ulus devletler, uyguladıkları bütün politikalarının başlarına "ulus" kavramını getirerek, ulusçuluk ilkelerine uygun sosyal hayatın her alanında politikalar üretmişlerdir. Bundan hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ulusal kültür politikasının en önemli ayağı dil politikaları olmuştur.

Ayhan Akman, etnik/sivil milliyetçilik ikilemini sorgulayarak, bu ikilemin ötesinde, Kemalist Türk milliyetçiliğini modernist milliyetçilik olarak tanımlamaktadır. Modernist milliyetçilik topyekun kültürel dönüşümü gerekli kılan Batılılaşma hedefine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, yerel geleneksel veya dini toplumsal kimlik ve taleplerin ifadesini sakıncalı ve hatta tehlikeli bulur.²⁸⁵ Aslında Cumhuriyet döneminin resmi ideolojisi olarak geliştirilen Türk milliyetçiliği, modernliği yakalamak iddiasını taşıyan topyekun bir kültürel dönüşüm hareketiydi. Her uluslaşma aslında modernleşme anlamına ve her ulus-devlet inşası aslında modern devlet inşası anlamına geldiği için, (standartlaştırılmış) tek bir dilin resmi dil olarak seçilmesi, aslında zorunluluktan kaynaklanan oportünistçe bir tavrın

²⁸⁴ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 90-91.

²⁸⁵ Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 81-82.

sonucudur. Bilmez'e göre, Atatürk'ün Türkçeciliğini, Türkçe severlikten çok, modern toplumun inşası yolunda pratik bir araca sarılması olarak görmek, yani bunu (özellikle Atatürk gibi radikal modernist) bir siyasal aktörün dille araçsal ilişkisi olarak görmek daha doğru olur.²⁸⁶ Ancak bu ilişki sadece araçsal olarak kalmadı, zamanla dil kendisi de amaç haline geldi.

Cumhuriyet'in kurucu elitleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemini ve çok kültürlü yapısını imparatorluğun yıkılmasının en temel nedeni olarak görüyorlardı. Bundan dolayı bir daha böyle bir tehlike ile karşılaşmamak için tek bir etnik kimliği baz alan yeni bir ulus yaratma çabasına girdiler. Türkiye etnik yapı olarak homojen değildi. Ancak Kemalist ideologlar, bilhassa uygulamada, bir etnik kimliği üstün tutarak, diğer etnik grupları da dışlayarak veya asimile ederek yeni bir ulus inşa etmeye çalıştılar. Bu siyaset doğrudan dil politikalarını etkilemekteydi. O dönem devlet politikasını oluşturan etkili kişilerin bir kısım söylemlerinden alıntılar yaparak örnekleyebiliriz. Örneğin Mahmut Esat Bozkurt'un muhtelif zamanlarda sarf ettiği ifadeler şöyledir:

“Türk ihtilalı, öz Türklerin elinde kalmalıdır... Türkün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğunun bahtsızlığı, ekseriya, mukadderatını Türklerden başkasının idare etmiş olmasıdır.”²⁸⁷

“Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanın Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.”²⁸⁸

Atatürk de 16 Mart 1923 tarihinde Adana esnafıyla konuşurken, bu memleketin asıl sahibinin öz Türkler olduğunu şöyle ifade etmekteydi:

“Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır... bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir.”²⁸⁹

²⁸⁶ Bilmez, *a.g.e.*, s. 44.

²⁸⁷ Ahmet Yıldız, “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*”, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Sküler Sınırları, 1919-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 209.

²⁸⁸ Yıldız, A., *a.g.e.*, s. 210.

²⁸⁹ Yıldız, A., *a.g.e.*, s. 211.

1926'da Türk Ocakları'nın İkinci Kurultayı'nda konuşan İsmet İnönü, asimilasyonu savunmuş ve buna karşı direnenlerin de memleketi terk etmek zorunda kalacaklarını vurgulamıştı:

“Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatani içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır.”²⁹⁰

Ulus inşa sürecinde izlenen bu politikalarının anahtar rolünü oynayanlardan biri, belki en etkili dil politikaları olmuştur. Zira asimilasyonu en evvel dilde yapma peşindeydiler. Cooper'e göre, “dili planlamak toplumu planlamaktır.”²⁹¹ Türk dil politikası, Türkçeyi bir “dil” sorunu olarak değil, bir eğitim, çağdaşlaşma, uluslaşma sorunu olarak gördü. Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin nazarında, topluma şekil vermek dile şekil vermekten geçiyordu. Bunu sağlayabilmek için dilin maddi planlaması ve statü planlamasını, bir zorunluluk olarak, bir birine destek verecek şekilde yapmaya çalışmaktaydılar.

Dilin “yabancı unsurlar”dan arındırılması neredeyse bütün ulusçulukların temel sorunlarından biriydi. Türkiye de, benzer sorunlar üzerine bir dönem gündemini meşgul etmişti. Bu arındırma çalışmaları, Türkiye'de ulusçu saiklerin yanı sıra, Batılı değerlerin içselleştirilmesinin bir aracı olarak da düşünülmüştü. Nitekim Atatürk 9/10 Ağustos 1928 tarihinde “Türk Yazı İnkılabı Hakkında Konuşma”sında alfabe devriminin “mazinin hatalarını kökünde temizleyeceğini” ve böylece de “alem-i medeniyetin” yanında olacaklarını söylemekteydi.²⁹² Bu nedenle Cumhuriyet döneminde dilin maddi planlaması, dilin sadece yabancı kelimelerden temizlenmesi ile sınırlı kalmamıştı. Bir de dilin düşünce ile ilişkisi göz önünde

²⁹⁰ Yıldız, A., *a.g.e.*, s. 155-156.

²⁹¹ Gökhan Yavuz Demir, “Türkçenin Pirus Zaferi”, *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, Geoffrey Lewis, çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, s. XLII.

²⁹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 274.

bulundurulacak, Osmanlı-İslam dünya görüşünün kavramlarının da silinmesi hedeflenmişti.²⁹³ Bu durumu örnekleyecek çok kelime ve kavram değiştirilmişti.

Kemalist dil politikalarının Türkçeyi, kendi ifadeleriyle “mazi”den temizlemeleri kültür alanında uygulanan diğer politikalarla desteklenmiştir. Nihayetinde öyle bir dil oluşturulmalıydı ki, bu dil Türk ulusunu diğer Müslümanlardan olabildiğince farklılaştırmalı ve ayrıca Batı dünyasının seküler düşünce ve hislerini karşılamalıydı.²⁹⁴ Yapılan kelime tasfiyesine bakıldığında Batı menşeli kelimelerin çok fazla etkilenmemesi de bu mantığın bir ürünü olsa gerek.

Bu dönem dildeki arılaştırma hareketi, adeta zirvedeydi. Arılaştırma hareketinde bulunanlara göre, İslamiyet “geçmişlerini unutan ve onu hakir gören”, Türklere içerisinde olmaktan gurur duydukları “bir yabancı kültür” empoze etmiştir. Bundan dolayı, Türk onurunun yeniden inşası için İslami kalıntıların Türk dilinden çıkarılması gerekiyordu. Belki bin yıldır Türkçenin içerisinde bulunan Arapça ve Farsça kökenli kelimeler tasfiye edildi. Ancak paradoksal olarak ve Atatürk’ün Türkiye’yi Avrupalılaştırma andını yansıtır biçimde, Avrupa dilinden gelen kelimeler Türkçeden temizlenmedi.²⁹⁵

Dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda dünyayı farklı şekilde anlamayı ve algılamayı sağladığını bilen ulusçular, yeni bir dil ile yeni bir dünya görüşünü, ki bu eskisinden tamamen farklı olmalıydı, yaratmayı hedeflemişlerdi. Bora, Türkiye’de ulusçuluk kavramının daha çok modernleşme ve laiklik vurgusuna sahip olduğunu ve Osmanlının yapısını oluşturan millet kavramına karşıtlık oluşturduğuna işaret etmektedir. Bunun temel gerekçesi ise milletle anlamsal olarak paralellik gösteren ümmet arasındaki bağı koparma isteğidir.²⁹⁶ Mahmut Esat Bozkurt’un ifadesiyle “Türk’ten başka unsurların kuvvetlenmesine

²⁹³ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 201.

²⁹⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 202.

²⁹⁵ Soner Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, çev: Defne Orhun, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 255.

²⁹⁶ Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 108.

yarayan” ve “Türk’ü sömüren” en önemli güç olan “Bizanslaşan saltanatın, vatansız ve milliyetsiz hilafetin” bütün izleriyle toplumun belleğinden silinmesi gerekiyordu.

Bütün bu söylemlere rağmen, paradoksal olarak, din, politik kimliğin inşasında ve en kritik dönemlerde çok etkin bir araç olarak işlev görmüştür. Bilhassa Kurtuluş Savaşı yıllarında dine ısrarlı bir vurgu vardı. Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus inşa sürecinde kritik bir aşamadır. Antlaşma, etnik mübadeleyi değil; Müslüman ve Ortodoks cemaatlerin mübadelesini öngörüyordu. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ve ek protokolle kabul edilen ve 1 Mayıs 1923’te uygulanmaya başlanan zorunlu nüfus mübadelesinin en ilginç noktası, eskiden beri Türkçe konuşan Karaman Ortodokslarının da zorunlu yer değiştirilmeye tabi tutulmasıydı. Orta Anadolu Ortodoks cemaati bu duruma karşı direnmiş ve etnik olarak Türk olduklarını ve dolayısıyla da mübadele kapsamından çıkarılmalarını ileri sürmüşlerdir. Ancak devlet sadece Papa Eftim’in müracaatını olumlu sonuçlamıştır.²⁹⁷ Papa Eftim’e İstanbul’da ikamet izni verilerek mübadele dışında tutulmuştur. Diğer bir husus ise, mübadele sonucu Türkiye’ye gelen Müslüman göçmenlerin bir kısmının hiç Türkçe bilmemesi, dil topluluğu olarak durumu daha da karmaşık hale getirmiştir.

İhtimalen Kemalist ulusçuluğun bu denli İslam dinine vurgusu taktikseldi. Zira Atatürk’ün ifadesiyle dinin Türk ulusçuluğunu desteklemesi bir yana, hatta ulusçuluğu gevşettiği bile söylenebilirdi. “Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. (...) Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed’in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde, şamil bir ümmet siyaseti idi.”²⁹⁸

²⁹⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.208.

²⁹⁸ Afet, İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazuları*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 21. Ahmet İnel, Kemalist düşün Müslümanlık ve gayrimüslim ilişkisini şöyle açıklar: “Kemalist düşün, Müslümanlığa olan sempatisinden dolayı gayrimüslim kurumlara mesafeli değildir. Bu kurumların, dış güçlerin Türkiye içindeki faaliyetlerinin bir örtüsü olmalarından son

Pratikte ayrımcılık olmasına rağmen Kemalist ulusçuluk, politik bir ulus inşa etme; yani ulusu devletten hareketle tanımlaya çalışma ve yurttaşlık bağına esas alma iddiasındaydı. Nitekim Atatürk'e göre "Türkiye Cumhuriyeti kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"²⁹⁹. Ancak Kemalist ulusçuluk, diğer ulusçuluklarda olduğu gibi sadece soyut yurttaşlık bağlarına güvenmemekteydi. Dolayısıyla kültürel açıdan türdeş bir toplum yaratma çabasıydı.

Daha önce politik ulus inşa etme iddiasında bulunan Kemalist ulusçuluk 1930'lu yıllarda "dil" ve "ulus"u neredeyse aynıl原因 söylemi, ulusçuluk sürecinin yeni bir evreye girdiğinin göstergesiydi. 17 Şubat 1931'de Adana Türk Ocağı'na ziyarette bulunan Atatürk "Türk demek, dil demektir" diyordu. Medeni Bilgiler'de "Türk milletinin dili, Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde, ahlakının, an'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, elhasıl bugün kendi milletini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir"³⁰⁰ ifadeleri adeta dil ulusçuluğunu destekliyordu. Yine Atatürk "Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz" dedikten³⁰¹ sonra Türk Ocak'lı gençleri Türk dilinin yaygınlaştırılması için göreve çağırıyordu.

Bu durum, Türk Tarih Tezi ile de destekleniyordu. Tez, Türklerin Orta Asya'dan göçlerinden beri "diğer ırklarla karışmış olmalarına" rağmen, Türk dilinin, onların hatıralarını, kültürel özelliklerini ve en aziz servetleri olan Türk zekası da dahil olmak üzere ulus yapan diğer her şeyi koruduğunu iddia

derece kuşku duyduğu için mesafelidir." Ahmet İnel, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:2 – Kemalizm*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2006, s. 23.

²⁹⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 18.

³⁰⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 19.; Lewis, G., *a.g.e.*, s. 56.

³⁰¹ Turan, *a.g.e.*, s. 19.

etmekteydi.³⁰² Türk dili, Türk ulusunun özelliklerini muhafaza ettiğinden, sadece bu dili konuşabilenler Türk soyundan sayılabileceklerdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen dil politikaları sadece devletin genel politikasını oluşturan kişilerin pratikte oluşturduklarından ibaret değildi. İzlenen dil politikalarının yasal zemini de oluşturuluyordu. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde dil politikalarının birçok tarihi kavşağı vardır. 1924 Anayasası'nda Türkçenin resmi³⁰³ dil olarak kabul edilmesi, Türkçenin sosyo-kültürel içeriğinin belirlenmesinde asli unsur olduğunun en üst hukuki düzeyde tescil edilmesiydi.³⁰⁴ Bu anayasal durum hem Kürtler gibi aynı dinden, farklı farklı etnik grupların, hem de gayrimüslim azınlıkların asimilasyonuna kaynaklık ediyordu.

1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu bir yandan eğitimi laikleştirirken, diğer yandan Türkleştirme ve homojenleştirme politikalarına katkıda bulunmaktaydı. Zira yasayla eğitim dili ve eğitim kurumları merkezileştirildi. Daha önce yerel eğitim kurumlarının bir kısmı, fiili olarak yerel dilleri kullanıyorlardı.

a. Alfabe Devrimi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılaplardan Kemalist ulusçuluğu en iyi sembolize edenlerin başında harf devrimi gelmektedir. Zira hiçbir araç Türk toplumunu diğer İslam toplumlarından bu denli ayıracak ve kendine ayrı bir ulusal kimlik kazandıracak güçte değildi. Ancak harf değişikliğiyle ilgili tartışmalar yeni değildi; çok daha önceden, Tanzimat döneminden bu yana gündeme gelen bir mesele idi. İlk olarak 1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa, mevcut Arap alfabesinin Türkçeyi karşılamakta yetersiz kaldığını buna bir çözüm getirilmesi gerektiğini

³⁰² Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, s. 247.

³⁰³ 29 Ekim 1923'de yapılan bir değişiklikle 1921 Anayasasının ikinci maddesi “Türkiye Devletinin dini, Dini İslam'dır. Resmi lisanı Türkçedir” olarak kabul edilmişti. 1924 Anayasasının ikinci maddesi “Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır; Resmi dili Türkçedir; makkarı Ankara şehridir” şeklinde düzenlenmişti. Daha sonraki yıllarda yapılan değişiklikle “Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır” ibaresi çıkarılsa da Resmi dil ile ilgili bir değişiklik yapılmamıştır.

³⁰⁴ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s.27.

dillendirmişti.³⁰⁵ Daha sonra (1862’de) Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin kurucusu Münif Paşa, Arap alfabesinin okuma-yazmadaki zorluğundan ve bu harflerin “bilginin yayılması için en güçlü alet” olan basın için de elverişsizliğinden; Batı alfabesine kıyasla pahalı ve verimsizliğinden ve iki veya üç kat fazla harfe ihtiyaç gösterdiğinden dolayı, ıslah edilmiş bir Arapça matbaa yazısı teklif ediyordu.³⁰⁶ Aynı zamanda bu dönemde Namık Kemal gibi bir kısım aydınlar da çeşitli gerekçelerden dolayı Arap alfabesinin devam etmesini savunmuşlardı.

Alfabe ile ilgili tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde de devam etmişti. Bu dönem Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi isimler Latin alfabesine geçilmeyi şiddetle savunmuşlardı. O dönem yapılan tartışmaların içerisindeki en ilginç tavır, Türkçülerinkidir. Onlar Arap alfabesinin devamını savunmaktaydılar. Bunun sebebi ise o dönem Rusya Türklerinin de Arap alfabesini kullanıyor olmasıydı. 1926’da Bakü’deki I. Türkoloji Kongresi’nden sonra oradaki Türklerin Latin alfabesine geçmeleri sonucu Türkçülerin Latin alfabesinin kabulüyle ilgili tutumlarında belirgin bir farklılaşma meydana gelmişti. Artık onlarda Latin harflerinin kabul edilmesini hararetle savunmaya başladılar.³⁰⁷

Cumhuriyet döneminde alfabenin değiştirilmesine ilişkin ilk öneri 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde gündeme geldi. Buna en sert tepkiyi Kazım Karabekir verdi. Karabekir’e göre alfabe değişikliği üç önemli nedenden ötürü yapılmamalıydı: Birincisi, Türkleri İslam dünyasından ayrı düşürerek yalnızlaştıracak; ikincisi, Arap harflerinin artık Türk ırkına mal olduğu; üçüncüsü ise kütüphanelerimizi dolduran binlerce cilt eserlerimizin, tarihimizin, yazılarımızın bu alfabeyle yazılmış olması ve Latin alfabesine geçiş durumunda bunlardan istifade etmekten mahrum kalınacağına söz konusu olmasıydı.³⁰⁸ Aslında alfabe değişikliğine karşı çıkanların genel

³⁰⁵ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 216.

³⁰⁶ Lewis, B., *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 422. Sadoğlu, Münif Paşa’nın mezkur nedenlerden ötürü Latin alfabesini önerdiğini belirtmektedir. Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 216.

³⁰⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 220-221.

³⁰⁸ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.222.; Lewis, G., *a.g.e.*, s. 42.

gerekçeleri aşağı yukarı böyleydi. Daha sonra bu değişikliği eleştirenler de buna benzer argümanlar ileri sürmüşlerdir.

Akşam gazetesi 28 Mart 1926'da "Latin Harflerini Kabul Etmeli mi, Etmemeli mi?" başlıklı bir anket düzenlemişti. Ankete katılan aydınların büyük çoğunluğu Latin alfabesine geçişe karşı çıkıyordu.³⁰⁹

23 Mayıs 1928'de Bakanlar Kurulu kararıyla "lisanımızda Latin harflerinin suret ve imkan-ı tatbikini düşünmek üzere" Maarif Vekaleti bünyesinde bir Dil Encümeni'nin kurulması kararlaştırıldı.³¹⁰ Dil Encümeni'nin hazırladığı rapora göre, Latin alfabesi Türkçeye daha uygundu. Encümen bu amaçla yeni bir harf sistemini de oluşturmuştu.

Dil Encümeni'nin bu raporu resmi makamlarca onaylansa da daha yasallaşmadan adeta yasal bir durummuş gibi sunulmaya başlandı. Nitekim Atatürk 9 Ağustos 1928 tarihinde verdiği demeçte şöyle söylüyordu: "Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınızın asarına yakın zamanda bütün kainat şahit olacaktır. Buna kat'iyetle eminim."³¹¹ Atatürk, Sarayburnu söylevinden sonra yurt gezisine çıkarak, yeni alfabeyi bizzat kendisi halka tanıtmaya başlamış ve öğretmişti. Bütün bunlar yapılır iken daha alfabe değişikliği yasallaşmamıştı.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları açısından, Harf Devrimi'ni meşru kılan argüman şudur: Okuma ve yazmayı zorlaştıran Arap harfleri geri kalmışlığımızın ve cehaletimizin asıl kaynağıdır. Bunu takip eden ikinci görüş ise, Arap harflerinin Türkçenin fonetik yapısına uymadığıdır.³¹² Ancak olayın bundan ibaret bilinmesi eksik görünmektedir. Bu durum, yani Latin alfabesinin kabulü, Türk ulusçuluk

³⁰⁹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.223.

³¹⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.224.

³¹¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 272.

³¹² Demir, *a.g.e.*, s. XXVI.; Zürcher, *a.g.e.*, s. 278.; Lewis, B., *a.g.e.*, s. 421.

bilincini daha geniş bir İslami kimlik aleyhine yükselmesi anlamına geliyordu. Alfabe değişikliği, Türk toplumunda İslami geleneklerin tasfiyesi ve Batı Avrupa'nın kültürel değerlerinin yerleşmesi için yapılmış en önemli değişikliktir.³¹³ Geoffrey Lewis'in ifadesiyle "Alfabe değişikliğinin amacı Türkiye'nin İslami Doğu ile olan bağlarını koparmak, içteki ve Batı dünyasıyla iletişimi kolaylaştırmaktır."³¹⁴ Latin alfabesinin asıl amacının geçmişin gömülmesi ve unutulması; kısaca toplumun hafızasızlaştırılarak yeninin daha rahat empoze edilmesidir. Ayrıca Kuzey Türklerinin Latin alfabesini kabul etmeleri, Türkiye'deki bu duruma hem ayrı bir neden olmuş ve hem de, zaten olacağı kesin olan bu durumu, hızlandırmıştır.³¹⁵

Latin Alfabesi'nin yasal olarak kabulü 1353 sayılı kanun ile olmuştur. Söz konusu kanun TBMM'de kabul edildiği gün, 3 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayımlanmış ve yürürlüğe girmişti. Yeni alfabenin tam olarak yürürlüğe girebilmesi için Dil Encümeni'nin hazırladığı rapora göre, geçiş süreci daha uzun bir süre belirlenmesine rağmen, kanuna göre ise bu süre bir buçuk yıl idi. 1 Aralık 1928'den itibaren resmi ve özel her türlü levha, ilan, reklam, sinema yazısı, gazete ve mecmuanın yeni harflerle basılması zorunluluğu getirildi. Kamu kurumları, bankalar, şirketler ve dernekler ise 1 Ocak 1929'dan³¹⁶ itibaren her türlü Türkçe işlemlerini yeni harflerle yapacaklardı. Fakat halk tarafından bu kurumlara yapılacak müracaatlarda 1 Haziran 1929'a kadar müsaade edilecekti. 1 Haziran 1930 tarihi ise, resmi ve özel bütün işlemlerin yeni Türk harfleriyle yapılacağı kesin tarihi idi.³¹⁷

³¹³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 279.

³¹⁴ Lewis, G., *a.g.e.*, s. 35.

³¹⁵ Lewis, B., *a.g.e.*, s. 427-28.

³¹⁶ Cumhuriyet dönemindeki dil politikaları ile ilgili tartışmalar romanlara da yansımaktaydı. Alfabe değişikliğiyle ilgili Münnevver Ayaşlı, Pertev Bey'in Üç Kızı (1968) romanında "Bütün Türkiye, 1929 senesinde yazısından, lisanından, edebiyatından, an'anesinden, tarihinden kopmuş, kökünden kopmuştu... Harf inkılabı; koca Türk çınarını yıkmış, onu bir mantar gibi köksüz hale getirmişti. Kitabı Mukaddes, manevi keşmekeş ve felaket olarak Babil'deki lisan hercümercini anlatır, kimse kimseyi anlamayan bir belde; ana evladı, evlat anayı, sevgililer birbirlerini anlamıyorlar, ifade ve lisan anlaşılabilir hale gelirse haliyle zeka da felce uğruyor. İşte bu Babil Felaketi, misli başka bir yerde gösterilemeyecek keşmekeş, modern zamanlarda yalnız Türkiye'nin başına geldi." Sözleriyle yakınmıştı. A. Ömer Türkeş, "Milli Edebiyattan Milliyetçi Romanlara", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 816.

³¹⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 227.

Kanunun uygulanmasına çok dikkat ediliyordu. Uymayanlara idari birimler çeşitli müeyyideler uyguluyordu. Örneğin, 27 Aralık 1928’de İstanbul Belediyesi, tabelalarını yeni harflerle değiştirmedikleri için bazı dükkan sahiplerini cezalandırmıştı.³¹⁸ 11 Kasım 1928’de Bakanlar Kurulu, yeni alfabe kanununun TBMM’de kabul edilmesinden on gün sonra tüm halkı bu harflerle okur-yazar hale getirecek Millet Mektepleri Talimatnamesi’ni çıkarmıştı. Talimatname yaşları 16 ile 40 arasında değişen ve yeni harflerle okuma yazma bilmeyen tüm vatandaşların zorunlu eğitimini öngörüyordu. Fakat Talimatname, Millet Mektepleri’ne direnenlere bir yaptırım öngörmemişti. Bu boşluk bir yıl sonra Bakanlar Kurulu’nun mevcut yönetmelikte yaptığı değişiklikle dolduruldu. Buna göre devam etmeyenler dolaylı olarak seçilme ve çalışma hakkından men edildiği gibi, Vilayet İdare Heyetleri’nce takdir edilecek para cezasına da çarptırılabilirdi.³¹⁹

Alfabe değişikliğinde sonra, dilde aşırı sadeleştirme taraftarları, bazı nedenlerden dolayı öne çıkmışlardı. Birincisi, alfabe değişikliğinin başarısı, bu tür “resmi emir yoluyla devrim”in mümkün olduğu düşüncesini cesaretlendirmekteydi. İkincisi yeni harflerin özelliği dilde sadeleştirmeyi teşvik etmesiydi. Zira aslen Arapça ve Farsça olan birçok sözcük yeni harflerle yabancı, hatta anlaşılmaz görünüyordu.³²⁰

b. Türk Dil Kurumu

Cumhuriyet dönemi maddi dil planlaması sistematik olarak alfabe değişikliği ile başlamıştı. Alfabe değişikliğinden sonra da çalışmalarına devam eden Dil Encümeni’nin hedefi sözcükleri Türkçeleştirmekti. Dil Encümeni’nin yeterli kadar etkin olmaması lağvına sebep olmuştur. Onun yerine Dil Heyeti kurulmuştur. İlk işi, Türkçe sözlüğün düzenlenmesi için söz derleme çalışmalarına başlatmak olmuştur. Dil Heyeti’nin siyasal ağırlığı zamanla artmaktaydı. Ancak Dil Heyeti’nin üyeleri

³¹⁸ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 228.

³¹⁹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 230.

³²⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 280.

arasında görüş ayrılıklarının oluşmaya başlaması ve bütçedeki ödeneğin kesilmesiyle Dil Heyeti, Temmuz 1931’de faaliyetlerine son vermiştir.³²¹

Atatürk’e göre Türkçenin “yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması” için sistemli bir dil planlamasının yapılması gerekmektedir. Dil Heyeti ise mevcut haliyle bu ihtiyacı karşılayamıyordu. Bunun üzerine Atatürk, 11 Temmuz 1932’de Çankaya’ya Afet İnan, Akçuroğlu Yusuf, Samih Rifat, Sadri Maksudi, Hamid Zübeyr(Koşay), Hüseyin Namık(Orkun) ve Ruşen Eşref’i davet etti. Toplantı da “dil işleriyle ilgili bir cemiyet”in kurulmasını gündeme getirdi. Toplantıda oybirliğiyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla bir derneğin kurulmasına karar verildi. Hatta Cemiyet’in nizamnamesini de genel hatlarıyla Mustafa Kemal oluşturdu.³²² Hemen ertesi gün Dahiliye Vekaleti’ne yapılan başvuruda “Türk dili hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak maksadıyla ve merkezi Ankara’da Halkevi binasındaki dairede bulunan” dernek için izin isteniyordu. Başvurudan bir gün sonra verilen izinname ile Türk Dili Tetkik Cemiyeti resmen kurulmuş oldu.

Atatürk tarafından çizilen tüzük taslağında, Cemiyetin amacı “Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır bir yüksekliğe erdirmek” olarak belirtilmişti.³²³

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, isminden de anlaşıldığı gibi resmi statüsü dernek şeklindeydi. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes derneğe üye olabiliyordu. Cemiyetin, dernek şeklinde örgütlenmesinin nedeni, dilin siyasi elitlerden bağımsız tutulması için değildi. Zira Cemiyet’in ilk kuruluşundan TDK’ya uzanan süreçte örgüt tamamıyla siyasi elitler tarafından yönlendirilmiştir. I. Kurultay’da alınan kararlarda Cemiyetin onursal başkanı Milli Eğitim Bakanı’ydi.

26 Eylül 1932 tarihinde I. Türk Dil Kurultayı toplandı. İlk Kurultay’da birbirine muhalif görüşler sunuldu. Tebliğler sonunda Hasan Ali Yücel dile

³²¹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 232-233.

³²² Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 235.

³²³ Zeynep Korkmaz, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Türk Dili*, Sayı:682, Ekim-2008, s. 296.; Lewis, B., *a.g.e.*, s. 428.

müdahale edilmesinin gerekliliğini ve dil-düşünce-kültür ilişkisini şu şekilde ifade ediyordu:³²⁴ “dilimiz Türk olmadıkça düşünüşümüzün Türk olamayacağı, düşünüşümüz Türk olmadıkça da bir Türk kültürünün varlığına imkan bulunamayacağı canlı, özlü bir hakikat olarak ortaya konulmuştur.”

I. Kurultay’da kabul edilen nizamnameye göre; içinde Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi bulunan Halkevleri, Cemiyet’in dış örgütleri olarak kabul edildi. Halkevleri Öğreneği’nin 36. maddesine göre içinde Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi bulunan Halkevleri’nin en önemli görevlerinden biri halk arasında yaşayan Öztürkçe sözcüklerin derlenmesiydi.³²⁵ Ayrıca Halkevleri, Türk dilinin yaygınlaşması için yurt genelinde kurs seferberliği başlattı. Bu yolla dilin statü planlaması sürecinde de yardım etmiştir.

Dil Kurultayı sona ermeden, TDTC konferans kararlarını yürürlüğe koymak için bir eylem programı benimsedi. Bu program TDTC’ye aşağıdaki sorumlulukları yüklüyordu:

- a. Halk dilinde ve metinlerde halihazırında kullanılan Türkçe sözcük dağarcığının derlenmesi ve yayınlaması.
- b. (...) Türkçe köklerden, uyum içerisinde yeni kelimeler türetilmesi.
- c. Bu hakiki Türkçe kelimelerin, yabancı kökenli anlamdaşlarının yerini alması için önerilmesi ve yaygınlaştırılması (...)³²⁶

18 Ağustos 1934 tarihinde II. Türk Dili Kurultayı’nda devletin resmi kurumlarının kendi yayın ve duyurularının “öztürkçe” ile yapılması kararlaştırıldı. Bu toplantıda yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma konusunda ciddi atılımlar başlatıldı. Atatürk de bizzat buna öncülük etti. Nitekim Atatürk’ün 3 Ekim 1934’te İsveç Veliadı Gustav Adolf onuruna verilen yemekte yaptığı konuşma, adeta Türkçe köklerden yeni bir dil oluşturma çabasının göstergesiydi.³²⁷

³²⁴ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 239.

³²⁵ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 242.

³²⁶ Soner Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, s. 253.; Lewis, G., *a.g.e.*, s. 65.

³²⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 246.; Memleketi ziyarete gelen İsveç Veliadı Prens Gustav şerefine Çankaya köşkünde verilen ziyafette geçen konuşma: “Altes Ruayal; Bu gece, ulu konuklarımıza,

Türkçe köklerden üretilen yeni terimler ders kitaplarına da girmeye başladı. Yeni Türkçenin statü planlaması bu yolla daha da yaygınlaştı. Ayrıca mevcut mevzuatların Türkçeleştirilmesi konusu gündeme getirildi. 1944'te en yüksek kuruluş kanunu olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dili değiştirildi.

Zamanla TDK'nin maddi dil planlamasına ilişkin yaklaşımı değiştiği seziliyordu. Artık dil, yeni bir dünya görüşü oluşturma aracı değil; bilakis toplumsal yaşamın kendi iç dinamikleriyle oluşan zihniyetin somutlaşan bir ifadesiydi. Altıncı Dil Kurultayı'nda, I. Kurultay'da muhalefet eden Hüseyin Cahid Yalçın başkanlığa seçildi.

1936'da Üçüncü Dil Kurultayı'ndan sonra kurumun adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi. Kurumun politikası da “Devrimci bir anlayış ve bilimsel bir yöntemle sürekli olarak özleşme ve gelişme” sözleriyle tanımlanabilir.³²⁸ Aslında bu Kurultay Güneş-Dil Teorisi'nin ilanı niteliğindedir.

c. Güneş - Dil Teorisi

Ulusçular, dil unsurunu ulusal bütünlüğün temeli olarak görmektedirler. Ancak diller arasında da ayırım yapmaktadırlar. Fichte'ye göre, ancak ilksel saflığını yitirmemiş diller kültür taşıyıcısı ve dolayısıyla ulusal bütünlüğün bir aracı olabilme özelliğine sahiptirler.³²⁹ Bir ulusu ortak dille bir araya getirmeye çalışırken atılacak

Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duyduğum, tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttan, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız. İsveç-Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, önü, bu iki ulus, ünlü sanlı sözlerin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltırlıklı yönde göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir. Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anılanıyorlar: baysal utkusu. (...).” *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 320-321.

³²⁸ Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek-Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçi Çehresi 1925-1939*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 71.

³²⁹ Erözden, *a.g.e.*, s. 91.; Diğer dillere yönelik ise, tam aksine o dillerin ne kadar basit olduğu ifade edilir. Yani Türkçe ne kadar zengin ve özgün bir dil ise azınlık dilleri de o denli fakir ve karmaşık dillerdir. Anadolu'da Türkçeden başka dillerin kendilerine ait bir gramer ve kelime yapısının olmadığı, birçok dilin karışımı olduğu, kelimelerin çoğu Türkçeden alındığı iddiası öne sürülürdü. “Çerkezce diye bir dilden bahsedilemeyeceği” gibi “Ermenice, o bölgede asırlarca karışan çeşitli toplulukların dillerinin yekdiğeriyle karışımından oluşmuş bir halita” olduğu demeye getirilirdi.

ilk adımlardan biri de, o dilin ne denli kendine has ve yüce bir dil olduğunu ortaya koymaktır. İşte Güneş-Dil Teorisi de böyle bir felsefenin tezahürüdür.

Güneş-Dil Teorisi III. Dil Kurultayı'nda resmileşmiştir. Bu teori iki fikir üzerine oturuyordu. İlki, ilk ses ve kelimelerin başlangıç noktası olan güneş ile irtibat kurularak bunun Türkçedeki türevleri üzerinde duruluyordu. İkincisi, Türk dilinin Avrupa dillerinin kaynağı olarak ele alınarak, bütün dillerin Türkçeden doğduğunu.

Güneş-Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi'ni devam ettiriyordu. Atatürk tarafından geliştirilen karmaşık bir dizi iddiaya ve etimolojik sava dayanan Teori, başlıca tüm dünya dillerinin Türkçe kökenli olduğunu öne sürüyordu.³³⁰ Bu teori Türk Tarih Tezi ile desteklendi. Yani Güneş-Dil Teorisi, “Türk milletinin tarihini yeniden buluşu” olarak tanımlanan Tarih Tezine yaslanarak, bütün dillerin kaynağı olduğunu ispata çalışıyordu. Ersanlı'ya göre, “Türk Tarih Tezi”nin genel önermeleri ve ikinci kongrede aldığı bilimselci/pozitif bilimci tutum ile “Güneş-Dil Teorisi”nin dayandığı devamlılık, neolitik uygarlık ile laik Cumhuriyet'in kültür devrimi arasında kurulmaya çalışılan köprüden başka bir şey değildir.³³¹

Türkçenin tüm dillerin kaynağı olduğu iddiası, Türk dili ve ırkının devamlılığını kanıtlama, güneş-dil bağlantısı ise, güneşin ilkel toplumlarda tanrıtanıma gücünü esas alarak dil sorununu laik temelde çözümleme amacına yöneliktir. Nitekim Cumhuriyet'in önemli fikir adamlarından Şemsettin Günaltay, “Güneş-Dil Teorisiyle Türk dili İslam'ın boyunduruğundan kurtarmıştır” diyerek bu tezin amacını da dile getirmiştir.³³²

Süryanice de aslında “Arapça, Türkçe ve antik Siri dilinin karışımı” olduğu gösteriliyordu. En çok tartışılan Kürtçe ise kelimesiz olduğu şu şekilde ifade edilmekteydi: “... 8307 kelime vardır. Bu kelimeler sayısal olarak şöyle sıralanmaktadır. (...) Türkçe 3080, Arap 200, Farsî 1030, Kürtçe 300...”. Fuat Dündar, “Millî Ezber: Saf Türk – Karışık Öteki”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 900.; Nazan Maksudyan, bu politikanın sadece dille sınırlı olmadığını aslında Türk ırkının diğer ırklardan ne kadar üstün ve ari olduğuna dair bir zihniyetin dile yönelik uygulanan politikalara da yansımaları olduğunu ifade etmektedir. Maksudyan, *a.g.e.*, s.159-163.

³³⁰ Soner Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, s. 256.

³³¹ Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 808.

³³² Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s.29.

Güneş-Dil Teorisi'yle birlikte dil planlaması yeni bir boyut kazandı. Artık kelimelere karşılık bulmak yerine kelimelerin Türkçe kökenli olduğunu kanıtlama çalışması başlamıştır. Atatürk bile Arapça kökenli ikinci adının bir harfini değiştirerek Türkçe olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Arapça kökenli Kemal'i Eski Türkçe'de "büyük kale" anlamına geldiği ileri sürülen "Kamal"le resmen değiştirmiştir.³³³

Güneş-Dil Teorisinin, öztürkçeleştirme/özleştirme çalışmalarının girdiği çıkmazı aşmak için de ciddi bir işlev gördüğü ileri sürülmektedir.³³⁴ Mesela 1936'da üçüncü Türk Dil Kurultayında, Türk Dil Kurumu genel sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, Atatürk'ün de bulunduğu ortamda yaptığı konuşmada şunları ifade eder: "Güneş-Dil Teorisi, şimdiye kadar dilimize yabancı sayılan dillerdeki varlıkların Türk kaynağından geldiğini ispat etmekle ameli sahadaki dil çalışmalarımıza da büyük bir genişlik ve kolaylık vermiştir. Halkın bildiği, manasını anladığı kelimelerin yabancı dilden geliyor sanılarak feda edilmesi zarureti bu teoriyle ortadan kalkmış bulunuyor."³³⁵ Yani bu teoriyle birlikte özleştirme çabaları girmiş bulunduğu çıkmazdan nispeten nefes almıştı.

Güneş-Dil Teorisinin aşırı iddiaları 1940'lardan sonra terk edildi. Ancak bu teorinin çeşitli nedenlerden dolayı çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu teorinin izleri halen okul kitaplarında görülmektedir. Ayrıca bu teori, ulusal kimliğin inşası açısından Türk milliyetçiliğinin hangi tarihsel aşamalardan geçtiğini ve kavramsal dünyasının nerelere kadar uzanabildiğini göstermektedir.³³⁶

³³³ Çağaptay, "OtuZlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", s. 254. Lewis, Kemal yerine daha Türkçe olduğu iddia edilen Kamal'ın konması kısa sürdüğünü ve genel bir kullanıma erişmediğini ifade etmektedir. Ayrıca, son yıllarında Atatürk'ün isminin başında bulunan ve fazla Arapça olan "Mustafa"yı atıp, artık kullanmadığını ileri sürmektedir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 288.

³³⁴ Zürcher, *a.g.e.*, s. 281.

³³⁵ Ahmet B. Ercilasun, "Atatürk'ün Milliyetçilik ve Dil Anlayışı", *100. Yıl Atatürk Konferansları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara, s. 74. Güneş-Dil Teorisi ile özleştirme çalışmaları nispi bir yavaşlama yaşasa da devam etti. En nihayet 1945'te bizzat Anayasa "öz" Türkçeye çevrildiği zaman, nihai sembolik zaferine ulaştı. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 430.

³³⁶ M. Berk Balçık, "Milliyetçilik ve Dil Politikaları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cilt 4: Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s. 785.

Güneş-Dil Teorisine göre, bütün dillerin kaynağında bir dilin varlığı söz konusudur. Bu dil, hiç şüphesiz, Türkçedir. Bütün dillerin Türkçeden doğmuş olmasının mantıksal sonucu, yeryüzünde kökü Türkçe olmayan kelimenin bulunmamasıdır. Bu mantık sonucunda dilde özleştirme/öztürkçeleştirme çalışmaları ile güneş dil teorisi arasında bir paradoks söz konusu olmaktadır. Ancak Gökhan Demir'e göre Türk modernleşmesini genel bir uluslaşma projesi olarak değerlendirdiğimizde, Güneş-Dil Teorisinin ve öztürkçe arayışlarının, kendi içlerinde karşıt olduğunu kabul etmekle birlikte, yine de birbiriyle tutarlı olduğu söylenebilir.³³⁷

d. “Vatandaş Türkçe Konuş” Kampanyaları

Tek parti döneminde yayımlanan Azınlık Raporu'nda Türk milliyetçiliği ve onun araçları anlatılıyordu: “Tek dil konuşan; kültür ve ülke birliği ile birbirine bağlı bulunan yurttaşlardan mürekkep siyasi ve içtimai bir bütün meydana getirmek, yani vatan içinde anadili tek, ülküsü tek, birlik bir millet yaratmaktır.”³³⁸ Bu minvalde Türkçenin statü planlaması konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir hadise de “Vatandaş, Türkçe Konuş” kampanyasıdır. Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928'de yaptığı kongrede bu kampanyanın kararı alınmıştı. Kongre'de kabul edilen beyannamede geçen ifadeye göre, “Türkiye'de Türkçeden başka lisan konuşmak Türk hukukunu tanımamak” demektir. Bu kararı hemen uygulamaya geçirmek isteyen Talebe Cemiyeti yetkililerden izin alarak “Türk Vatanında Yalnız Türkçe Konuşulmalıdır” ve “Vatandaş, Türkçe Konuş” yazılı pankartları vapur, tramvay ve toplu taşıma araçlarına asmıştı. Kampanya öncelikle gayrimüslimlere bir tepki olarak başlamıştı, ancak zamanla hedef kitlesini genişletmiş ve şiddetini artırmıştı.³³⁹ Kampanyayla hem gayrimüslimler hem de

³³⁷ Demir, *a.g.e.*, s. XXXIX.

³³⁸ Rıdvan Akar, “Bir Resmi Metin'den Planlı Türkleştirme Dönemi”, *Birikim*, sayı 110, Haziran 1998, s. 70.

³³⁹ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 29.

anadili Türkçe olmayan Müslümanlar kamuya açık alanlarda Türkçe konuşmaya zorlandılar. Bu kampanya Ocak ayında başladı ve Nisan ayında da yavaş yavaş hızını kaybetmeye başlamakla birlikte, zaman zaman canlandırılmaya çalışıldı. Kampanya'nın, azınlıkları tedirgin etmesi ve zor durumlarla karşı karşıya bırakmış olması bir gerçektir. Ancak onlara Türkçeyi benimsetme konusunda, kampanya pek başarılı olduğu söylenemez.³⁴⁰

1928 Ocak'ında başlatılan ancak daha sonra zayıflayan bu kampanya, 1933-34 yıllarında tekrar ivme kazandı. Yukarıda değinildiği gibi bu sefer de, asıl hedef gayrimüslimler olmakla birlikte, bununla sınırlı kalmadı diğer etnik gruplarda bundan nasibini aldılar. “Türkçe Konuş” kampanyasının etkileri, Türkçe konuşmayan Müslümanlar arasında da hissedildi. 1934 tarihli İngiliz diplomatik yazışmaları, Türkçe konuşmadıkları gerekçesiyle Arapların, Çerkezlerin, Girit Müslümanlarının ve Kürtlerin de hedef alındığından söz ediyordu.³⁴¹ Mersin’de, Türkçe konuşmayanlara yöneltilen antipati öyle güçlüydü ki 1934 Temmuzunda yapılan bir Halkevi toplantısına katılan bazı gençler Türkçe konuşmayanların “dövülmesini ve yalnızca Türkçe konuşmaya zorlanmasını” talep etmişlerdi.³⁴²

Kamuya açık alanlarda Türkçenin tek dil olarak yaygınlaştırılma çabaları sözde kalmamış, kimi yerel yönetimlerde ve parlamentoda resmi girişimlerde bulunulmuştur. Mayıs 1929’da İstanbul Belediyesi, Türkçeden başka bir dille müşteri çağıran seyyar satıcıların, satış yapmalarını yasaklayan bir karar almıştı. Benzer şekilde İzmir Belediyesi, Mart 1933’te Türkçe kullanmayan seyyar satıcıların cezalandırılması için zabıtalara talimat vermişti.³⁴³

Ocak 1938’de Manisa milletvekili Sabri Toprak, TBMM’ye Türkiye’de Türkçeden başka bir dil konuşanların cezalandırılması yönünde bir yasa önerisinde bulunmuştu. Öneriye göre, umuma açık yerlerde bütün vatandaşların Türkçe

³⁴⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

³⁴¹ Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, s. 260.

³⁴² Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, s. 260.

³⁴³ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 286.

konuşması gerekiyordu. Buna aykırı davrananlara hem hapis, hem de para cezası uygulanacaktı. Ayrıca, Türkçe bilmeyenlerin, bir yıl içinde Türkçe öğrenmemeleri halinde T.C. vatandaşlığından çıkarılmaları isteniyordu. Bu teklif, Genel Kurul'a gelmeden Komisyonlarda reddedilmişti.³⁴⁴

Bu kampanyaların Türkçe konuşmayan Müslümanlar üzerinde de etkisi ciddi olmuştur. Ancak bu kampanyalardan önce, Kürtçeyi yasaklayıcı kanunlar çıkarılmıştı. 25 Eylül 1925 tarihinde hazırlanan Şark Islahat Raporu'nun 13. maddesi Kürtçe konuşma yasağını sokağa taşıyordu:

“Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan berveçh-i ati Malatya, Elaziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tacziye edilirler.”³⁴⁵

Uygulamada, çok dillilik yasaklanmıştı, Türkçeden farklı bir dille konuşanların para ve hapis cezaları ile cezalandırılmaları gerektiği üzerinde ısrarla durulmuştu. Milletvekilliği (TİP) yapmış Tarık Ziya Ekinci yaşadığı olayı şöyle anlatmaktadır:

Kürtçe konuşmak yasaklandı. Bizim oturduğumuz Karahasan Mahallesi'ne yakın “Göm”ler vardı... Bu gömlerden köylüler ufak tefek şeyler getirir satarlardı... Bir kelime Kürtçe konuştuğunda, tam 5 kuruş ceza kesilirdi. Zaten bir yük odun da 5 kuruştur... Ben de derdimizi anlatacak kadar Türkçeyi okulda öğrenmiştim. Bunlar eşyalarını satmaya geldikleri zaman babam hemen beni çağırır, “Oğlum git bunlarla, onlara ‘Türkçe yardım et!’ derdi... Yaşadığım olay bu.”³⁴⁶

³⁴⁴ Akar, *a.g.e.*, s. 70-71. “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası, tek dil konuşan ulus inşa etme projesinin en ‘hamasi’ örneğiydi. Dönemin Antalya milletvekili Rasih Kaplam Mecliste yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “Bazı unsurlar pek arsızca Türk milletinin diline hürmet etmiyorlar. Evlerinde istedikleri dili konuşabilirler. Fakat umumi yerlerde... bir kısım Türk vatandaşının konuştuğu Türkçe değildir. Ey vatandaş, eğer Türk vatandaşı isen Türk diline saygı göster. Karşıdaki Türkleri de rencide etme.” Akar, *a.g.e.*, s. 71.

³⁴⁵ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri-Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*, Özge Yayınları, Ankara, 1993, s. 485.

³⁴⁶ Çiçek, *a.g.e.*, s. 16. Hiç şüphesiz bu tutum, yukarıda aktarıldığı gibi sadece bir dile yönelik değildi. Resmi dil olan Türkçe dışındaki bütün dillere karşı devletin davranış şekli aynıydı. Ali İhsan Akmaz, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, Türkçenin resmi dil olmasının yanında, Lazca gibi

e. İskan Kanunu, Soyadı Kanunu, İbadet Dili'nin Türkçeleştirilmesi

Türkçenin yaygınlaştırılması, diğer dillerin kullanım dışı bırakılmasını gerektiriyordu. Ancak Türkçe konuşmayan unsurlar Türkçe ile ilişkiye geçemedikleri sürece, diğer dilleri kullanım dışı bırakmak sadece yasalarla mümkün olmuyordu. Dolayısıyla Türkçe ile iletişimin sağlanması şarttı. 1934 tarihli ve 2510 sayılı *İskan Kanunu*, göç ve nüfusla ilgili olduğu kadar, tek dilli bir toplum yaratmayı da amaçlıyordu.³⁴⁷ Kanunun amacı şöyle tarif edilmekteydi: “Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır.”³⁴⁸ Nitekim İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kanunun mecliste müzakeresi sırasında yaptığı konuşmada bunu açıkça dile getirmişti: “Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır.”³⁴⁹ Benzer şekilde Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Uluğ da, “Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan (İskan Kanunu), inkılabın ana kanunlarından bir belli başlısı olmak mümtazlığındandır.” ifadesinde bulunmuştur.³⁵⁰

İskan Kanunu'nun 2. maddesinde iskan bölgeleri tarif edilmiştir:

“Dahiliye Vekilliği'nce yapılıp, icra vekilleri heyetince tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskan mıntıkları bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır. 1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü (yoğunlaşması) istenilen yerlerdir. 2

yerel dillerin varlıklarını sürdürmelerini engellemek için (güya uluslaşmaya engel teşkil edeceklermiş) konuşulmaları dahi yasaklanmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Lazcanın konuşulduğu bölgelerde “Kızılay Kolu” gibi eğitsel kolların yanında “Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolları” da oluşturuldu. Lazca konuşanlara belediyeler bile ceza kesme yetkisine sahiptiler. Ali İhsan Aksamaz, “Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s.924.

³⁴⁷ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴⁸ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, 4. Dönem, Cilt: 23-24, s. 8.

³⁴⁹ Ayşe Hür, “1934 İskan Kanunu ve Kürtler”, *Taraf*, 07.08.2011.

³⁵⁰ Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, çev: Özgür Bircan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 141.

numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerlerdir. 3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskan ve ikamete yasak edilen yerlerdir.”

Ayşe Hür’e göre, buradaki “temsil” terimi günümüzdeki “asimilasyon” kelimesine denk geliyordu. Latince “benzer” anlamına gelen “similis” kökeninden gelen asimilasyon, sosyolojide “çoğunluk veya iktidar sahibinin baskısıyla, farklılık gösteren grupların, bunların kültür birikimleri ve kimliklerinin baskın yapı içerisinde eriyerek yok olması/edilmesi” anlamına gelmektedir. Temsil ise Arapça’da “benzetme, bir şeyin aynını yapma” anlamına gelen “misl” kökünden gelir.³⁵¹

İskan Kanununun 13. maddesine göre: “Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskanları mecburidir.” Bu kanunun mantığı Tek Parti döneminde yayımlanan Azınlık Raporunda, birlik bir ulus inşası için atılacak en önemli adımın temsil yani asimilasyon politikası olduğu şöyle anlatılmaktaydı:³⁵² “a) Temsil (asimile) edilmesi istenilen milletin coğrafyasının parçalanması ve bu suretle topluluğunun bozulması. İktisaden tabi hale getirilmesi. Kendi kültürünün temsil edeceği kavim arasında geniş bir şekilde yayılması. Topluluğu bozulmuş ve iktisaden tabi hale getirilmiş içtimai hüviyeti yaklaştırılmış olan herhangi bir azlıkla sıhriyetler (evlenme yoluyla akrabalıklar) tesisi. Temsil sahasında tatbik edilecek kanunların şiddetli zararı olmamakla beraber, tatbikatta adaletin mutlak bir şart olduğunun göz önünde tutulması. Bu suretle tenesül eden kavmin milletin fertlerine hakça olduğu

³⁵¹Hür, “1934 İskan Kanunu ve Kürtler” ; Yeğen, Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan cebri veya “normal” bu asimilasyon politikalarının zamanla yerlerini inkar politikasına terk ettiğini, Kürtleri örnekleyerek ifade etmektedir. Artık Kürtleri Türk olmaya “davet etmenin” gereği kalmayacaktır. Otuzlu yıllarda halleşilen etnik Türkçülük, Kürtlerin kavmi varlığını inkar etmeye gitti. Bu akım doksanlara kadar devam etti. Ancak doksanlardan sonra inkar yerini düşmanlığa bırakmaktaydı, Bora ve Can’ın ifadesiyle “Kürt Kimliğinin inkarından, düşmanlaştırıcı bir ikrara” geçiş yapılmaktaydı. Yeğen, “Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu”, s. 884-890.

³⁵² Akar, *a.g.e.*, s. 71-72.

gibi şerefçe de eşitlik tanınması. Bütün bu esasların kolayca tatbiki için temsil etmek isteyen temsil edilmek istenilene saygı ve sevgi telkin etmesi.”

2510 sayılı İskan Kanunu, 2006’da kabul edilen 5543 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2471 Sayılı Soyadı Kanunu: Soyadı Kanunundan önce, çeşitli dergi ve gazetelerde kişi ve yer adlarının değiştirilerek, Türkçeleştirilmesi konusunda adeta kampanyalar düzenlenmişti. 2471 Sayılı Soyadı Kanunu, 21 Haziran 1934 tarihinde TBMM tarafından kabul edildi. Kanunun ilk maddesine göre “Her Türk, öz adından başka soyadını da taşımaya mecbur” tutuluyordu. Aile reisleri tarafından alınacak soyadları (madde 3) “yabancı ırk ve millet isimleri”nden olmamalıydı. Bu sınırlama, Bakanlar Kurulu’nun 24 Aralık 1934 tarihinde çıkarmış olduğu Soyadı Tüzüğü’nde “Yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır” geçen ifadesiyle daha belirgin bir hal almıştı.³⁵³

Soyadı Kanunu, Türk olmayanların asimilasyonu için yeni bir araçtı. Vatandaşları, Türklüklerinin görülebilmesi için Türkçe soyadlarını almaya zorlayan kanun yürürlüğe girer girmez insanlar soyadlarını kaydettirmeye başladılar. Kayıt daireleri Türkçe olmayan veya Türkçe duyulmayan soyadlarına izin vermiyordu. Bu durumu düzeltilmesi maksadıyla hükümet tarafından 20 Aralık 1934’te çıkarılan Soyadı Nizamnamesi, “yan, of, ev, viç, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin” ile biten kelimelerin kaydettirilmesini yasaklıyordu.³⁵⁴ Dolayısıyla Ermenice, Bulgarca, Makedonca, Boşnakça gibi dillerden adların kaydettirilmesi imkansız hale geldi. Kanun bütün vatandaşların Türkçe soyad alınmasını söylüyordu. Hatta birçok Yahudi yalnızca soyadlarını değil, aynı zamanda önadlarını da değiştirmek zorunda kaldı.³⁵⁵ Bu durum Kürtlerde daha da ilginç bir şekilde tecelli etti. Özellikle “öztürk, şentürk, hastürk” gibi soyadları verildi.

³⁵³ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 256.

³⁵⁴ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 31.

³⁵⁵ Çağaptay, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, s. 99.

Balçık'a göre: "Bu kanunla (soyadı kanunu) isimlerde Türkçeden başka isimlerin kullanılması yasaklandı. Bu Türkleştirme politikası Rumca, Kürtçe ve Ermenice olan yerleşim yerlerinin isimlerinin Türkçeleştirilmesi ile devam etti."³⁵⁶

Yabancı dillerden gelen yer adlarının Türkçeleştirilmesi ilk olarak İttihat ve Terakki döneminde 1913 tarihli Muhacir Nizamnamesi vesilesiyle gündeme gelmişti. 5 Ocak 1916 tarihinde Enver Paşa tarafından askeri kıtalara gönderilen bir talimatnameye göre Ermenice, Bulgarca, Rumca gibi dillerle anılan yer isimlerinin "Türkçeye tahvili" isteniyordu. Daha sonra, 15 Haziran 1916 tarihinde gönderilen ikinci bir talimatnameyle bir önceki talimatnamenin uygulanması durdurulsa da, bu kısa süre içerisinde çok sayıda yer ismi Türkçeleştirildi.³⁵⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bir kısım yerlerin ismi değiştirilmişti. 28 Ocak 1928 tarihinde İzmit'in adı Kocaeli, 29 Aralık 1924'te Kırkkilise'nin adı Kırklareli ve 25 Haziran 1927'de de Bozok'un adı Yozgat şeklinde çevrilmiştir. 1925 yılında Artvin'de büyük kısmı Gürcüce olan yerleşme adları Meclis-i Umumiyye-i Vilayet (İl Genel Meclisi) kararıyla bütünüyle değiştirildi. 3. Türk Dil Kurultayı'nda, TDK'nin genel sekreterinin verdiği bilgiye göre 1934-1936 yılları arasında Halkevleri ülke genelinde toplam 843 köye öztürkçe ad vermişlerdi.

Ad değiştirme işlemleri resmi hüviyete, İçişleri Bakanlığının 1940 yılı sonlarında hazırlamış olduğu 8589 sayılı genelge ile kavuşmuştu. Genelgeye göre "yabancı dil ve kökenlerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi" gerekmekteydi. Adı geçen genelgenin ardından valilikler tarafından "yabancı" dil ve kökenlerden gelen yer adlarına ilişkin dosyalar hazırlanarak, İçişleri Bakanlığına gönderdi. Ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle bu çalışma, uzun süre aksadı. Nihayet 1949 yılında 5442 sayılı İl İdare Kanunu ile yer değiştirme adları yasal dayanağa kavuştu.³⁵⁸

³⁵⁶ Balçık, *a.g.e.*, s. 785.

³⁵⁷ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 258.

³⁵⁸ Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, sayı 2,2000, s. 27.; Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 32.; 5442 sayılı yasanın

İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi: İbadet dilinin Türkçeleştirilmesine ilişkin düşünceler, Tanzimat dönemine kadar geri götürülebilir. Meşrutiyet döneminde de bir kısım ibadetlerin Türkçe yapılabileceğini savunanlar olmuştur. Nihayet Cumhuriyet’le beraber, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi siyasal bir destek bulmuştur. Ulus inşa sürecinde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi önemli bir yer almaktadır.

Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik işaretler vermişti. 1 Mart 1922’de yaptığı konuşmada hutbelerin Türkçeleştirilmesine ilişkin vurgularda bulunuyordu: “(...) Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla ehli İslamın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.(...)”³⁵⁹ Benzer şekilde 7 Şubat 1923’te Balıkesir Paşa Camii minberinde cemaate yaptığı konuşmada da hutbenin halkın anlayabileceği dilde yapılmasının gerektiğini vurgulamıştı.

1927’de Diyanet İşleri Reisliği, Ahmed Hamdi Akseki’ye içinde elli bir hutbenin yer aldığı Türkçe Hutbe adıyla bir kitap hazırlatmış ve 1927’den itibaren bütün camilerde hutbe Türkçe okunmaya başlamıştı. 1932 yılında, hutbelere sonra ezan metni Türkçeleştirilmeye çalışıldı. Türkçe ezan metni ilk olarak 30 Ocak 1932 ikindi vakti Fatih Camii’nde Hafız Rıfat tarafından okundu. “Tanrı uludur!” diye başlayan yeni ezan Kadir Gecesi Ayasofya Camii’nde tekrarlandı.³⁶⁰

Türkçe ezan, önemli bir tepki ile karşılaştı. 1933’te Bursa Ulu cami önünde toplanan bir grup önce Türkçe ezanı protesto etmiş, ardından da Evkaf Müdürlüğü’ne yürümüştü. Olayların büyümesi üzerine Atatürk, 5 Şubat’ta Bursa’ya gelmişti. Olayda elebaşı durumundakiler tutuklanmıştı. 6 Şubat’ta Atatürk Anadolu Ajansı’na olayla ilgili beyanat vermiş: “Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat’i

1.maddesi şöyle düzenlenmişti: “Adları Türkçe olmayan veya anlamı olmayan köy adları Daimi İl Meclisi’nin görüşü alındıktan sonra, mümkün olan en kısa zamanda değiştirilecektir.”

³⁵⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, s. 247.

³⁶⁰ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 273.

olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin milli dili ve benliği bütün hayatında hakim ve esastır.³⁶¹

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi ezan ve kametle sınırlı kaldı. Türkçe ezan uygulamasını koruyacak herhangi bir yasa olmamasına rağmen, uygulama bu haliyle 16 Haziran 1950'ye kadar devam etti.

2.2. 1950-1980 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçenin statü planlaması (doğal olarak diğer dillerin statüsü) ile ilgili olarak uygulanan dil politikalarında daha sonraki yıllarda herhangi bir değişiklik olmasa da, maddi planlaması ile ilgili politikalarda zamanla değişiklikler olmuştur.

Yılmaz Bingöl, Türkiye'deki maddi dil politikasının şekillenmesinde birbirinden bağımsız hareket eden Kemalist, Türkçü ve İslamcı, üç elit grubunu; modernistler ve gelenekçiler diye ayırmaktadır. Ona göre, Türkiye'de maddi dil politikalarının ortaya konulmasında, şekillenmesinde ve bu konuda siyasal davranışların belirlenmesinde, aslında Türk Devletinin rasyonel çıkarları değil, bu farklı elit gruplarının norm ve kimlik algılamaları etkili olmuştur.³⁶² Tek parti döneminde dil politikalarında etkili olan grup modernist Kemalistlerdi. Dili özleştirme hareketi 1945'te genişleyen politik özgürlük sayesinde açıkça muhalefet edilebilir hale gelmişti.

Demokrat Parti, kendi döneminde modernist dil reformuna karşı çıkarak, gelenekçi dil politikalarını benimsemiş ve bu politikaları savunanlara destek vermişti. Öz Türkçecilik hareketi, DP iktidarı döneminde herhangi bir resmi destek görmediği gibi, ciddi bir şekilde kösteklenir olmuştu. DP bu amaçla bir dizi çalışmada da bulunmuştu.

³⁶¹ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

³⁶² Yılmaz Bingöl, "Kimlik Tartışmaları Bağlamında Türk Dil Politikası", *AÜSBFD*, Sayı 59-1, Ankara, 2004, s. 30.

DP'nin 1950 seçim zaferinden sonra, dil politikalarıyla ilgili ilk icraatlarından biri, TDK'nin statüsünü ve iktidarla ilişkisini değiştirmek oldu. 1950 öncesi TDK, CHP ile yakın ilişki içinde yarı-resmi özerkliğin avantajlarından sonuna kadar faydalanırdı. 1950 öncesi TDK tüzüğüne göre Milli Eğitim Bakanı, Kurum'un "Tabii Başkanı" ve İsmet İnönü de "Koruyucu Başkan" sıfatlarıyla Kurum'a her türlü destek ve müdahale hakkına sahiptiler. Demokrat Parti hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, 22 Ekim 1950'de topladığı ve kendi başkanlık ettiği TDK yönetim kurulu toplantısında Kurum'dan, yukarıda bahsi geçen maddelerin tüzüğünden çıkarılmasını ister. Bundan olacak ki, Kurum üyeleri 8 Şubat 1951'de ilgili maddeleri tüzükten çıkardılar.³⁶³ Bu maddelerin çıkarılmasıyla kurum prestijini yitirerek sıradan bir kurum halini aldı.

Demokrat Parti'nin modernist öztürkçecilik hareketini sekteye uğratmak için başvurduğu yollardan bir tanesi de bakanlık isimlerini, öztürkçe kelimelerden eski Türkçe kelimelere dönüştürmek oldu. Ayrıca dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, tüm konuşma ve demeçlerinde kendisinin ve hükümetinin, dilin özleştirme değil sadeleştirme taraftarı olduğunu ve okul kitaplarının "gereksiz" öztürkçe kelimelerden temizlenmesi gerektiğini açıkça ifade etti.³⁶⁴ Ayrıca bu politikalarına uygun başka bir değişiklikte Anayasa dilinde yapılır. 1945 yılında yeni Anayasa'ya tercüme edilen eski Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 24 Temmuz 1952 tarihinde tekrar eski dilinin aynen korunması benimsenmişti.³⁶⁵

1960 Darbesi ile, TDK tekrar önem kazandı ve öztürkçe kullanımını teşvik eden genelgeler yayımlandı. 1961'de kurulan Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, dil reformu karşıtlarını bünyesinde topladı. Kurum, dil reformunun kuşaklararası iletişimi koparması, dil planlamasının yetkin olmayan kişilerce yapılması gibi nedenlerle dilde reformcuları eleştiriyordu. Artık iktidar sahibi olan grubun fikriyatına göre dile müdahale ve dili dönüştürme çabaları hız kazandı ya da

³⁶³ Bingöl, *a.g.e.*, s. 42.

³⁶⁴ Bingöl, *a.g.e.*, s. 44.

³⁶⁵ Bingöl, *a.g.e.*, s. 44.

engellendi. Örneğin Adalet Partisi iktidarı döneminde dilde özleşme çalışmaları engellendi, Milli Cephe iktidarı sırasında bazı kurumlarda öztürkçenin kullanılması yasaklandı. 1977’de CHP iktidarında ise durum tekrar tersine döndü.³⁶⁶

Dilin maddi planlamasındaki bu değişiklikler veya gel-gitler olmasına rağmen, dilin statü planlaması ile ilgili Cumhuriyet’in kuruluş dönemindeki dil politikaları Cumhuriyet tarihi boyunca sürdürüldü. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki anlayış çok derinlere kök salmıştı. Daha sonraki yıllarda gelenler de seleflerinin politikalarını sürdürmüşlerdi. Ancak halefler, konjonktüre göre bu politikaları daha da sertleştirerek veya yumuşatarak devam ettirmişlerdi. Kısaca, dil politikaları daha sonraki dönemlerde de esas itibarıyla bir değişikliğe uğramamış ve bazen daha ileriye de götürüldüğü olmuştur.

Yer isimlerinin değiştirilmesine yönelik en büyük adım nispeten “liberal” politikalar izleyen Demokrat Parti döneminde atıldı.³⁶⁷ 1957’de bir “Ad Değiştirme İhtisas Kurulu” kuruldu. Bu kurulun çalışmaları bazı kesintiler olmakla beraber, 1978 yılına kadar devam etti. 1978’de “tarihi değeri olan yer adlarının da değiştirildiği” gerekçesiyle kurulun görevine son verildi. Kurul çalıştığı dönem içerisinde 75 bin yer ismi inceledi ve bunlardan 28 bin kadarının ismini değiştirdi. Kurul beş yıllık aradan sonra 1983 yılında bir yönetmelik uyarınca tekrar çalışmalarına başladı ve bu dönem içerisinde de 280 tane köy ismi değiştirildi.³⁶⁸ Yer adlarının değiştirilmesi, çok boyutlu ele alınması gereken bir konudur. Ancak bu çalışma için önemi, dil politikası açısındandır. Yukarıda da değinildiği gibi bu değişikliklerin temel amacı, Türkçe olmayan adların Türkçeleştirilmesi ve böylelikle Türkçe dışındaki bütün dillerin hayatın her alanından silinmesi ve Türkçenin de mutlak hakim olmasını sağlamaktır. Bu değiştirmeler esnasında prensip olarak, yeni isimler belirlenirken, eski isimleri hiçbir şekilde çağrıştırmayacaktı,³⁶⁹ ki böylelikle

³⁶⁶ Balçık, *a.g.e.*, s. 786.

³⁶⁷ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 32.

³⁶⁸ Tunçel, *a.g.e.*, s. 27.

³⁶⁹ Tunçel, *a.g.e.*, s. 29.

yetiŖecek yeni nesiller her Ŗeyleriyle Türkçenin hakimiyetine girebilsinler. Burada önemli diğer bir nokta da toplumsal hafıza meselesidir. Devlet uyguladığı dil politikalarıyla toplumsal hafızayı silerek, vesayet kurmaya alıŖmaktadır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ıkarılan 1961 Anayasası da devletin resmi dili konusunda bir deđiŖiklik yapmamıŖtır. 1961 Anayasasının resmi dili düzenleyen üçüncü maddesi ‘‘Türkiye Devleti, lkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmi Dil Türkçe’dir. BaŖkent Ankara’dır’’ Ŗeklinde dzenlenmiŖti. Bu dönemde de resmi dil olan Türkçe dıŖındaki dillerin herhangi bir yerde kullanılmasının yasal bir güvencesi yok idi.

VatandaŖlara, 1965’e kadar seçim dönemlerinde anadili sorusu sorulmaktaydı. Ancak 1970 seçiminde sorulmadı. O dönemki seçimlerde sorulan anadili sorusuna vatandaŖların vermiŖ olduğu cevapların tablosu aŖađıdaki Ŗekildedir.³⁷⁰

³⁷⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletiŖim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1563’den aktaran: Bilmez, *a.g.e.*, s. 48.

Türkiye'de Anadili Dağılımı								
Anadiller	Sayım Yılları							
	1927	1935	1940*	1945**	1950	1955	1960	1965***
Abazaca		10.099		8.585	17.200	13.740	4.689	4.563
		0006		0005	0008	0006	0000	0001
Arapça	134.273	153.687		235.668	269.038	300.583	347.690	365.340
	0098	0095		0123	0128	0125	0125	0116
Arnavutça	21.774	22.754		12.663	16.079	10.893	12.570	12.832
	0016	0014		0007	0008	0005	0005	0004
Boşnakça		24.613		13.260	24.013	11.844	14.570	17.627
		0015		0007	0011	0005	0005	0006
Çerkesçe	95.901	91.972		66.681	75.837	79.837	63.137	58.339
	0070	0057		0035	0036	0033	0023	0019
Çingenece		7.855		4.283				
		0005		0002				
Ermenice	64.745	57.599	38.000	3.396	52.776	56.242	52.756	33.094
	0047	0036	0021	0002	0025	0023	0019	0011
Gürcüce		57.325		39.870	72.604	51.982	32.944	34.330
		0025		0021	0035	0020	0012	0011
Kürtçe	1.184.446	1.480.246	1.020.00	1.469.570	1.854.569	1.679.265	1.847.674	2.219.589****
	0868	0916	0572	0782	0885	0698	0666	0707
Lazca		63.253		46.979	70.423	30.566	21.703	26.007
		0039		0025	0034	0013	0008	0008
Pomakça		32.661		13.026	36.612	16.163	24.098	23.138
		0020		0007	0017	0007	0009	0007
Rumca	119.822	108.727	81.000	9.899	89.472	79.691	65.139	48.096
	0088	0067	0045	0005	0043	0033	0023	0013
Tatarca	11.465	15.615		10.037				
	0008	0010		0006				
Yahudice	68.900	42.607	46.000	602	35.786	32.975	19.399	9.981
	0050	0026	0026	0000	0017	0014	0007	0003
Türkçe	11.777.810	13.899.073	16.079.000	16.546.681	18.254.851	21.622.292	25.172.555	28.289.680
	8630	8602	9023	8806	8715	8983	9070	9011
Başka Diller								
Genel Toplam	13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.970.174	20.947.188	24.064.763	27.754.820	31.391.421
* %2.5 örnekleme sonuçları								
** Savaş nedeniyle bazı yanlış bildirimler yapılmış olmalı								
*** 1970 sayımında anadil sorulmamıştır.								
**** Bu sayımda Zazaca Türkçe'den ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir. Sayısal değeri 150.644, toplam içindeki onbinde oranı 0048'dir. Eski sayımlarda yapıldığı gibi, bunları toplarsak, Kürtçe: 2.371.23'e ulaşır, onbinde oranı da 0755'e çıkar								
Not: Her sayısal değer altındaki dört haneli sayı, söz konusu dil grubunun, o nüfus sayımının genel toplamı içindeki onbinde payını göstermektedir.								

Bu tür alanlarda dilsel istatistikler, bir sayımdan ötekine büyük farklılıklar göstermektedir. Tabloya bakıldığında da bu durum görülmektedir. Bundan hareketle bu durum nüfus sayımlarını, dille ilgili bilgiler açısından güvenilir kaynaklar haline getirmektedir. Zira kişiler dil bilgilerini politik atmosferin şekline göre işaretleyebilmektedirler. Ayrıca kişi çok dilli olduğu durumda da tercihini farklı bir dilden yana yapmış olabilir. Ancak yine de tabloya bakıldığında da anlaşılıyor ki Türkiye’de her zaman Türkçeden sonra en çok konuşulan dil Kürtçe olmuştur. Bütün dillere yönelik uygulanan asimilasyon politikasının en önemli hedeflerinden biri Kürtçe olmuştur. Sözlükler, kavramların yaşanılan dönemde nasıl algılandığını görmek açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Türk Dil Kurumu’nun farklı tarihlerde yayımladığı sözlüklerde Kürt ve Kürtçe sözcükleri ile ilgili şu açıklamalar bulunmaktadır: 1959 ve 1960 yıllarında yayımlanan TDK sözlüklerinde Kürt sözcüğü için “çoğu dillerini değiştirmiş Türklerden ibaret olup bozuk bir Farsça ile konuşan ve Türkiye, Irak ve İran’da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse” açıklaması yapılmıştır; Kürtçe için ise “Kürt dili” açıklaması yapılmıştır. 1974 yılında da benzer bir açıklama yapılmıştır.³⁷¹ Ancak 1988 yılında yayımlanan sözlükte Kürtçe sözcüğüne hiç yer verilmemiştir. Bunun nedeni ise yasal olarak yasaklı dillerin bulunmasıydı. Türkiye’de, Türkçe dışındaki dillere yönelik uygulanan dil politikaları Kürtçe konuşan dil topluluğunun kalabalık olmasından ötürü Kürtçeye yönelik tutumu üzerinden kendini yansıtmıştır. Özellikle 1980 sonrasında çıkan bir yasa ile bu tutum daha da aleni bir hal almıştır.

2.3. 1980 ve Sonrası

12 Eylül darbesinin oluşturduğu siyasi atmosfer dil politikalarını da etkilemiştir. Darbenin Türkçenin maddi planlaması ile statü planlamasına etkisi farklı olmuştur. Darbe, statü planlaması üzerine Cumhuriyetin ilk yıllarından beri

³⁷¹ Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmaları*, Sayı: 2(2), 2005, 69.

uygulanan politikalarda herhangi bir değişiklik yapmadığı gibi, yasakçı politikaları daha da sertleştirmiştir. Darbe, dilin maddi planlaması üzerine cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan özleştirme çalışmalarının aleyhine olmuştur.

12 Eylül 1980 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasının doğurduğu siyasi ortam ve bu ortamın dil politikalarına etkisi, bundan önceki iki askeri müdahalenin aksine, gelenekçilerin lehine oldu.³⁷² 12 Eylül rejiminin uyguladığı dil politikaları, modernistlerin yıllardan beri sürdürdükleri özleştirme çalışmalarını adeta geri dönülemez bir şekilde sonlandırdı.

1980 sonrası darbe döneminde, TDK özerkliğini yitirerek Başbakanlığa bağlandı ve atanmış üyelere oluşan yeni bir yapıya kavuştu. Özleştirme çabaları böylelikle sona erdirilirken, devletin dili kontrol etme niyetinden vazgeçmediğini TRT'nin 1984'te kullanımını yasakladığı 205 kelime açıkça ortaya koymaktadır. Özel medya televizyon ve radyoların kurulması serbestleştikten sonra dilin devlet merkezli kontrolü iyice silikleşmiştir. Yine de dilde dönüşümü sağlayan ve dili gündelik kullanıma sunan araçların ve aktörlerin siyasi ve kültürel arka planları, niyetlenilmemiş bir hegemonya yaratmaya devam etmektedir³⁷³. Ancak Murat Belge, son yıllarda dil üzerinde verilen kültürel mücadele alanının kaybolduğunu ve dile dıştan müdahalenin doksanlı yıllarda bittiğini düşünmektedir.³⁷⁴

a. “Türk Vatandaşı”nın Anadili

Başta Anayasada ve birçok yasada geçen “Türk” kavramından ne anlaşılması gerektiği konusu beraberinde birçok tartışma getirmiştir. Türk denilince bütün alt kimlikleriyle birlikte bir ulusun mu yoksa yalnızca “Türk” adlı başat grubun mu kastedildiğini iyi saptamak lazımdır. Hiç kuşkusuz “Türk” kavramının

³⁷² Bingöl, *a.g.e.*, s. 48.

³⁷³ Balçık, *a.g.e.*, s. 787.

³⁷⁴ Balçık, *a.g.e.*, s. 787-788.

etnik bir temeli vardır ama bir ulusa ad olarak seçilmesinden bu yana, özellikle resmi söylemler içinde, bu ulus atfının sınırları son derece oynak ve belirsiz olmuştur.³⁷⁵

Daha önceki Anayasalarda olduğu gibi 1982 Anayasası da vatandaşlık bağına esas alarak Türk tanımlamasını yapmıştır. Anayasanın 66. maddesine göre “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.” Bu maddeye bakıldığında ilk başta teritoryal bir çağrışım yapmaktadır. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde değinildiği gibi ilk zamanlarda Atatürk, toprak esaslı bir vurguda bulunmuştu. Ancak kurtuluş savaşı sonrası bu vurgu yerini değiştirmiştir. Birçok kanunda ve birçok devlet yetkilisinin ifadesinden Türk kelimsinden Türk ırkının anlaşıldığı görülmektedir.³⁷⁶

Anayasanın 3/1. maddesi “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir” şeklinde düzenlenmiştir. Bu hükmün her iki cümlesi ayrı ayrı değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Oran’a göre, ilk cümlede geçen “milletin bölünmezliği” ifadesi alt-kimlikleri reddetmek ve devlete hakim olan etnik/dinsel vs. grubun değerlerine ve belki de baskıcı egemenliğine göre biçimlenmiş asimilasyoncu bir politikanın Anayasada yer bulmasıdır.³⁷⁷ Bu kısım, burada ele alınamayacak kadar ayrıntılı bir inceleme gerektirmektedir.

3. maddenin ikinci cümlesinde yer alan “devletin dilinin Türkçe” olması, konumuz gereği üzerinde durulması gerekmektedir. Daha önceki Anayasalarda daha mantıklı olan “resmi dil” terimi kullanılmıştır. Zira bundan, resmi dilin dışında da dillerin olabileceği anlaşılabilir. Ancak “devletin dili” kavramı doğaya da aykırıdır. Bir devletin ancak “resmi dili” olur. Maddenin bu şekli, bir zihniyetin kanunun ruhuna işlemiş olduğunun göstergesidir. Zira maddede “resmi” sözcüğünün yer almaması, Türk vatandaşlarının anadillerinin Türkçe olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. “Dili Türkçedir” ifadesi resmi dilden öte anadile gönderme yapan,

³⁷⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 94. Ayrıca “Türk” kavramının tarihi süreç içerisinde yüklendiği anlamlar için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 94-127.

³⁷⁶ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 90-95.

³⁷⁷ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 84.

bir başka deyişle resmi dili anadile, Türkçeye eşitleyen bir anlayışın ürünüdür.³⁷⁸ 2932 sayılı Kanunun 3. maddesi “Türk vatandaşlarının anadili Türkçe’dir” şeklinde düzenlenerek yukarıda tartışılması yapılan Türk kavramının etnik vurgusunu yansıtmaktaydı.

Bu tutum yalnızca tarihte kalmış da değildir. 04 Mayıs 2004 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan ve Vatandaşlık Kanununun uygulanmasına ilişkin eski yönetmeliğin 17. maddesini değiştiren yönetmelik; dış temsilcilikler, Milli İstihbarat Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve valiliklerin, vatandaşlığa alınmayı talep eden kişilerin “soy durumları”nı araştırmasını öngörmektedir.³⁷⁹ Devlet erkanlarının neredeyse ağızlarından düşürmedikleri “yurt dışındaki soydaşlarımız” sözü de Türkiye’deki kimlik tanımındaki etnik vurgunun ne denli güçlü olduğunu göstermektedir.

b. Dil Yasakları

1982 anayasasının 3. maddesi, resmi dilin Türkçe olduğunu ifade ediyordu. Anayasanın 3/1. maddesi “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir” şeklinde düzenlenmiştir. Yine Anayasa’nın 4. maddesine göre de resmi dili Türkçe olduğu hükmünü içeren 3. maddenin değiştirilmesi mümkün olmamakta, değiştirilmesi teklif dahi edilememektedir. Anayasanın düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini düzenleyen 26. maddesi ile basın hürriyetini düzenleyen 28. maddesi, “kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde” ifadesini barındırıyor ve yasaklanan dillerde düşünce açıklamasını ve yayımını cezalandırıyordu. Anayasanın 42. maddesi ise eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini düzenliyordu. Bu madde, “Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez” hükmünü içermektedir.

³⁷⁸ Kubilay, *a.g.e.*, s. 72.

³⁷⁹ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 92.

Bu dönemin dil politikalarını en iyi resmeden Ekim 1983'te çıkarılan 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun idi. Kanunun genel amacı “Devlet’in, ülkesinin ve halkın bölünmez bütünlüğünü, ulusal bağımsızlığı, Cumhuriyet’i, ulusal güvenliği ve kamu düzenini korumak” şeklinde ifade edilmiştir. Türkiye’de “uluslaştırma” ve “modernleşme/batılılaşma” aracı olarak sürdürülen dil politikaları, aynı zamanda “birlik ve bütünlük”ü sağlama amacıyla da farklılıkların temel taşıyıcısı olan bazı dilleri de yasaklamıştır.³⁸⁰

Kanunun 2. maddesi, “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır” şeklinde düzenlenmişti. Ayrıca 3. maddesi de Türk vatandaşların anadilinin Türkçe olduğunu ifade etmekteydi.³⁸¹

2932 sayılı yasa çok dikkatli bir dil kullanılarak hazırlanmıştır. Yasak diller ifadesinin, hangi dillere denk geldiği bilinmemekle birlikte, asıl amacın Kürtçe olduğu ileri sürülmektedir. Oran’a göre 2. maddenin bu şekilde yazılmasının iki hedefi var; “ birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dil” ibaresiyle, Irak’ın ikinci resmi dili olan Kürtçeyi bertaraf etmektir. “Türk Devleti tarafından tanınmış olan devletler” ibaresi ise, ileride kurulabilecek Kürdistan’ı ve resmi dili olacak Kürtçeyi tanımamak amaçlanmıştır.³⁸² Bu iddia ile birlikte, yukarıda değinildiği gibi Kürtçe konuşan dil grubunun sayıca fazla oluşu ve görünen en yoğun talebin o gruptan geliştiği gibi nedenlerden dolayı, bundan böyle Türkiye’de dil politikaları “birlik ve bütünlük” kaygılarının etkisiyle, Türkçe dışındaki dillere yönelik tutumunu Kürtçe üzerinden gerçekleştirecektir. Bundan dolayı azınlık dilleri genellikle Kürtçe örneğinden verilmeye çalışılacak.

³⁸⁰ Akar, *a.g.e.*, s. 70-71.

³⁸¹ 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun madde 3: “Türk vatandaşının anadili Türkçedir. A) Türkçeden başka dillerin anadili olarak kullanılmasına ve yayılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunulması, b) toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde, mahallin en büyük mülki amirinden izin alınmadıkça bu Kanunla yasaklanmamış olsa bile Türkçeden başka bir dille yazılmış afiş, pankart, döviz, levha ve benzerlerinin taşınması, plak, ses ve görüntü bantları ve diğer anlatım araç ve gereçleriyle yayım yapılması yasaktır.”

³⁸² Baskın Oran, “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”, *Anayasa Yargısı*, cilt:20, 2003, s. 61.

Yasa yukarıda ifade edilen amacına ulaşabilmek için Kürtçe yapılabilecek her türlü etkinliği yasaklıyor, bu dildeki plak, teyp ve görsel-işitsel bütün malzemeleri yasadışı hale getiriyordu. Darbecilerin Kürtçeye yönelik tutumu o kadar sertti ki, cezaevlerindeki tutuklu ve mahkumların aileleriyle Kürtçe konuşmalarına dahi izin verilmiyordu. Türkçe bilmeyen aile üyeleri çocuklarıyla Kürtçe konuştuklarında dayağa maruz kalıyor, onlardan ya susmaları ya da işaret diliyle anlaşmaları isteniyordu.³⁸³ Benzer şekilde Kürtçe savunma yapma yasağı devam ediyordu, Kürtçe mahkeme kayıtlarına “anlaşılmayan bir dil” olarak geçiyordu.

1983 yılında yürürlüğe giren 2932 sayılı yasa Kürtçeyi özel olarak kullanmayı bile yasaklıyordu. Zira yasanın kabulü sonrasında, Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana, personeliyle Kürtçe konuştuğu için hapse mahkum oldu.³⁸⁴

Anayasada ve 2932 sayılı yasada geçen bu ruh çeşitli farklı kanunlara da yansımıştır. Bu kanunlarda Türkçe dışındaki dillerle pek çok işlemin yapılamayacağı yer almaktadır. Örneğin Siyasi Partiler Kanunu ön seçimde propaganda ile ilgili hükümler başlıklı 43. maddesinin 3. fıkrası şöyledir:

“Aday adayları, mensup oldukları partinin programı, büyük kongresinin ve yetkili merkez organlarının kararları ile partinin seçim bildirisi dışında, milli, mahalli yahut mesleki çapta herhangi bir vaadde bulunamazlar ve Türkçe'den başka dil ve yazı kullanamazlar”

Yine Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

“Siyasi Partiler:

- a) Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler.
- b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar.

³⁸³ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 34.

³⁸⁴ Kerim Yıldız, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, çev: Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, 2004, s. 27.

c) Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür.”

Ayrıca Seçim Kanununun 58. maddesi de “(...) Radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır” şeklinde düzenlenerek, seçim propagandasının yalnızca Türkçe ile yapılacağını belirtmiştir.

Ekim 1983 tarihinde çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kanunu'nun 5. maddesi şöyle düzenlenmiştir:

“Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere aykırı olarak dernek kurulamaz;

1. Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak,
2. Dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanılarak nitelikleri Anayasada belirtilen Türkiye Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek veya ortadan kaldırmak,
3. Anayasadaki temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmak,
4. Kanunlara, milli egemenliğe, milli güvenliğe, kamu düzenine ve genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığın korunmasına aykırı faaliyette bulunmak,
5. Bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette bulunmak,
6. Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde, ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak veya herhangi bir bölgenin veya ırkın veya sınıfın veya belli bir din veya mezhepten olanların diğerlerine hakim veya diğerlerinden imtiyazlı olmasını sağlamak.”

Uygulamada Türk kültürünün dışındaki diğer unsurlardan herhangi birinin dilini ve kültürünü geliştirmeye yönelik dernek açma faaliyeti bu hükme dahil edilerek kapatıldı veya açılmasına izin verilmedi.

2006'da 5490 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nun 16/4. fıkrasında şöyle bir ifade bulundurmaktaydı: “ulusal kültürümüze, ahlaki kurallara, gelenek ve göreneklerimize uygun olmayan adlar koyulamaz.” Bu mevzuata uygun olarak, nüfus idareleri Kürtçe ad verilen çocuklara nüfus cüzdanı vermemekteydiler. Bunun ötesinde çocuklarına Kürtçe isim takan anne-babalar bu adları değiştirmeyi kabul etmedikleri takdirde 1587 sayılı yasanın 16/4. maddesi kapsamında yargılanıp cezalandırılıyorlardı.³⁸⁵ Ancak Mart 1992'de Temyiz mahkemesi çocuklarına Kürtçe isim verdikleri bir çiftin bu madde kapsamında yargılanamayacağını hükme bağladı. Ayrıca mahkeme sadece ad Türkçe değil diye, bu durumun 16/4. madde kapsamına alınamayacağına da karar verdi. Yaklaşık bir yıl sonra da hükümet ebeveynlere çocuklarına Kürtçe isim vermeleri konusunda serbest olduklarını onayladı.

Daha önceden değindiğimiz gibi Türkiye'de çok sayıda yer adı değiştirilmiştir. Bu yer adlarının eski şekliyle devam etmesi için talepler hep var oldu. Bu adların verileceği ara ara söylene de gerçekleşmedi. Mart 1991'de, o zamanki İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, binlerce kasaba ve köyün Kürtçe adlara dönüşümüne izin vereceğini ilan etmişti.³⁸⁶ Ancak henüz bu vaatler yerine getirilmedi. Başka dillerden yer adlarına izin verilmesi, o yerleşim birimlerinin isimlerinin tabelalara yansıtacağı anlamına da gelmekteydi. Artık o dillerin prestij kazanacağı ve dolayısıyla da Türkçenin mutlak hakimiyetine gölge düşüreceği kaygısıyla izin verilmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti etnik dil, kültür ve anadili eğitim taleplerini sadece içeride baskı altında tutmadı; yurtdışında da özellikle Kürt dili ve kültürünü

³⁸⁵ Yıldız, K., *a.g.e.*, s. 51.

³⁸⁶ Yıldız, K., *a.g.e.*, s. 53.

yok saymaya, önünü kesmeye yönelik tutumlarda geliştirdi. 1980’li yılların başında İsvetç’te açılan ilk Kürtçe eğitim veren kreşin kapatılmasına yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin resmen İsvetç Hükümeti’ne başvurmuş ve elçilik ‘‘iştirakçilerin hala Türk vatandaşı oldukları ve bu nedenle hangi ülkede yaşarlarsa yaşasınlar, Türk hukukunu ihlal etme hakkına sahip olmadıklarını ve Türk hukukunda Kürtçenin yasak bir dil olduğunu belirterek kursu engellemeye çalışmış.’’³⁸⁷ Yine yıllarca Erivan’da Kürtçe yayın yapan radyonun kapatılmasına yönelik olarak da Sovyet Hükümeti nezdinde birçok girişimde bulunduğu Sovyet arşivlerinden anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlayıp 1980 darbesiyle üst zirveye ulaşan dil üzerindeki yasaklayıcı politikalar, 1990’lı yıllardan sonra – çok sınırlı da olsa- yumuşamaya başladı. Bu anlamda bir kısım yasa değişikliğine gidildi.

12 Nisan 1991’de 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun yürürlükten kaldırıldı. Bu yasanın kaldırılması çok az bir yumuşama getirdiyse de, yıllardan beri uygulanan devlet politikasında bir kırılma yaşatmadı. Başta Anayasada ve diğer yasalarda dillere yönelik yasaklamalar hala mevcudiyetini korumaktaydı. Ayrıca uygulamalar/devletin dil politikasını belirleyebilen kişilerin tavırları bazen yasaklı kanunlardan da öteye geçmekteydi. 2000’li yılların başlarına kadar, yapılan bu değişiklikten başka, Türkçe dışındaki dil topluluklarının dil haklarında herhangi bir değişim/gelişim olmamıştır.

2.4. AB Süreci

Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin adaylığı tescil edildikten sonra, AB’nin Türkiye’ye çizdiği bir yol haritası niteliğinde olan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) 2000 yılının Aralık ayında kabul edildi. Bu belge, üyeliğin sağlanabilmesi için bazı koşulların öngörülen süre içerisinde düzeltilmesini

³⁸⁷ Hasanpur, *a.g.e.*, s. 56.

³⁸⁸ *Eğitim Sen 4. Demokratik Eğitim Kurultayı*, Ankara, 2004, s. 15.

içeriyordu. Bunun üzerine Türkiye, 2001 yılının Mart ayında bir Ulusal Program (UP) yayınladı. O günden bu yana dil hakları ile ilgili bir kısım gelişmeler oldu.

2001’de, anayasanın 26. ve 28. maddelerindeki “kanunla yasaklanmış herhangi bir dil” terimi anayasadan çıkarıldı. 9 Nisan 2002 tarihli AB İkinci Uyum Paketi’nde Basın Kanunu’ndaki “yasaklanmış dil” ibaresi kaldırıldı.

3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi’nde, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde yayın serbestisi düzenlendi. Bu paketle birlikte 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluşu ve Yayınları Hakkında Kanun’un 8. maddesinde değişiklik yapılarak “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde” yayın yapılmasına ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek bahsi geçen dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkan tanındı. 20.09.2002 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan “Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkındaki Yönetmelik”le de bu kursların hangi şartlarda açılacağı tanımlandı.

2002’de “(...) azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak” amacıyla dernek kurma yasağı kaldırıldı.

19 Temmuz 2003 tarihinde, ulusal radyo ve televizyonlarda farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması yasal güvenceye kavuşturuldu. (Ancak bu yayınlar çok ciddi bürokratik engellerle karşılandı...)

Eylül 2003’te İçişleri Bakanlığı tarafından nüfus müdürlüklerine bir genelge göndererek Kürtçe isimlerin Türk alfabesine uygun olarak kaydedilebileceği belirtilmişti.³⁸⁹ Zaten daha önce Nüfus Kanunu’nda yapılan değişiklikle, isimler üzerindeki kısıtlama sadece ahlaka aykırılıkla sınırlandırılmıştır.

³⁸⁹ Türk alfabesine aykırı olan isimler kaydedilmiyordu. Bunun gibi Türk alfabesine uygun olmayan karakterleri taşıyan başka herhangi bir başvuruda kabul görmemekteydi. Örneğin Van Kültür Merkezi’nin 22 Ekim 2003 tarihinde gerçekleştireceği konser dolayısıyla Emniyet Müdürlüğü’ne

25.01.2004 tarihinde, ‘‘Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik’’ çıkarılarak yerel dillerde yayının n açıldı.³⁹⁰ Söz konusu Yönetmeliğın 5. maddesi de; geleneksel olarak kullanılan yerel dil ve lehçelerde yalnızca yetişkinler için haber, müzik ve geleneksel kültürün tanıtımına yönelik yayımların yapılabileceğı, bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayım yapılamayacağı, radyo kuruluşlarının günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşlarında ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayım yapabileceğı, yayımların içerik ve süre açısından birebir olmak kaydıyla, Türkçe alt yazıyla verilmesi ya da hemen akabinde Türkçe tercümesinin yapılmasının zorunluluğ belirtilmekteydi. Yönetmeliğın bu maddesi, başlangıçtan itibaren uygulanan dil politikalarından vazgeilmediğı, böyle bir düzenleme çeşitli baskılar sonucu hazırlandığının işaretini vermekteydi.³⁹¹ Haziran 2004 tarihinden itibaren TRT Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaki) dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlamaya başladı.

1 Ocak 2009’da, 24 saat Kürtçe yayım yapan TRT-6 yayına başladı. Uygulamada ilerleme olmasına rağmen, Yaşar Salihpaşaoğlu’na göre, TRT-6’nın

sunduğ dilekçe, müzik grubu ‘‘Koma Rewşan’’in isminin ‘‘W’’ ile yazılması nedeniyle işleme konulmamıştı. Ergin, *a.g.e.*, s. 26.

³⁹⁰ 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un 4. maddesi ‘‘kamu hizmeti’’ anlayışı içinde yapılacak olan Türk vatandaşların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yapılacak yayının ‘‘Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, Devletin lkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olmayacağın’’ belirtmektedir.

³⁹¹ Yaşar Salihpaşaoğlu, ‘‘Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6’’, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1-2, 2007, s. 1044. Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik madde 5 şu şekilde düzenlenmiş: ‘‘(...) Bu dil ve lehçelerde sadece yetişkinler için haber, müzik ve geleneksel kültürün tanıtımına yönelik yayımlar yapılabilir. Bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayım yapılamaz. Kamu ve özel ulusal yayım lisansı sahibi radyo ve televizyon kuruluşları, bu dil ve lehçelerdeki yeniden iletim konusu yayımlara da dahil olmak üzere; radyo kuruluşları günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşları ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayım yapabilirler. (...))’’

yukarıda bahsedilen Yönetmeliğin 5. maddesine aykırı yayın yapmaktadır.³⁹² Yani tam olarak yasal bir güvenceye bağlanmamıştır. Ayrıca ilk açıldığı zamanlarda TRT-6’da çocuklara yönelik programlar yapmak yasak kapsamındaydı.

Haziran 2009’da Adalet Bakanlığı, Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük’ü değiştirerek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının önünü açtı.

Nisan 2010’da Seçim Kanunu’nun 58. maddesi; ki bu maddeye göre, radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla diğer seçim propagandalarında Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktı, değiştirildi.³⁹³ Seçimlerde Türkçeden başka dil kullanılmasına ceza kaldırıldı.

Kürt Dili ve Edebiyat Bölümü; Mardin Artuklu Üniversitesi’nde lisans, Muş Alpaslan Üniversitesinde lisansüstü olarak açıldı. Bu üniversiteleri devamla başka birçok üniversitede bölümler açılmaya devam etti.

Ocak 2011’de Diyarbakır Başsavcılığı, çok dilde yön levhalarıyla ilgili “kavuşturmaya yer olmadığı kararı” verdi. Kararda, 1928 Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun’un Arap harflerinin kullanımının yasaklandığı, söz konusu olayda ise Latin harfleri kullanılmış olduğundan adı geçen kanunun yasakladığına girmediği gerekçesiyle kavuşturmaya yer olmadığı kararı verilmiştir.

21 Şubat 2011’de, dünya anadil gününde, BDP lideri Selahattin Demirtaş TBMM’deki grup toplantısında Kürtçe konuştu. Daha önce 2009’da Ahmet Türk konuştuğunda Meclis TV yayını kesmişti. Bu kez bir tereddütten sonra, yaklaşık bir dakika sesi keserek sadece görüntüyü verdi, yayına devam etti.

Bu süreç içerisinde bir kısım yasal gelişmeler olmakla birlikte pratikte dil politikalarını belirleyen bir kısım vakıalarda yaşanmaktaydı. Bazen de dil politikaları belirleyen devletin etkin yöneticileri bu gelişmelerden daha geri kalmakta ve eski

³⁹² Salihpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 1044.

³⁹³ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 35.

politikaların devamı niteliğinde söylemlerde bulunmaktadırlar. Bu süreç içerisinde yaşanmış pratik olaylardan bir kaçını aşağıda verilecektir.

Kamu hizmetlerinde azınlık dillerinin kullanımı konusunda insan hakları belgeleri genellikle sessiz kalmaktadırlar. Azınlık belgelerinde de devletlerden mali imkanları ölçüsünde bireylerin kendi dillerini kullanarak kamu hizmetine erişimini teşvik etmektedir. Bu konuya ilişkin ilginç bir örnek, 6 Ekim 2006'da Sur Belediye Meclisi'nin "daha erişilebilir ve etkili belediye hizmeti sunmak" amacıyla "çok dilli belediye hizmetleri" verilmesi yönünde karar almasıdır. Bu olay sonucunda Danıştay, kararın siyasi nitelik taşıması ve Anayasa'nın ihlali nedeniyle Belediye Başkanı'nı görevden almış ve Sur Belediye Meclisini feshetmiştir.³⁹⁴

Seçim Kanunu'nun 58. maddesi değiştirilmiş olsa da Siyasi Partiler Kanunu'nun 81/c maddesindeki yasak devam etmektedir.³⁹⁵ Bu yasadan dolayı ceza alan hayli fazla siyasetçi olmuş. Diyarbakır Barosundan Tahir Elçi ve Mahmut Vefa, başkanlık yaptıkları kongrelerde partililerin Kürtçe konuşmaları nedeniyle yargılanmış ve ceza almışlardı. Bu iki avukat ancak yeni TCK'nın getirdiği zamanaşımı sayesinde hapisten kurtulmuşlardır. Çok daha yakın bir tarihte, 22 Temmuz 2007 seçimlerine bağımsız katılan Orhan Miroğlu'na "Kürtçe seçim propagandası" gerekçesiyle üç dava açılmış, bunlardan biri sonuçlanmış, Miroğlu 6 ay hapse çarptırılmıştır.³⁹⁶ Bundan sonra Mersin Savcılığı Ankara Savcılığına bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, Miroğlu'nun bu cezasının Denetimli Serbestlik gereğince ilan edilmediği (bu nedenle Miroğlu Yargıtay'a da başvuramamaktadır), kendisinin beş yıl süreyle her üç ayda bir izlenerek Kürtçe konuşup konuşmadığının Mersin

³⁹⁴ Ergin, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹⁵ Siyasi Partiler Kanunu madde 81/c: "Siyasi Partiler, tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçeden başka dil kullanamazlar, Türkçeden başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve bayannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevirilmesi mümkündür."

³⁹⁶ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 88.

savcılığına bildirilmesi, istenmektedir. Konuşursa ceza infaz edilecektir.³⁹⁷ Ayrıca buna benzer gerekçelerle birçok parti de kapatılmıştır.

Bu süreçte, Türkçenin herkese öğretilmesi ve topluma hakim kılınması gerektiğini söyleyen (cumhuriyetin ilk yıllarındaki söylemleri çağrıştıran), dil politikalarını belirleyen devletin etkin yöneticileri bulunmaktadır. Örneğin Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, 12.07.2010 tarihinde Yozgat'ta Meslek Yüksek Okulları temel atma töreninde yaptığı konuşmada, Türkçenin eğitim ile herkese öğretilmesi (topluma tam hakim kılınması) gerektiğini, fakat bunda tam başarılı olmadıklarını, eğitimi halletmiş ve Türkçeyi öğretmiş olsalardı “terör” sorunun olmayacağını şöyle ifade etmişti:

“Nijerya, Afrika'nın ortasında bir yer. 150 milyon nüfuslu. Toprağın altında her türlü zenginlik var ama toprağın üstünde de her doğan 100 çocuktan 20'sinin açlıktan öldüğü, böylesine de sefalet içerisindeki bir toplum. Orada Türk Okulları var, Türkçe konuşuyorlar ama biz bu eğitim meselesini çözemedik. Nijerya'daki Nijeryahlara Türkçe'yi öğrettik, Hakkari'dekine, Diyarbakır'dakine halen Türkçe'yi öğretilmedi. Bu, devletimizin ayıbıdır, bizim ayıbımızdır. Çünkü eğitime yeteri kadar önem vermedik, veremedik. Bunun bedelini yoksulluk olarak ödüyoruz, terör olarak ödüyoruz.”³⁹⁸

2.5. Anadilin Eğitimde Kullanılması

Eğitimde anadilin kullanılmasıyla ilgili kullanılan kavramların öncelikle açığa kavuşturulması gerekmektedir. *Anadilinde eğitim*, öğrencinin tüm dersleri anadilinde işlediği bir eğitim sistemini tarif etmektedir. *Anadili eğitimi* ise dersler egemen dilde işlenirken bir yandan da anadilinin de bir dil dersi olarak verildiği bir sistemi anlatır.³⁹⁹ Terzioğlu da buna benzer bir ayrımı şöyle vermektedir: Anadili öğretimi, bir azınlık dilinin okullarda zorunlu veya seçmeli ders olarak okutulması ya da özel

³⁹⁷ *Taraf*, 11.09.2008.

³⁹⁸ <http://www.ilkehaber.com/haber/nijeryalılara-ogrettik,-diyarbakirdakine...-10281.htm> Erişim: 19.02.2012, 01.20.

³⁹⁹ Ceyhan – Koçbaşı, *Çift Dillilik ve Eğitim*, s. 13.

dil kurslarında öğretilmesidir. Anadilinde eğitim ise, bir azınlık dilinin (anaokullarından üniversiteye kadar herhangi bir seviyedeki) eğitim kurumlarında eğitim ve öğretim dili olmasıdır.⁴⁰⁰

Türkiye'deki yasalarda eğitimde anadilinin kullanılmasını imkansız hale getiren düzenlemeler bulunmaktadır. Türkiye anadilinde eğitimin yapılmasını engellemek için üç yol izlemektedir:⁴⁰¹ 1-) İç hukuk metinlerinde anadilinde eğitimin yapılmasını engelleyen hükümleri muhafaza etmektedir. 2-) Temel hak ve özgürlükleri konu alan uluslararası sözleşmeleri imzalarken, bu sözleşmelerde özellikle anadilinde eğitimin yapılabilmesini öngörün maddelere çekince koymaktadır. 3-) Özellikle dilsel hakları konu edinen ve eğitimde dile dayalı ayrımcılıkları yasaklayan sözleşmelere taraf olmaktan çekinmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi Anayasanın 42. maddesinde genel eğitim hakkı düzenlenmiştir. Ancak eğitim dili konusunda bir yasak içermektedir. Yani Anayasanın bu maddesine göre, “(...) Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.” Kısaca esas olarak eğitim dili Türkçedir. Bununla birlikte, bu maddeye göre uluslararası antlaşmalarla yükümlülük altına giren durumlarda, eğitimde Türkçe dışındaki dillerde kullanılabilir. Ancak bu konuda Türkiye'yi yükümlülük altına sokan yalnızca iki antlaşma bulunmaktadır. Biri Lozan Barış Antlaşması, ikincisi ise Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Krallığı Arasındaki Dostluk Antlaşmasıdır.⁴⁰² Söz konusu antlaşmalara göre Türkiye'de azınlıklar olarak Rum, Ermeni, Musevi ve Bulgar kökenli Türk vatandaşları kabul edilmektedirler. Aşağıda Lozan Antlaşmasının tartışılması ayrıca yapılacaktır.

⁴⁰⁰ Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁰¹ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁰² Terzioğlu, *a.g.e.*, s. 184.

Ancak azınlık statüsü tanınmamış, geleneksel olarak Türkçeden başka dil kullanan toplulukları kendi dillerini öğrenme konusunda çok sınırlı da olsa birtakım serbestiler getirilmiştir. Bu değişikliklere yukarıda değinilmekle birlikte eğitim konusunun öneminden dolayı tekrar değerlendirilecektir. 2002 yılında yapılan değişiklikle 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim Kanunu'nun 1. ve 2. maddesi değiştirilmiş ve bu Kanun, Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun adını almıştır. Yapılan bu düzenleme ile “vatanın bölünmez bütünlüğünü ihlal etmemek koşuluyla” Türkçe dışındaki dillerde özel kurs açılabilir hale gelmiştir. Temmuz 2003'te yapılan değişiklik ile bu dillerin var olan kurslarda öğretilmesine izin verilmiştir. Ancak bunu hiçbir şekilde Türk vatandaşlarına Türkçeden başka bir dili anadilleri olarak öğretmek anlamına gelmediği vurgulanmıştır.⁴⁰³ Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nun 2/a. maddesi şöyledir: “Eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına Türkçe'den başka hiçbir dil, anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez.” Daha sonra bu Kanuna göre açılacak kursların dil ve lehçe derslerinin açılış, işleyiş ve denetim esaslarını düzenlemek amacıyla Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik kabul edilmiştir.⁴⁰⁴

KONDA tarafından 2006 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun %84.54'ü anadili olarak Türkçe, %11.97 Kürtçe/Kurmanci, %1.01 Kürtçe/Zazaca, %1.38 Arapça, %0.07 Ermenice, %0.06 Rumca, %0.01 İbranice,

⁴⁰³ Ergin, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁰⁴ Doğrudan veya dolaylı olarak anadilin eğitimde kullanılmasıyla ilgili olan ve anadilde eğitimi kısıtlayan yasalar başlıca bunlardır: Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, Özel Ermeni Lise ve Ortaokulları Yönetmeliği, Ermeni İlkokulları Yönetmeliği, İstanbul Ermeni Okulları Talimatnamesi, İstanbul Rum Okulları Talimatnamesi, Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Kurumlara Ait Açma Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretimi Kurumları Disiplin ve Ödül Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yabancı Okullar Yönergesi, Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 36.

%0.12 Lazca, %0.11 Çerkezce, %0.01 Kıptice'yi ifade etmiştir.⁴⁰⁵ Türkiye'de örgün eğitime başlayan çocukların önemli bir bölümü okula başlarken Türkçe dışında bir dil bilmektedir. Bunun yanı sıra Türkçe ile sorun yaşamakta ve bu durum gelecekteki eğitim başarılarını etkilemektedir. Bu durumdan hareketle eğitimde anadil olarak Türkçeden başka dil kullanma yasağına ilişkin olarak Türkiye'nin ayırım gözetmeme ve eşit muamele ilkesine aykırı hareket ettiği eleştirileri yapılmaktadır.⁴⁰⁶

Bu hakları garanti altına alan uluslararası sözleşmeler bulunmaktadır. Türkiye eğitimde anadilin kullanılmasını engellemek için anadilin eğitimde kullanılmasını öngören sözleşmelere taraf olurken, ulusal yasalarına atıfla çekince koymaktadır. Türkiye BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin azınlıkların korunmasını içeren 27. maddesine⁴⁰⁷ çekince koymuştur. Buna göre “Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar.” Benzer şekilde Türkiye BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne taraf olurken şu çekinceyi koymuştur: “Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır.”

Türkiye'nin mevzuatını dil yasaklarından temizlememesinin, anadilin eğitimde kullanılması hakkını içeren sözleşmelerin bazı hükümlerine çekince koymasının ve bazı sözleşmeleri hiç imzalamamasının sonucu, dile dayalı

⁴⁰⁵ Müge Ayan Ceyhan ve Dilara Koçbaşı, *Çift Dillilik ve Eğitim*, Eğitim Reform Girişimi - Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 7.; Bianet'in 22.02.2008 tarihli haberine göre Türkiye'de Türkçe ile birlikte 36 dil konuşuluyor.; UNESCO, Dünya Anadil Günü'nü 21 Şubat olarak belirlemiştir. UNESCO'nun 21 Şubat Dünya Anadil günü öncesinde yayımladığı “Tehlike Altındaki Diller Atlası”na göre dünyada konuşulduğu tahmin edilen 6 bin dilin yüzde 43'ü kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Araştırma, Türkiye'de de 3 dilin yok olduğunu, tam 15 dilin de tehlikede olduğunu ortaya koyuyor.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1079922&CategoryID=77> Erişim: 27.02.2012 02.30.

⁴⁰⁶ Ergin, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁰⁷ Madde 27: Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.

ayrımcılığın devam etmesi olmaktadır. Türkiye’de hakim olan paradigmaya göre, anadilin eğitimde kullanılmasına olanak tanınması halinde ulusal kimlik zarar görecektir ve ülke bütünlüğü tehlikeye girecektir.⁴⁰⁸ Bu durumun resmini iyi bir şekilde gösteren 2000’li yılların başlarında yaşanan örnek olaylar aşağıda verilmiştir:

Türkçe dışında kalan dillerin en azından seçmeli ders olarak eğitim sisteminde yer alması noktasındaki en düşük yoğunluklu talep bile, ayrılıkçı bir siyasal eylem olarak değerlendirilip, insan haklarını çiğneme pahasına reddedilmişti. Yasalarda görülen yumuşamalar, uygulamaya geçmesi hayli zaman sonra bile görülmedi. Zira 2001 Kasım ayı içerisinde İstanbul Üniversitesinde bir grup öğrenci, üniversiteleri bünyesinde Kürtçenin seçmeli dersler kapsamında okutulması için üniversite yönetimine dilekçe verdiler. İstanbul’da başlayan dilekçe verme eylemi ülke çapındaki üniversitelerde büyük rağbet gördü ve hızla yayıldı. Öğrencilerin verdikleri dilekçelerden sonra gördükleri muamele, devletin sert refleksinin en açık örneğiydi. 1.359 kişi gözaltına alındı, 143 kişi yargılanmak üzere hapse gönderildi ve 46 kişi okullarından atıldı.⁴⁰⁹ Zaten 2002 Ocak ayında İçişleri Bakanlığı da basına yansıyan bir genelgeyle, dilekçe girişimini Örgütün yeni eylem stratejisinin bir uzantısı olarak değerlendirerek, ilgili bütün kurumların – başta polis, jandarma, savcılıklar ve DGM – işbirliği içinde gerekli tedbirleri almalarını istemiştir. Sancar’a göre başta İçişleri Bakanlığı’nın genelgesi olmak üzere uygulamanın bütünü “dilekçe hakkı”na hukuk dışı bir müdahale olduğu açıktır. Zira başta dilekçe hakkını güvenceye almış Anayasanın 74. maddesinde ve “Dilekçe Hakkının

⁴⁰⁸ Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁰⁹ Kerim Yıldız - Koray Düzgören, *Bir Dilin İnkarı: Türkiye’de Kürtçe Hakkı*, Kurdish Human Rights Project Yayınları, Londra, 2002.; Coşkun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 38.; Cuma Çiçek’e göre bu rakamlar şöyleydi: 30’dan fazla ilde, 45 üniversitede 15 bine yakın öğrencinin dilekçe eylemi; 871 gözaltı, kayıtlara geçen 43 işkence vakiası, örgüt üyeliği ve örgüte yardım ve yataklık etme gerekçesiyle 91 tutuklama, bir hafta ile bir yıl arasında 980 uzaklaştırma cezası ve 104 tasdikname ile sonuçlanmıştı. Çiçek, *a.g.e.*, s. 17.

Kullanılmasına Dair Kanun’’da dilekçe hakkına ‘‘içerik’’ yönünde bir sınırlama öngörülmemiştir.⁴¹⁰

Devletin dil politikalarıyla ilgili diğ er bir refleks örneğ i de Eğitim-Sen ile ilgilidir. Eğitim-Sen, 2001 Eylül ayında tüzüğüne ş u maddeyi koymuş tu: Eğitim-Sen, ‘‘Toplumun bütün bireylerinin demokratik, laik, bilimsel ve tarafsız bir eğitimden kendi anadilinde eş itlik içinde ve özgürce yararlanmasını savunur.’’ Ankara Valiliğ i, bu maddenin değ iştirilmesi noktasında sendikayı uyardı. İstenen değ işiklik olmayınca Valilik, Ankara Cumhuriyet Baş savcılığ ı’na başvuruda bulundu. Bunu üzerinde Eğitim-Sen, maddede geçen ‘‘kendi anadilinde’’ ifadesini ‘‘bireylerin anadilinde öğrenim görmesi’’ tarzında değ iştirdi ve sorun giderildi. Baş savcılık Mart 2002’de sendika yönetim kurulu üyeleri hakkında ‘‘takipsizlik kararı’’ aldı ve Çalış ma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığ ı sendikaya bir yazı göndererek ‘‘tüzük değ işikliğ inin incelendiğ ini ve yasaya aykırı bir durumun tespit edilmediğ ini’’ belirtti ve dosya kapandı. Ancak daha sonra Genelkurmay devreye girdi ve 27 Haziran 2003 tarihinde Bakanlığ a, Genelkurmay Başkanlığ ı Hareket Başkanı Korgeneral Köksal Karabay imzalı bir yazı gönderdi. Yazıda ‘‘sendika tüzüğ ünün yasa ve anayasaya aykırı olduğ u belirtilerek, tüzüğ ün değ iştirilmesi için gerekli giriş imlerin yapılması’’ istendi. Bunun üzerine Bakanlık, Ankara Valiliğ i’ne tüzüğ ün değ iştirilmesi için başvurdu. Valilik değ işikliğ e gitmeyen sendika hakkında kapatma davası açtı. Davaya bakan Ankara 2. İş Mahkemesi, AİHS’ye göre kapatma davasının reddi kararını verdi, ama bu karar Yargıtay 9. Hukuk Dairesi tarafından bozuldu.⁴¹¹

Eğ itimde anadilin kullanılması konusu son dönemlerde de çokça tartışılmakta ve devletin dil politikasını oluşturabilecek şahısların da bu konu ile ilgili söylemleri/tutumları bulunmaktadır. Eylül 2010’da Baş bakan anadilde eğitimim halihazır kurslarla yetinilmesi gerektiğ ini, bundan öte herhangi bir talebi karşılayamayacaklarını ş öyle ifade etmekteydi: ‘‘Anadilde eğ itimi konuşanlara

⁴¹⁰ Mithat Sancar, ‘‘Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe’’, *Birikim*, Sayı: 155, Mart 2002, s. 4-5.; Yıldız – Düzgören, *a.g.e.*, s. 10.

⁴¹¹ Coş kun – Derince – Uçarlar, *a.g.e.*, s. 38.

sesleniyorum, anadilde bir defa kendi bölgenizde nerede isterseniz isteyin kurslarınızı açabilirsiniz. Orada dilinizi öğretebilir, çalışmalarınızı yürütebilirsiniz ama bizden resmi olarak anadilde bir eğitim beklerseniz, bunu bizden beklemeyin. Çünkü Türkiye'nin resmi dili Türkçedir.”⁴¹²

Ana muhalefet partisi CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, anadilde eğitimin toplumu böleceğini ve bundan dolayı da anadilde öğrenim yapılmasına taraftar olduklarını, ancak anadilde eğitime karşı olduklarını şu şekilde ifade etmekteydi: “Anadilde eğitimi uygun görmüyoruz. Anadilde öğrenim ayrı, bu yapılabilir. Ama anadilde eğitim için öğretmeni nerden bulacaksınız? Bazıları bunu demokrasi ve insan hakları meselesi olarak görebilir. Biz AB uygulamalarını araştırdık. Bizim görevimiz toplumu entegre etmek, bölmek değil. Anadilde eğitime başladığınız andan toplum bölünebilir. Henüz o olgunluğa ulaşamadık.”⁴¹³

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç Şubat 2012’de katıldığı bir televizyon, CNN Türk, programında ilköğretimden üniversiteye kadar Kürtçe ile eğitimin mümkün olmayacağını, ancak seçmeli bir ders olabileceğini şöyle ifade etmiştir: “Şartlar elverirse Kürtçe sadece seçmeli ders olabilir. Yoksa ilköğretimden üniversiteye kadar Kürtçe bir eğitim yapılması mümkün değildir. Kürtçe anadilde eğitimin önünde anayasal engel var. İkincisi, anayasal bir engel olmasa, Kürtçe bir eğitimin kaliteli bir eğitim olabileceğine inanıyor musunuz? Bir medeniyet dili midir Kürtçe? Böyle anadilde eğitimi düşünmüyoruz. Anadilde eğitimin Türkçe olması hem beraberlik sağlıyor hem de Türkçe bir medeniyet dilidir. Türkçeyle eğitimin her alanına hizmet edebilir.”⁴¹⁴

⁴¹² <http://bianet.org/bianet/bianet/125019-basbakan-anadilde-egitim-hakkini-tanimiyor> Erişim: 27.02.2012 saat: 03.00. Daha önceki bir söyleminde de, anadilde eğitime izin verilmesi ve bu çerçevede Kürtçe eğitimin önünün açılması talebine karşılık Başbakan Erdoğan “Kürtçe eğitime izin veremeyiz. Bunlar hassas konular. Bu konularda çok dikkatli olmalıyız. Bunlar ülkeyi bölünmeye götürecek konulardır” şeklinde tepki vermişti. Ayşe Hür, “Haydi, Hep Birlikte: Kürtçe’ye Özgürlük!”, *Taraf*, 08.06.2008.

⁴¹³ http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1299491799&year=2011&month=03&day=07 Erişim: 27.02.2012. 03.20.

⁴¹⁴ <http://www.ilkehaber.com/haber/kurtce-medeniyet-dili-midir-20718.htm> Erişim: 27.02.2012. 02.30. Bir dilin “medeniyet dili” olup olmadığını, üzerine ittifak kurulmuş herhangi nesnel bir kıstası bulunmamaktadır. Bir dilin “medeniyet dili” olmadığı, o dil ile sağlıklı bir eğitimin

2.6. Lozan Antlaşmasında Dil Hakları

Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi, Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarına “Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden (garantilerden) yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır” hakkını tanımıştır. Lozan Antlaşması'nın bu düzenlemesine rağmen uygulamada bu haklardan Türkiye'deki gayrimüslimlerin hepsi yararlandırılmamakta, başından beri yalnızca geleneksel üç “büyük” azınlık grubu, yani, Ermeni, Musevi ve Rumlar yararlanabilmektedir.⁴¹⁵ Ayrıca 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, azınlık okullarını, “Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulan, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınan ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrencilerin devam ettiği okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim özel okulları” şeklinde tanımlamaktadır.⁴¹⁶ Bir diğer durum ise azınlık okulları diğer azınlık grubuna mensup öğrenci kabul edemeyecekleridir. Ebeveynlerden en azından birinin söz konusu okula kabul edebilecek topluluktan olması gerekmektedir.

Oran, özellikle, Lozan Antlaşmasınının 39. maddesinden hareketle gayrimüslimler dışında şu dört gruba haklar tanındığını ve bunun bilinçli yapıldığını ifade etmektedir: 1) Gayrimüslim TC vatandaşları (38/3, 39/1, 40-44. maddeler) 2)

yapılamayacağı, bu dil ile eğitim yapıldığında bu dil grubunun zararına olacağı vb. söylemler, dil yasaklarını devam ettirebilmek için üretilmiş/uydurulmuş gerekçelerdir. Bu tutum, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, ulus devletlerin kendi dil politikalarını meşrulaştırmak için ilk elden gösterdikleri gerekçelerdir.

⁴¹⁵ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 70.

⁴¹⁶ Ergin, *a.g.e.*, s. 19.

Tüm TC vatandaşları (39/3 ve 4. maddeler) 3) Türkiye’de oturan herkes (38/1-2 ve 39/2. maddeler) 4) Türkçeden başka bir dil konuşan TC vatandaşları (39/5).⁴¹⁷

Lozan Antlaşmasınının 39/4-5. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

“Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”

Oran’a göre, 39/4. maddesi hak sahibi kıldığı kişiler her ne kadar bütün Türk vatandaşları ise de, pratikte bu hüküm “‘anadili Türkçe olmayan Türk vatandaşları”’nı yararlandıracak bir hak getirmektedir. Ayrıca “‘basın ya da her çeşit yayın konuları”’ terimi her türlü yayıncılığı içine almaktadır. Kısaca bütün Türk vatandaşlarına istedikleri herhangi bir dili, resmi daireler dışındaki herhangi bir zaman ve mekanda kullanma hakkını vermektedir.

39/5’te geçen “‘Türkçeden başka bir dil konuşan”’ terimiyle, “‘Türkçe bilmeyen, konuşmayan”’ların kastedilmediği açıktır; “‘Türkçe bilmeyenler”’ demek isteseydi, o şekil söylenirdi. Dolayısıyla, burada kastedilen, “‘en iyi bildiği dil (anadili), Türkçeden başka bir dil olanlar”’dır. Ayrıca, “‘Devletin resmi dili bulunmasına rağmen”’ denmesinin de anımsattığı gibi, bu hak, resmi dairelerde resmi dilden başka bir dil kullanmama kuralının tek istisnasıdır. Bunun nedeni ise mahkemelerde hakkını tam savunabilmenin çok önemli olduğu düşüncesidir. Yukarıda da nispeten değinildiği gibi, uygulama da söz konusu maddeler bu şekilde yorumlanmamıştır.

Son yıllarda yaşanan örneklerde ve özellikle mahkemelerde Kürtçe savunma yapmaya veya ifade vermeye ilişkin taleplerin artmasıyla birlikte Lozan Antlaşması’nın uygulanması ile ilgili bu durum daha fazla sorgulanır olmuştur. Bu taleplerin ilk kez geniş çapta gündeme gelmesine vesile olan olay, Mehdi Zana’nın

⁴¹⁷ Oran, *Türkiye’de Azınlılar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, s. 72-74.

Aydın Ağır Ceza Mahkemesi'nde yapılan 20 Haziran 1997 tarihli duruşması olmuştur. Zana, duruşmada savunmasını anadili Kürtçede yapmak istemiş, mahkeme Zana'nın Kürtçe savunmada ısrar etmesinden dolayı "savunma yapmadığını" tutanağa geçirmiştir.⁴¹⁸ Bu durumun yakın zamandaki en net örneği KCK davasında görülmüştür. Sanıkların Kürtçe ifade verme ve savunma yapma talepleri duruşmanın başından beri mahkeme heyeti tarafından reddedilmektedir. Bu talepler, zaman zaman sanıklara ilişkin olarak "Kürtçe olduğunu düşündüğümüz bir dilde savunma yaptığı görülmüştür" gibi ifadelerin kayda geçirilmesiyle, zaman zaman ise "sanıkların yargılamada kullanılan Türkçe dilini anladıkları ve konuşabildikleri hususunda hiçbir tereddüt bulunmamaktadır" gerekçesiyle doğrudan mahkemede Kürtçe kullanımının yasaklanması gibi tavırlarla karşılanmıştır.⁴¹⁹ Mahkemelerin bu tutumunun Lozan Antlaşması'nın 39. maddesine aykırı olduğu düşünülmektedir. Mithat Sancar'a göre mahkeme Lozan'ın 39. maddesi gereği, herkesin anadilini sözlü olarak kullanabilmesi için kolaylıklar sağlamalıdır. Buradaki tek sınır, bu durumun yazılı değil, sözlü olarak gerçekleştirilmesidir.⁴²⁰

Bugün dünyada standart olarak kabul edilen etnik, dinsel, dilsel üçlü ölçüt esas alınarak Türkiye'ye bakıldığında azınlık kabulü çok geride kalmaktadır. Türkiye'nin Lozan da kabul ettiği azınlık dinseldir. Ancak bakıldığında dinsel azınlıklar da yalnızca üç grup kabul edilmiştir. Dilsel ve etnik azınlık grupları henüz Türkiye'de kabul edilmemiş azınlıklardır. Yukarıda incelenen uluslararası belgelere baktığımızda bu belgeler açıkça etnik, dinsel, dilsel azınlıkların kabulünü esas almışlardır.

⁴¹⁸ Daha sonra bu dava AİHM'e götürülmüş, Mahkeme yaptığı değerlendirme sonucunda sanığın savunma hakkından vazgeçmiş sayılmasının AİHS'in adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesinin 1. ve 3. fıkrasının c bendinin ihlali olduğu sonucuna varmış ve T.C. devletini tazminata mahkum etmiştir. Seda Kalem Berk, *Türkiye'de "Adalet Erişim" Göstergeler ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 67.

⁴¹⁹ Berk, *a.g.e.*, s. 68.

⁴²⁰ <http://bianet.org/bianet/azinliklar/127085-sancar-kck-davasindaki-dil-yasagi-karari-hukuka-aykiri>
Erişim: 10.02.2012. 13.30.

SONUÇ

Ulusçuluğun devlet modeli olan ulus devletler, çoğunlukla tek dil üzerinden ulusal kimlilerini inşa ettikleri görülmüştür. Bu noktada ortaya çıkan dil politikaları, çoğunluğun veya egemen grubun dilini toplumsal hayatın her alanına hakim kılmaya ve diğer farklı dilleri ise asimile etmeye çalışan tek dillilik politikaları olmuştur. Bu politikaların nispeten başarılı olduğu görünse de, dil çeşitliliğini tamamıyla bitirememişlerdir. Hala dünya devletlerinin büyük çoğunluğu tek dil politikasını izliyor olsa da, bu politika artık eskisi gibi kabul görmemekte ve çok dillilik politikasının sinyali verilmektedir. Yakın tarihte birçok devlet resmi olarak çok dilliliğe geçmiştir. Çok dillilik, dil gruplarının dil hakları talebinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Dil hakları, başta ifade özgürlüğü olmak üzere birçok hakla ilintilidir. Dilsel insan hakları, insanların onurlu bir hayat sürebilmesi için gerekli olan temel hakların bir parçasıdır. Bu durum dil haklarının temel gerekçesidir. Aynı zamanda bu temel gerekçeyle tanınacak/sağlanacak dil haklarının bir yan ürünü de toplumun geneline (çoğunluk grubuna da) bir fayda sağlamasıdır.

Bugün artık en popüler yaklaşımlardan biri de dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda bir kimlik olduğudur. Birçok etnik grup dil üzerinden kendilerini tanımlamaktadır. Dil hakları ekonomik ve politik olarak baskın dil gruplarının, devlet ile desteklenmiş çoğunluk dilinin, kemirici etkilerine karşı kültürel bir savunma eyleminin ifadesidir. Yani dil haklarını önemli kılan bir nokta da dilin kimlik sembolü olmasıdır. Dilin bu fonksiyonu ve toplumsal bir ürün olması dil haklarının sadece bireysel haklarla sınırlı olmadığına da bir delildir. Devletin dile yaklaşımı aslında o dil grubunun kimliğine yaklaşımdır. Bu açıdan devletin izlediği dil politikası, dil gruplarını aşağılayıcı tarzda olabileceği gibi onurlandırıcı da olabilmektedir. Dil politikaları dengeli izlenmediği takdirde çatışma zemini oluşturmaktadır.

Devletin din için izlediği müdahale etmeme ve hoşgörü politikası dil için mümkün değildir. Zira en başta devlet bir kısım işlevlerini dil ile gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla tanınacak dil hakları sadece tolere edici olamaz. Dil grubunun dilinde gerekli olan faydayı elde edebilmesi için destekleyici (pozitif) haklar sağlamak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Destekleyici haklar tanınmadan/sağlanmadan eşitliğin tam olarak sağlanması mümkün değildir. Zaten destekleyici/pozitif hak kavramının da dezavantajlı olan grupları ve onların bireylerini fiiliyatta mümkün olduğu sürece eşit duruma getirmek içindir.

Dil haklarının bir sonucu olan çok dillilik politikası uygulamada bireysellik ve bölgesellik ilkeleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu ilkelerin her birisinin kendi makamında kolaylıkları/avantajları veya zorlukları/dezavantajları vardır. Her bir toplumun durumuna göre hangi stratejinin uygulanmasının daha faydalı olacağı önceden söylemek zor görünmektedir. Fakat çok dilliliği politik olarak uygulayan devletlerde dil topluluklarının barış içinde birlikte yaşama isteklerinin daha çok bulunduğu ileri sürülmektedir.

Azınlıkların dil hakları son dönemde uluslararası belgelerde daha sık görünür olmaya başlamıştır. Geçmiş belgelerde klasik insan hakları felsefesine dayalı olarak daha çok bireysel ve hoşgörülü haklar tanınmıştır. Ancak son yıllardaki belgeler eski belgelerle kıyaslandığında, azınlıkların dillerini geliştirmeleri için devletlere pozitif yükümlülükler de getirmiştir. Bununla birlikte henüz devletlerin çok geniş takdir yetkileri bulunmaktadır. Son dönemde çok sayıda dilin tehlike altında olmasına rağmen, onları korumak için henüz ne ulusal ne de uluslararası politikalarda ciddi tedbirler alınmamıştır. Dilleri korumak ve canlandırmak, etkili dil politikalarının belirlenmesini gerektirmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, modernleşme ile birlikte, dil ile ilgili tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların sonucu olarak Kanun-i Esasi'de Türkçe tek dil olarak resmîyet kazanmıştır. Kanun-i Esasi ve daha sonra gelen İttihat ve Terakki'nin politikaları Türkçenin statüsünü diğer dillerin bir hayli üstüne

çıkarmış ve kullanım alanını genişletmiştir. Cumhuriyet döneminde uygulanan dil politikaları, bu dönemlerden bağımsız olarak değerlendirilmesi mümkün olmamakla birlikte, Türkçenin konumunu çok daha ileriye taşımış ve Türkçeyi kamusal alanda tek görünür dil haline getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan dil politikaları, yeni bir ulusal kimlik (aslında Türk ulus kimliğini) oluşturmak, toplumu dönüştürmek ve Türk(çe)leştirmek için kullanılmıştır. Kemalist ulus inşa projesi, ulusal kimlik olarak Türk kimliğini benimsemiş modernist bir ulusçuluktur. Bu maksatla Cumhuriyetin ilk yıllarında dil alanında bir kısım reformlar yapılmıştır. O dönemde Alfabe değişikliği, TDK, Güneş-Dil Teorisi, dilde özleştirme/sadeleştirme çalışmalarının amacı Türkçenin kimliğini sağlamlaştırmak, statüsünü artırmak ve aynı zamanda bu minvalde toplumu şekillendirmektir.

Türkiye gibi çok dil barındıran devletlerde, tek dili hayatın her alanına hakim kılabilmek ve aynı zamanda bunun bir gereği olarak da diğer dillerin kullanım alanlarını daraltmak yoğun bir çaba gerektirmektedir. Türkiye’de Türkçenin hakim kılınması için diğer dilleri yasaklayıcı birçok hukuki ve politik uygulamalar olmuştur. Bu uygulamalar neredeyse kamusal alanın hiçbir yerinde çok dilliliğe müsaade etmemiştir. Resmi makamlardan, “Vatandaş Türkçe Konuş” gibi kampanyalarla sokaklara kadar, yer isimlerinden ibadet diline kadar hayatın her alanında diğer diller yasaklanarak tek dil Türkçe geçerli kılınmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan dil politikalarında, daha sonraki dönemlerde konjonktüre bağlı olarak bir kısım değişiklikler gözlense de, esas itibariyle bir değişiklik yapılmamıştır. Türkçe dışındaki diğer dillere, özellikle Kürtçeye, yönelik yasaklamalar 1980 sonrasında daha da sertleşmiştir. Başta Anayasa ve 2932 sayılı yasa olmak üzere birçok yasa ile resmi dil, anadili aynılaştırılmış ve anadili Türkçe dışındaki diller resmen yasaklanmıştır. Diğer dillere yönelik yasakları sağlayan yasaların gerekçeleri/amaçları “birlik ve bütünlük” olarak ifade edilmiştir. Kısaca Türkiye’de uygulanan dil politikaları bir yandan “modernleşme-uluslaşma”, diğer

yandan “birlik ve bütünlük” paradigması çerçevesinde olmuştur. Türkçe dışındaki dil topluluklarına “birlik ve bütünlük” kaygısıyla dil hakları verilmemiştir.

Dillere yönelik bu katı tutum ilk olarak 1991 yılında 2932 sayılı yasanın kaldırılmasıyla çok az bir yumuşama göstermiştir. Ayrıca asıl olarak 2000’li yıllardan itibaren AB Süreciyle birlikte dil haklarına yönelik bir kısım yasal gelişmeler olmuştur. Bu iki gelişme Türkiye’de yasaklayıcı dil politikalarının terk edilmesinde önemli dönemeçler olarak görülmüş ve dil haklarının sağlanacağı sinyali vermişlerdir. Çok kısıtlı olsa Türkiye artık yasaklayıcı dil politikaları yerine düzenleyici bir dil politikasına geçmiştir. Ancak bütün bu gelişmeler, Türkiye’nin kamusal alanda homojen dil politikasının değiştiğini ve çoğulcu bir kamusal alan için şart olan farklı dillerin kamusal alanda kendini gösterdiğini gösterememektedir. Türkçe hala Anayasaya göre tek resmi dil durumundadır ve eğitimde, medyada, siyasi hayatta ve birçok başka alanda öteki dillerin kullanımına ilişkin hala birçok kısıtlama bulunmaktadır. Son dönemlerde dil hakları talebi, en çok anadilin eğitimde kullanılmasında kendini göstermektedir. Bu talebe karşılık, devletin dil politikasını oluşturan etkili şahısların beyanatları, “birlik ve bütünlük” zarar görür kaygısıyla olumsuzdur.

Son olarak, Türkiye’de ve dünyanın birçok yerinde sorun olarak görülen ve birçok başka etnik probleme de neden olan dil; sağlıklı, hak temelli, bireylerin ve grupların konuştukları dillerden maksimum derecede faydalanmasını sağlayan bir dil politikası ile zenginlik ve barış sebebi olan dile dönüşebilir.

KAYNAKÇA

- Akar, Rıdvan “‘Bir Resmi Metin’den Planlı Türkleştirme Dönemi’”, *Birikim*, Sayı: 110, Haziran 1998.
- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- Akman, Ayhan, “‘Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 81-90.
- Aksamaz, Ali İhsan, “‘Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 924-926.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Yayınları: 439, 5. Baskı, Ankara, 2009.
- Alter, Peter, *Nationalism*, Edward Arnold Publisher, 2nd Edition, Londra; New York, 1994.
- Anderson, Benedik, *Hayali Cemaatler*, çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009.
- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev: Tansel Demirel, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003.
- Arzoz, Xabier, “‘The Nature of Language Rights’”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issue in Europe (JEMIE)* 6 (2007) 2, 2007, ss. 1-35.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I- III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1989.

- Aydın, Suavi, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2009.
- Balçık, M. Berk, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 777-778.
- Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri-Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*, Özge Yayınları, Ankara, 1993.
- Berk, Seda Kalem, *Türkiye’de “Adalet Erişim” Göstergeler ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bilmez, Bülent, “Dilinizi Söyleyin, Size Kim Olduğunuzu Söyleyelim!”, *Birikim*, Sayı: 254, Haziran 2010, ss. 39-48.
- Bingöl, Yılmaz, “Kimlik Tartışmaları Bağlamında Türk Dil Politikası”, *AÜSBFD*, Sayı: 59-1, Ankara, 2004, ss. 27-58.
- Blake, Michael, “Language Death and Liberal Politics”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka – Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 210-229.
- Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Breton, Roland, *Dünya Dilleri Atlası*, çev: Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, çev: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cangızbay, Kadir, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2007.

- Capotorti, Francesco, *Study on the Rights of Persons Belinging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations Publication, New York, 1991.
- Ceyhan, Müge Ayan – Koçbaş, Dilara, *Çift Dillilik ve Eğitim*, Eğitim Reform Girişimi Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2009.
- Coşkun, Vahap – Derince, M. Şerif – Uçarlar, Nesrin, *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Disa Yayınları, Diyarbakır, 2010.
- Crystal, David, *Dillerin Katli*, çev: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Çağaptay, Soner, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, çev: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, çev: Defne Orhun, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 245-261.
- Çavuşoğlu, Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.
- Çiçek, Cuma, “Bireysel Haklar, Kolektif Haklar ve Dil Kaybı”, *Birikim*, Sayı: 253, Mayıs 2010, ss. 16-24.
- De Varennes, Fernand, *Language, Minorities and Human Rights*, The Hague: Klawer Law, 1996.
- _____, “Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights”, *International Journal on Minority and Grup Rights*, Vol.: 6, 1999, ss. 307-318.

_____, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, *IJMS*, Vol.: 3, No:1, 2001, ss. 15-25.

Demir, Gökhan Yavuz, “Türkçenin Pirus Zaferi”, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Geoffrey Lewis, Çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, ss. XXIII-XLVIII.

Demirci, H. Aliyar, “Osmanlı Modernleşmesinde Dil Politikaları ve Mebusan Meclisi”, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 16-17, Bahar-Yaz 2008, ss. 187-212.

Dunbar, Rober, “Minority Language Rights in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol: 50, January 2001, ss. 90-120.

Durusoy, Gertrude, “Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 12-15.

Dündar, Fuat, “Milli Ezber: Saf Türk – Karışık Öteki”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss: 893-900.

Eğitim Sen 4. Demokratik Eğitim Kurultayı, Ankara, 2004.

Eraydın Virtanen, Özlem, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 18-21.

_____, “AB İlişkiler Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, *Türkiye’de Dil Tartışmaları*, Der: Astrid Menz-Christoph Schroeder, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, ss. 147-184.

- Ercilasun, Ahmet B., “Atatürk’ün Milliyetçilik ve Dil Anlayışı”, *100. Yıl Atatürk Konferansları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara, ss. 67-77.
- Ergin, Ayşe Dicle, “Azınlık Dillerinin Kullanımı Konusunda Türkiye Nerede Duruyor?”, *AÜHFD*, Sayı: 59(1), 2010, ss. 1-34.
- Erkan, Ersin, “Giriş”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 5-11.
- Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Ersanlı, Büşra, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:4- Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 800-810.
- Esman, Milton J., “The State and Language Policy”, *International Political Science Review*, Vol.: 13, No: 4, 1992, ss. 381-396.
- Fishman, Joshua A., “Language Policy and Language Shift”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, ss: 311-328.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksü Ezdoğan, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Tekağaç Yayınları, Ankara, 2007.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev: Cumhur Atay, Kalkedan Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2008.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları (Günümüz Türkçesiyle)*, Haz: Mahir Ünlü, Yusuf Çotuksöken, İnkılap Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2007.

Gökçen, Sinan, “Bir Milleti ‘Dillendirmek’”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 15-17.

Green, Leslie, “Are Language Rights Fundamental?”, *Osgoode Hall Law Journal*, Vol.: 25, No: 4, 1987, ss. 639-659.

Habermas, Jürgen, “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, çev: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

Hasanpur, Emir, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, çev: Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997.

Hobsbawm, Eric J., “Language, Culture and National Identity”, *Social Research*, Vol.: 63, No: 4, Winter 1996, ss. 1065-1080.

_____, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2010.

Hornberger, Nancy H., “Frameworks and Models in Language Policy and Planning”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006.

Hür, Ayşe, “Haydi, Hep Birlikte: Kürtçe’ye Özgürlük!”, *Taraf*, 08.06.2008.

_____, “1934 İskan Kanunu ve Kürtler”, *Taraf*, 07.08.2011.

İmer, Kamile, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

_____, *Türkiye’de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1988.
- İnsel, Ahmet, “Giriş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2006, ss. 17-27.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları*, Haz: İbrahim Ö. Kaboğlu, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss. 17-28.
- Kıran, Abdullah, “Azınlıkların Dil Hakları ve Kürtler”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurtaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 74-85.
- _____, “Azınlıklar ve Azınlıkların Dil Hakları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2007, ss. 185-199.
- Korkmaz, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, “Dil”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- _____, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Cilt: 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- _____, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Türk Dili*, Sayı: 682, Ekim-2008, ss. 291-299.
- Krauss, Michael, “The World’s Languages in Crisis” *Language*, No: 68, 1992, ss. 4–10.
- Kubilay, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmaları*, Sayı: 2(2), 2005, ss. 55-85.

- Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık – Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Levend, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.
- Levy, Jacob T., “Language Rights, Literacy, and the Modern State”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka and Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 230-249.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2007.
- Lewis, Geoffrey, *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007.
- Maksudyan, Nazan, *Türklüğü Ölçmek-Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- May, Stephen, “Rearticulating the Case For Minority Language Rights”, *Current Issues in Language Planning*, No: 4(2), 2003, ss. 95–125.
- _____, “Language Policy and Minority Rights”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, ss. 255-272.
- Mill, John Stuart, *Considerations on Representative Government*, in *On Liberty and Other Essays*, Oxford: Oxford University Press, 1991, ss. 203-467.
- Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne, *Kaybolan Sesler- Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, çev: Harun Özgür Turgan, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 2001.

_____, “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”, *Anayasa Yargısı*, cilt: 20, 2003, ss. 61-93.

_____, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İhtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

Özyurt, Cevat, “Osmanlı’da Resmi Ulusçuluk ve Dil Politikası”, *Selçuk İletişim*, No: 3(3), 2004, ss. 155-165.

Patten, Alan, “What Kind of Bilingualism”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka – Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 296-321.

Patten, Alan – Kymlicka, Will, “Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka – Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 1-51.

Paulston, Christina Bratt, “Language Policies and Language Rights”, *Annual Review of Anthropology*, Vol.: 26, 1997, 73-85.

Paulston, Christina Bratt – Heidemann, Kai, “Language Policies and the Education of Linguistic Minorities”, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006.

Rubio-Marin, Ruth, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka – Alan Patten, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 52-79.

Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

- Salihpaşaoğlu, Yaşar, ‘‘Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6’’, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1-2, 2007, ss. 1033-1048.
- Sancar, Mithat, ‘‘Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe’’, *Birikim*, Sayı: 155, Mart 2002, ss: 3-8.
- Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev: Ayşegöl Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, çev: Bahadır Sina şener, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.
- Skutnabb-Kangas, Tove, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.
- Tacar, Pulat, *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- _____, ‘‘Anadil Yönünden Çeşitlilik Arzeden Topumlarda Çokdilliliğin Yönetişimi’’, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, ss. 21-29.
- Taraf*, 11.09.2008.
- TBMM, Zabıt Ceridesi*, 4. Dönem, Cilt: 23-24.
- Terzioğlu, Süleyman S., *Uluslararası Hukukta Azınlık ve Anadilde Eğitim Hakkı*, Ankara, Alp Yayınları, 2007.
- Tigris, Amed, *Anadili Eğitimi ve Birden Fazla Resmi Dil*, Apec Yayınları, Stockholm, 2009.

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, C: 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tunçel, Harun “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2000.
- Turan, Şerafettin, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005.
- Türkeş, A. Ömer, “Milli Edebiyattan Milliyetçi Romanlara”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 811-828.
- Uluslararası ve Ulusal Hukukta Azınlık Hakları*, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Vygotsky, L. S., *Düşünce ve Dil*, çev: S. Koray, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Wallerstein, Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, çev: Erol Öz, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009.
- Wee, Lionel, *Language without Rights*, Oxford University Press, New York, 2011.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, “Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 880-892.

Yıldız, Ahmet, “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*”, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Yıldız, Kerim, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, çev: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.

Yıldız, Kerim – Düzgören, Koray, *Bir Dilin İnkarı: Türkiye’de Kürtçe Hakkı*, Kurdish Human Rights Project Yayınları, Londra, 2002.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2009.

<http://www.ilkehaber.com/haber/kurtce-medeniyet-dili-midir-20718.htm> Erişim: 27.02.2012. 02.30.

<http://bianet.org/bianet/bianet/125019-basbakan-anadilde-egitim-hakmini-tanimiyor>
Erişim: 27.02.2012. 03.00.

http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1299491799&year=2011&month=03&day=07 Erişim: 27.02.2012. 03.20.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1079922&CategoryID=77> Erişim: 27.02.2012. 02.30

<http://www.ilkehaber.com/haber/nijeryalılara-ogrettik,-diyarbakirdakine...10281.htm>
Erişim: 19.02.2012. 01.20.

<http://bianet.org/bianet/azinliklar/127085-sancar-kck-davasindaki-dil-yasagi-karari-hukuka-aykiri> Erişim: 10.02.2012. 13.30.

EK

MUHTELİF ULUSLARARASI BELGELERDE DİL HAKLARIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Uluslararası belgelerden her birisinin taraf devletler üzerinde etki derecesi farklı olsa da, burada uluslararası belgeleri ayrı ayrı vermek yerine, konu ayrımına göre bu belgelerde geçen dil haklarıyla ilgili hükümleri ayırarak düzenlemeyi daha uygun bulduk.

1- Ayrımcılık Yasağı⁴²¹

BM

BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi madde 2/1:

Herkes, ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da her hangi bir başka inanç, ulusal ya da toplumsal köken, varlıklılık, doğuş ya da her hangi bir başka ayırım gözetilmeksizin bu Bildirge'de açıklanan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 2/1:

Bu Sözleşme'ye taraf her devlet, bu Sözleşme'de tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı ve bu haklara saygı göstermeyi taahhüt eder.

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 24/1:

Her çocuğun ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet doğum gibi bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın ailesi, içinde yaşadığı toplum ve devlet tarafından, bir küçük olarak statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerine hakkı vardır.

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 26:

Herkes, hukuk önünde eşittir ve hiç bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın hukuk tarafından eşit olarak korunma hakkına sahiptir. Hukuk bu alanda her türlü ayrımcılığı yasaklar ve herkese

⁴²¹ Aksi bir kaynak belirtilmediği sürece, uluslararası belgelerden alınan hükümler şu kitaptan alınmıştır; *Uluslararası ve Ulusal Hukukta Azınlık Hakları*, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya başka bir statü ile yapılan ayrımcılığa karşı etkili ve eşit koruma sağlar.

Birleşmiş Milletler 1993 Tarihli Dünya İnsan Hakları Konferansı Viyana Bildirisi ve Eylem Planı madde 19:

(...) azınlıklara mensup bireylerin bütün insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak ve etkin bir şekilde, herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmaksızın ve yasa önünde tam bir eşitlik temelinde yararlanmasını sağlama yükümünü teyit eder. (...)

AGİT

AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi madde 31:

Ulusal azınlıklara mensup kişiler herhangi bir ayırım gözetilmeksizin ve yasalar karşısında tam bir eşitlik içinde insan hakları ve temel özgürlüklerini tam ve etkin olarak kullanma hakkına sahiptirler.

Katılan Devletler, gerektiğinde, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, insan hakları ve temel özgürlüklerini kullanmakta ve bu hak ve özgürlüklerden yararlanmakta diğer vatandaşlarla tam eşitliğini sağlayacak özel önlemler alır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü bölümü paragraf 3:

Ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dini kimliklerinin korunacağını, ulusal azınlıklara mensup kişilerin bu kimliklerini ayrıma tabi tutulmaksızın ve kanun önünde tam bir eşitlikle, hür olarak ifade etmeye, korumaya ve geliştirmeye hakları olduğunu teyit ederiz.

AVRUPA KONSEYİ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi madde 14:

Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 4:

1-) Taraflar ulusal azınlıklara mensup her ferde kanun önünde eşitlik sağlamayı ve kanunun tarafsız koruma hakkını güvence altına almayı taahhüt ederler. Bu itibarla, ulusal azınlığa mensupluk üzerine kurulu her ayrılıkçılık yasaklanacaktır.

2-) Taraflar, ulusal azınlığa mensup fertler ile çoğunluğa mensup olanlar arasında, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamın tüm alanlarında, tam ve gerçek bir eşitlik sağlamak

amacıyla, gereken yerde yeterli tedbirleri almayı taahhüt ederler. Bu itibarla, ulusal azınlığa mensup fertlerin özel koşulları gerektiği gibi dikkate alınacaktır.

3-) 2. fıkra uyarınca alınan tedbirler ayrımcılık eylemi olarak telakki edilmeyecektir.

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartının madde 7/2:

Taraflar, eğer hala yerine getirmedilerse, bir bölgesel veya azınlık dilinin kullanımı ile ilgili olan ve dilin sürdürülüp geliştirilmesini tehlikeye sokacak ya da engelleyecek adil olmayan herhangi bir ayrımcılık, dışlama, kısıtlama ya da tercihten vazgeçmeyi taahhüt ederler. Bir bölgesel veya azınlık dilini kullananlar ile geri kalan nüfus arasındaki eşitliği desteklemek üzere alınan veya o dili kullananların özel koşullarının gereğince dikkate alan herhangi bir lehte önlem, daha yaygın kullanılan dile karşı bir kısıtlama olarak kabul edilmeyecektir.

2- Yargı

BM

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 14:

(...) Hakkında bir suç isnadı bulunan bir kimse, hakkındaki isnadın karara bağlanmasında, tam bir eşitlik içinde asgari şu haklara sahiptir: (a) Hakkındaki suç isnadının niteliği ve nedenleri konusunda ayrıntılı bir şekilde ve anlayabileceği bir dilde derhal bilgilendirilmeli, (...), (f) Mahkemede konuşulan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenin yardımından ücretsiz olarak yararlanmalı (...)

AVRUPA KONSEYİ

AİHS madde 6:

(...) 3-) Her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir:

- a) Kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;
- e) Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemeksizin yararlanmak

Çerçeve Sözleşmesinin madde 10/3:

Taraflar, ulusal azınlığa mensup her ferdin, en kısa zamanda ve anladığı dilde, tutuklanma nedenlerini, kendisine itham edilen suçun cinsi ve nedeni konusunda bilgisi olması yanında bu dilde, gerekirse bir tercümanın parasız yardımıyla kendini savunma hakkını garanti etmeye söz vermektedir.

3- Anadilin Kullanımı Ve Kimliğin Korunması

BM

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 27:

Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gerektirdiği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.

Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri madde 2/1:

Ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişiler, özel veya kamusal yaşamda hiçbir müdahaleye veya hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan ve serbestçe kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerinde ibadet etme ve uygulamada bulunma ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 30:

Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da halkların var olduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve bu dini uygulama ve kendi dillini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.

AGİT

AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi madde 32:

(...) Ulusal azınlıklara mensup kişiler etnik, kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerini özgürce ifade etme, koruma ve geliştirme ve kendi iradeleri dışında herhangi bir asimilasyon girişimine maruz kalmadan kendi kültürlerini yaşatma ve geliştirme hakkına sahiptirler. Şu haklara özellikle sahiptirler:

- 1-) Ana dillerini özel ve kamusal olarak özgürce kullanma hakkı,
- 2-) Ulusal mevzuata uygun olarak, gönüllü, mali ve diğer yardımların yanı sıra kamu yardımlarından yararlanabilecek eğitim, kültür ve dini kurumlarını, örgütlerini veya derneklerini kurma ve yönetme hakkı,
- 3-) Dinsel materyal edinme, sahip olma ve kullanma da dahil, kendi dinini açıklama ve uygulama ve dinsel eğitim faaliyetlerini kendi anadillerinde sürdürme hakkı,

4-) Kendi aralarında özgürce ilişki kurma ve sürdürme ve ayrıca ortak bir etnik veya ulusal köken, kültürel miras veya dinsel inancı paylaştıkları diğer Devletlerin vatandaşlarıyla sınır ötesi ilişkiler kurma hakkı,

5-) Kendi anadillerinde bilgi yayma, bilgiye erişme ve bilgi alışverişinde bulunma hakkı,

6-) Kendi ülkelerinde kuruluşlar veya dernekler kurma ve yönetme ve uluslararası hükümet dışı örgütlere katılma hakkı (...).

AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi madde 33:

Katılan Devletler, kendi ülkelerindeki ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğini koruyacak ve kimliğin geliştirilmesinin koşullarını oluşturacaklardır. Bu amaçla, bu azınlıkların kuruluşları ve dernekleriyle ilişki kurmayı da kapsayan uygun görüşmeler yaptıktan sonra, kendi karar alma prosedürlerine uygun olarak gereken önlemleri alacaklardır. Bu tür her önlem, söz konusu katılımcı devletin diğer yurttaşları açısından eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkelerine uygun olacaktır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı Gelecek İçin Rehber İlkeler bölümünden:

(...) Ulusal azınlıkların toplumlarımızın hayatına zengin katkılarına artırmak azmiyle, durumlarının daha da iyileştirilmesine çalışacağız. Barış, adalet, istikrar ve demokrasinin yanısıra halklarımız arasındaki dostane ilişkilerin de ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dini kimliklerinin korunmasını ve bu kimliğin kuvvetlenmesi için gerekli şartların yaratılması gerektiğine ilişkin derin inancımızı teyit ederiz (...).

AVRUPA KONSEYİ

Çerçeve Sözleşmesinin Önsüz kısmından:

(...) Çoğulcu ve gerçekten demokratik bir toplumun, sadece ulusal azınlığa mensup her ferdin etnik, kültürel, dilbilimsel ve dinsel kimliğine saygı göstermekle kalmayıp bu kimliğin dile getirilmesi, korunması ve geliştirilmesi için elverişli şartlar oluşturulmasını da sağlaması gerektiğini dikkate alarak (...)

Çerçeve Sözleşmesinin madde 5:

1) Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertlere kültürlerini sürdürme ve geliştirmenin yanında, kimliklerinin temel unsurları dil, din, gelenek ve kültürel mülkiyetlerini korumayı sağlama amacıyla özel şartlar oluşturmaya söz vermektedirler.

2) Bütünleşme genel politikaları çerçevesinde alınan tedbirlerden başka, taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertlerin isteklerinin tersine, sindirmeye yönelik her politika veya uygulamadan sakınmalı ve bu fertleri, bu sindirmeye yönelik her faaliyete karşı korumalıdır.

Çerçeve Sözleşmesinin madde 10/1:

Taraflar, ulusal azınlığa mensup her ferdin, azınlık dilini, serbestçe ve engelsiz olduğu gibi topluluk önünde de sözlü ve yazılı olarak kullanma hakkını tanımayı taahhüt eder.

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartının 7. maddesinde kimliğin korunması çerçevesinde dil ile ilgili hükümler vardır. 7. maddenin 1. fıkrası bölgesel ve azınlık dillerinin kullanıldığı topraklarında ve her bir dilin durumuna göre mevzuat ve uygulamaların dayandığı ilkeler anlatılmaktadır.

4- Anadilin Eğitimde Kullanılması

BM

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 29:

(...) c-) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygınlıklarının geliştirilmesi (...).

Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri madde 4/2-3:

2-) Devletler, azınlıklara mensup kişilerin kendi özelliklerini ifade edebilmelerini ve ulusal hukuku ihlal eden ve uluslararası standartlara aykırı bulunan özel bazı uygulamalar hariç kendi kültürlerini, dillerini, dinlerini, geleneklerini ve örf ve adetlerini geliştirmeleri için gerekli şartları yaratmak amacıyla tedbirler alır.

3-) Devletler, mümkün olduğu kadar, azınlıklara mensup kişilerin ana dillerini öğrenmeleri veya ana dillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır.

AGİT

AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesinin madde 34:

Katılan Devletler, ulusal azınlıklara mensup kişilerin söz konusu devletin resmi dilini veya dillerini öğrenmeleri gerektiğinden bağımsız olarak, kendi anadillerini öğrenmeleri veya bu dilde eğitim görmeleri ve ayrıca mümkün ve gerekli olduğu ölçüde, yürürlükteki ulusal

mevzuata uygun olarak bu dili kamu makamları önünde kullanabilmeleri için yeterli olanaklara sahip olmalarını sağlamaya çaba göstereceklerdir.

AVRUPA KONSEYİ

AİHS'nin 1 Nolu Ek Protokolü madde 2:

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 14:

- “1) Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferde azınlık dilini öğrenme hakkını tanımayı taahhüt eder.
- 2) Geleneksel olarak bir ulusal azınlığa mensup çok sayıda şahsın yaşadığı bölgelerde, taraflar mümkün olduğu nispette ve kendi eğitim sistemlerinin çerçevesinde, yeterli talep vaki olduğu takdirde azınlıklara mensup kimselerin, azınlık dilini öğrenmeleri veya bu dilde ders almaları için yeterince imkan yaratmaya çalışacaklardır.
- 3) İş bu maddenin 2. fıkrasının uygulanması resmi dilin öğrenilmesine veya bu dilde eğitime zarar vermeyecektir.”

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 12:

- 1) Taraflar, uygun olan hallerde, eğitim ve araştırma alanlarında, ulusal azınlıkların ve çoğunluk kültürünün, tarihinin, dilinin ve dininin tanıtılmasını sağlamak için, önlemler alacaklardır.
- 2) Bu bağlamda, taraflar, diğer tedbirler yanında öğretmen yetiştirilmesi ve okul kitaplarına ulaşım için yeterince imkan yaratacaklar ve çeşitli toplumlar arasında öğretmen ve öğrenci temasını kolaylaştıracaklardır.
- 3) Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertler için her düzeyde eğitime girişte şans eşitliğini teşvik etmeyi taahhüt ederler.

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartının madde 7:

- (...) f) Bölgesel veya azınlık dilinin uygun olan tüm basamaklarda öğretilmesini ve öğrenilmesini sağlamak için uygun araçlar ve ortamlar sağlamak;
- g) Bir bölgesel veya azınlık dilin kullanıldığı alanda yaşayan ve o dili konuşmayı bilmeyen kişilere eğer isterlerse o dili öğrenme imkanı sağlamak;
- h) Üniversite ya da benzeri kurumlarda bölgesel veya azınlık dilleri üzerinde araştırma ve çalışma yapılmasını desteklemek (...)

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 8/1-b:

- b- i) İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde ilkokul eğitimi sağlamak veya;
- ii) İllkokul eğitiminin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya;
- iii) İlgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya;
- iv) Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri ez azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünölen öğrencilere uygulamak

5- Medya

BM

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 17:

Taraf devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun (...). Bu amaçla taraf devletler;

- a-) Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29'uncu maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik edeceklerdir. (...)

AVRUPA KONSEYİ

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 9/1:

Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferдин, fikir özgürlüğü hakkının, düşünce özgürlüğü ve azınlık dilinde bilgi veya düşünceleri kamu yetkililerinin müdahalesi olmadan ve sınırlara bakılmaksızın alma ve iletme özgürlüğünü kapsadığını tanımayı taahhüt ederler. Taraflar, yasama sistemi çerçeveleri içerisinde ulusal bir azınlığa mensup fertlerin medya organlarına ulaşmada ayrımcılığa maruz bırakılmamalarını sağlayacaklardır.

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı madde 11:

- (...) a-) Radyo ve televizyonun kamu hizmeti görevi yapma derecesine göre;
- i) Bölgesel veya azınlık dillerde yayın yapan en az bir radyo istasyonu ve bir televizyon kanalı kurulmasını temin sağlamak veya;
- ii) Bölgesel veya azınlık dillerde yayın yapan en az bir radyo istasyonu ve bir televizyon kanalı kurulmasını teşvik etmek veya kolaylaştırmak veya;
- iii) Yayıncıların bölgesel veya azınlık dillerde programlar hazırlamasını sağlayacak düzenlemeler yapmak;
- b-i) Bölgesel veya azınlık dillerinde en azından bir radyo istasyonu kurulmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak veya;

ii) Bölgesel veya azınlık dillerinde düzenli olarak radyo programları yayınlanmasını desteklemek ve/veya kolaylaştırmak (...)

6- Kamu Makamları İle İlişkisi

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 10/2:

Geleneksel olarak ve sayılarının çokluğu dolayısıyla ulusal azınlıklara mensup şahıslar tarafından iskan edilmiş bulunan alanlarda, şayet bunlar tarafından talep edilmiş ise ve bu talep gerçek bir ihtiyaca dayanıyorsa, taraflar mümkün olan ölçüde, azınlık dillerinin bu kimseler arasında ve idari makamlarca kullanılmasını sağlamaya çalışacaklardır.

7- Adların Anadilde Geçtiği Şekliyle Kullanılması

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi madde 11:

1-) Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferde, azınlık dilindeki soyadını ve adını kullanma hakkını ve bunların resmen tanınması hakkını kendi yasal sistemlerindeki yöntemlere göre sağlamayı taahhüt eder;

2-) Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferdin kendi azınlık dilindeki işaretleri, yazıları ve özel nitelikteki her türlü bilgiyi kamuya açık bir şekilde teşhir etme hakkını tanımayı taahhüt eder;

3-) Geleneksel olarak bir ulusal azınlığa mensup çok sayıda şahsın yaşadığı bölgelerde, taraflar, kendi yasal sistemlerinin çerçevesinde, gerekirse diğer devletlerle anlaşma halleri dahil olmak üzere ve kendi özel koşullarını da dikkate alarak, yeterli kadar talep vaki olduğu takdirde, kamuya açık gelenekler yerel adları, sokak adlarını ve diğer topografik işaretleri azınlık dilinde de belirtmek hususunda gayret göstereceklerdir.

ÖZET

İnsanın en temel vasıflarından biri konuşabiliyor olmasıdır. İnsanın konuşabilmesinin aracı, kendisiyle özdeşleşen ve kimliğinin temel taşı oluşturan, anadilidir. Kişinin anadili onun için sıradan bir dil değil, kendisini üretebilmesinin esas aracıdır. İnsanın anadilini kullanması, onurlu bir hayat sürebilmesi için gerekli olan en temel haklarından biridir. Ancak uygulanan dil politikalarının çerçevesini dilsel insan haklarından ziyade, devletlerin ulusal kimlik politikaları belirlemektedir. Ulusçuluğun devlet modeli olan ulus-devlet, hem ulusal kimliği inşa etmek, hem de inşa ettiği ulusal kimliği devam ettirebilmek için dilin sembolik niteliğini politik bir araç olarak kullanmaktadır. Bu amaçla ulus devletler ülke içinde tek ve ortak bir dili hakim kılmaya çalışmaktadırlar. Bu tek dillilik politikası diğer dillerin asimile edilmesine yol açmaktadır. Tek dillilik (asimilasyonist) politikası ile dilsel insan hakları arasında doğal bir çatışma bulunmaktadır. Dil haklarının gelişmesiyle birlikte tek dillilik politikası tepki ile karşılanmaktadır. Uluslararası belgelerde dil hakları ile ilgili, yeterli/tatmin edici derecede olmasa da, birçok gelişme bulunmaktadır. Ancak bu belgelerin bir kısmının bağlayıcılığının olmaması ve devletlerin takdir yetkilerinin geniş olması nedeniyle devletler alışık oldukları dil politikalarını sürdürmektedirler. Bu bağlamda Türkiye'nin izlediği dil politikalarına bakıldığında, başta Anayasa ve diğer birçok yasa ile tek dillilik politikası korunmakta; eğitimde, siyasi hayatta ve diğer kamusal alanlarda Türkçe dışındaki dillerin kullanımına yönelik kısıtlamalar bulunmaktadır. Dil hakları talebine karşılık olarak son yıllarda bazı gelişmeler kaydedilse de, henüz dilsel çoğulculuktan ve çerçevesi dil hakları tarafından belirlenmiş bir dil politikasından çok uzak bir noktadadır.

Anahtar Kelimeler: Ulusçuluk, Dil Politikaları, Dil Hakları, Azınlık, Türkiye

ABSTRACT

The basic characteristic of human is the ability to speak. The mother tongue, which is the basic tool of speaking, is the first language s/he learns and the milestone of her/his identity. The mother tongue of a person is not an ordinary language; on the contrary it is the source of life for her/him. The usage of mother tongue is one of the basic rights of a person which is necessary for sustaining an honorable life for herself/himself. However, the framework of the language policies are determined by the national identity policies of states instead of linguistic human rights. Nation-states exploit the symbolic characteristic of language both to construct a national identity and to sustain this constructed national identity. In this line, nation-states dominate one and common language in their domestic spheres. This monolingual policy causes the assimilation of other languages. There is a natural conflict between linguistic human rights and monolingual policies. As a result of the improvements in language rights, the monolingual policies receive a sharp reaction. There are a number of improvements in international documents with regard to language rights although they are not satisfactory. The states continue to sustain their familiar language policies since some of these document are not binding for them and the power of states are too broad in order not to implement these resolutions. In this context, the monolingual policy is maintained with the constitution and other laws in Turkey. Although there are some improvements with regard to language rights in Turkey, It is still far away from a linguistic plurality.

Keywords: Nationalism, Language Policies, Language Rights, Minority, Turkey